

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย คณะวิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยว
- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม
- 2.6 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์
- 2.7 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว
- 2.8 แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
- 2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.10 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

2.1.1 ความหมายการบริหารจัดการ

การบริหารจัดการ มาจากคำสองคำ คือ คำว่า “การบริหาร” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Administration ซึ่งหมายถึง กระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์การด้วยการวางแผน การจัดองค์การ การนำและการควบคุมมนุษย์ สภาพทางกายภาพ การเงิน สารสนเทศ และทรัพยากรอื่นขององค์การอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Courtland et al., 1993 : 5 อ้างถึงใน กิ่งพร ทองใบ, 2545 : 358) ส่วนคำว่า “การจัดการ” มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Management หมายถึงการจัดหรือดำเนินการตามนโยบายที่กำหนดไว้ มาวางแผนและดำเนินการให้บรรลุผล ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การบริหารเป็นการดำเนินการเกี่ยวกับนโยบาย ส่วนการจัดการเป็นการนำนโยบายไปปฏิบัติ ดังนั้น เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกัน จึงน่าจะมีความหมายถึง การกำหนดนโยบายและแปลงนโยบายไปสู่การวางแผนปฏิบัติงานและการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์

เดล (Dale, 1978 อ้างถึงใน สมคิด บางโม, 2542 : 61-64) ให้ความหมายการบริหารจัดการว่า การบริหารเป็นกระบวนการจัดองค์การและการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เป็นอุปกรณ์การจัดการ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ได้แก่ คน เงิน วัสดุสิ่งของ

ศศิณา ภารา (2550 : 330) ให้ความหมายการบริหารจัดการว่า เป็นการจัดการหรือการบริหารงานตามแผนการดำเนินงาน หรือนโยบายที่ดีของหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อ

ทรัพยากรธรรมชาติหรือแหล่งทรัพยากรธรรมชาติโดยตรงรวมถึงความร่วมมือและประสานกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการหรืออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทั้งในส่วนภาครัฐและเอกชน เพื่อให้ได้วิธีการหรือการจัดการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด ซึ่งจำเป็นจะต้องวิเคราะห์และศึกษาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อมในเรื่องต่อไปนี้

1. นโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ
2. หน้าที่ขององค์กรบริหารระดับต่าง ๆ
3. ปัญหาและสาเหตุที่แท้จริงของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทั้งโดยธรรมชาติและจากฝีมือมนุษย์
4. สภาพการใช้ที่ดินหรือสภาพการถือครองโดยรัฐหรือเอกชน

ராஹ்மான் கவுசுரியะ (2545, ออนไลน์) ให้ความหมายการบริหารจัดการว่า เป็นศิลปะในการทำให้สิ่งต่าง ๆ ให้ได้รับการกระทำจนเป็นผลสำเร็จ กล่าวคือ ผู้บริหารไม่ใช่เป็นผู้ปฏิบัติ แต่เป็นผู้ใช้ศิลปะ ทำให้ผู้ปฏิบัติทำงานสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่ผู้บริหารตัดสินใจเลือกแล้ว กระบวนการทำงานร่วมกับผู้อื่นเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการบริหารจัดการเป็นการทำงานของคนะบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่ร่วมปฏิบัติการให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

เจริญผล สุวรรณโชติ (2544 : 179) ให้ความหมายการบริหารจัดการว่า เป็นกระบวนการของสังคมอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นกับกลุ่มหนึ่งที่มาาร่วมกันเพื่อกระทำการกิจกรรมอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายตามที่กำหนดไว้ เพื่อให้คงอยู่ต่อไป การกระตุ้นหรือการยั่วยุให้เกิดการกระทำการควบคุมและการกระทำที่ก่อให้เกิดการรวมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างมีระบบแบบแผน

กล่าวโดยสรุป การบริหารจัดการ หมายถึง กระบวนการทำงานร่วมกับคนอื่นและโดยอาศัยคนอื่นเพื่อให้บรรลุจุดหมายองค์การอย่างมีประสิทธิภาพและได้ระบุมความรับผิดชอบทางการบริหาร ซึ่งประกอบด้วย การดำรงรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในองค์การและการปรับตัวกับสภาพภายนอก นอกจากนั้น การบริหารยังอาจหมายถึงกระบวนการของภารกิจ ซึ่งภารกิจที่นักทฤษฎีต่างๆ กล่าวถึง ได้แก่ การวางแผน การจัดองค์การ การจูงใจและการควบคุม โดยอาศัยทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริหารจัดการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกันอย่างเหมาะสม

2.1.2 ความสำคัญของการบริหารจัดการ

การที่สังคมและเศรษฐกิจของประเทศจะเจริญรุดหน้าไปได้ไกลและดีเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพขององค์การต่าง ๆ เป็นสำคัญและประสิทธิภาพขององค์การเหล่านี้จะมีมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับวิธีการจัดการว่าดีเพียงใดเป็นสำคัญ การจัดการจะเป็นปัจจัยกำหนดประสิทธิผลและประสิทธิภาพขององค์การโดยตรง โดยจะคอยชี้นำและกำกับให้องค์กรทำงานอย่างมีประสิทธิภาพสามารถสนองความต้องการของกลุ่มและสังคมได้

การจัดการถือได้ว่าเป็นงานที่สำคัญยิ่งที่จะทำให้้องค์การบรรลุผลสำเร็จได้โดยส่วนรวมทั้งนี้เพราะแม้ว่าผู้ที่ปฏิบัติงานในจุดต่าง ๆ จะทำงานในหน้าที่การงานที่เป็นงานด้านเทคนิคได้ดีก็ตาม ถ้าหากไม่ประสานหรือสอดคล้องกับงานที่กระทำโดยฝ่ายอื่น ๆ หรือไม่

เหมาะสมกับสภาพการณ์ภายนอกที่อยู่ไกลออกไป ย่อมจะทำให้งานต่าง ๆ ล้มเหลวไม่ก่อให้เกิดผลสำเร็จให้กับกิจการได้ จึงเป็นที่ยอมรับกันว่า การจัดการเป็นกิจกรรมที่สำคัญยิ่งและถือว่าการจัดการเป็นทักษะระดับสูงที่จำเป็นต้องมีการถ่ายทอดและศึกษาหาความรู้ให้เพิ่มพูนขึ้นตลอดเวลา

กล่าวโดยสรุป การบริหารจัดการมีความสำคัญมาก เพราะเป็นกระบวนการที่จะทำให้องค์การบรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้ การท่องเที่ยวในปัจจุบันนี้มีการแข่งขันสูงมากในแต่ละภูมิภาค ทำให้ต้องมีการปรับปรุงพัฒนาการจัดการ ให้สถานที่ท่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ดังกล่าว โดยเริ่มจากการวางแผนการให้บริการโดยกำหนดแผนงานให้ตรงกับเป้าหมายขององค์การ จากนั้นก็ทำการหาบุคลากรมาทำงานให้เป็นไปตามแบบแผนที่ได้วางไว้ โดยต้องคำนึงว่าเราจะจัดองค์การ ชุมชน ในการให้บริการอย่างไรจึงจะทำให้นักท่องเที่ยวประทับใจมากที่สุดและทำอย่างไรจึงจะชักจูงให้นักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยว การที่นักท่องเที่ยวจะประทับใจนั้น องค์การหรือชุมชนยังต้องมีการควบคุมคุณภาพในการบริการให้ได้มาตรฐาน จึงจะทำให้นักท่องเที่ยวประทับใจและเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่จะจูงใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางท่องเที่ยวซ้ำอีกครั้ง

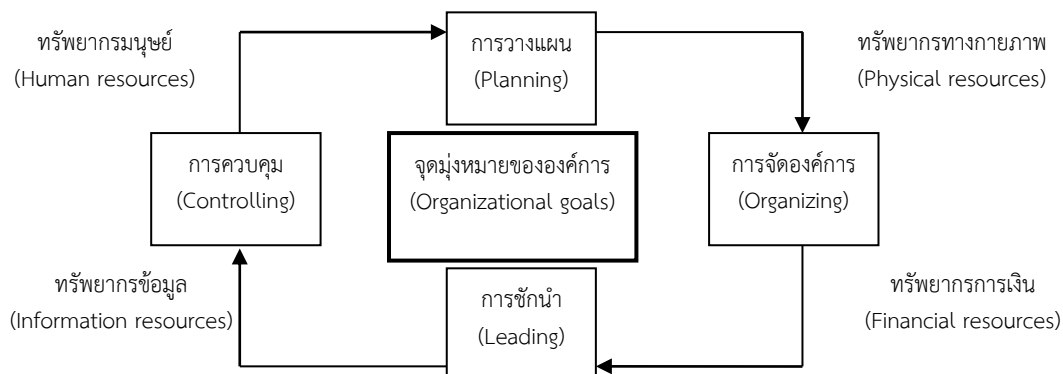
2.1.3 กระบวนการของการบริหารจัดการ

กระบวนการของการบริหารจัดการมีนักวิชาการได้กล่าวถึงไว้หลายท่าน มีรายละเอียดดังนี้

สมัยศ นาวิกการ (2544 : 24-25) กล่าวว่า กระบวนการบริหารควรประกอบด้วย 4 ประการ คือ

1. การวางแผน หมายถึง การกำหนดเป้าหมายที่ต้องการ พิจารณาถึงความพร้อมขององค์การตลอดจนปัจจัยที่ช่วยให้้องค์การหรือหน่วยงานบรรลุเป้าหมายและจัดทำแผนงานขึ้นมาเพื่อดำเนินงาน
2. การจัดองค์การ หมายถึง การให้รายละเอียดงานทุกอย่างที่ต้องกระทำเพื่อความสำเร็จของเป้าหมายขององค์การ การแบ่งปริมาณงานทั้งหมดเป็นกิจกรรมต่าง ๆ ที่สามารถปฏิบัติได้โดยบุคคลคนเดียวและการกำหนดกลไกของการประสานงานของสมาชิกขององค์การ เพื่อให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
3. การจูงใจ หมายถึง กระบวนการของการจูงใจและการจูงใจในการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิกของกลุ่ม
4. การควบคุม หมายถึง ความพยายามอย่างมีระบบเพื่อกำหนดมาตรฐานของการปฏิบัติงานการออกแบบระบบข้อมูลย้อนกลับ การเปรียบเทียบผลการปฏิบัติงานที่เกิดขึ้นจริงกับมาตรฐานที่กำหนดไว้ล่วงหน้า พิจารณามีข้อแตกต่างหรือไม่และทำการแก้ไขใด ๆ ที่ต้องการเพื่อเป็นหลักประกันว่าทรัพยากรทุกอย่างขององค์การได้ถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด เพื่อความสำเร็จของเป้าหมายขององค์การ

ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ (2542 : 19) ได้อธิบายกระบวนการบริหารจัดการว่า เป็นกระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์การ โดยใช้การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การจูงใจหรือการชักนำ (Leading) และการควบคุม (Controlling) มนุษย์สภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเงิน ทรัพยากรข้อมูลขององค์การได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสามารถแสดงเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ได้ดังภาพประกอบที่ 2.1

ภาพประกอบที่ 2.1 โครงสร้างความสัมพันธ์กระบวนการบริหารจัดการ
ที่มา : ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ (2542 : 20)

จากภาพประกอบที่ 2.1 แสดงโครงสร้างความสัมพันธ์กระบวนการจัดการ ซึ่งสามารถอธิบายให้ชัดเจนได้ ดังนี้

1. การวางแผน คือ การเลือกภารกิจ วัตถุประสงค์และการกระทำเพื่อให้บรรลุสิ่งที่ต้องการ การวางแผนต้องการการตัดสินใจ โดยเลือกจากทางเลือกที่จะกระทำในอนาคต การวางแผนและการควบคุมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด กระบวนการวางแผน ประกอบด้วย ภารกิจ (Mission) เป้าหมาย (Goals) และแผน (Plans) ภารกิจเป็นจุดมุ่งหมายพื้นฐานขององค์การ ซึ่งต้องอาศัยการขยายตัวด้วยเป้าหมายและแผนขององค์การ เป้าหมายเป็นผลลัพธ์ที่องค์การต้องการ ประกอบด้วยเป้าหมายด้านพนักงาน การตัดสินใจและกำหนดมาตรฐานในการทำงาน ส่วนแผนเป็นวิธีการบรรลุเป้าหมาย เป็นสิ่งเชื่อมระหว่างสภาพปัจจุบันและสภาพอนาคตที่ต้องการขององค์การ แผนจะช่วยผู้บริหารในการปฏิบัติการเพื่อบรรลุเป้าหมาย และเพื่อประสานกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์การให้มีความสัมพันธ์กัน

2. การจัดองค์การ คือ กระบวนการที่กำหนด กฎ ระเบียบ แบบแผน ในการปฏิบัติงานขององค์การ ซึ่งรวมถึงวิธีการการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม องค์การ คือ โครงสร้างที่ได้ตั้งขึ้นตามกระบวนการ โดยมีการรับพนักงานให้เข้ามาทำงานร่วมกันในฝ่ายต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ หรือหมายถึง กลุ่มบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่มีความผูกพันกัน ซึ่งใช้ความพยายามหรือความสามารถร่วมกันในการผลิตสินค้าหรือบริการ เพื่อให้ประสบความสำเร็จ หรือหมายถึงการจัดระบบระเบียบให้กับบุคคลต่าง ๆ ตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไป เพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ เพราะฉะนั้นการจัดองค์การจึงหมายถึง ความพยายามของผู้บริหารที่จะต้องหาบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เพื่อที่จะมอบหมายงาน และอำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติงาน โดยมีการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง

3. การจูงใจ หรือการชักนำ คือ แรงผลักดันจากความต้องการและความคาดหวังต่าง ๆ ของมนุษย์ เพื่อให้แสดงออกตามที่ต้องการ อาจกล่าวได้ว่า ผู้บริหารจะใช้การจูงใจ

ให้ผู้ได้บังคับบัญชาทำในสิ่งต่าง ๆ ด้วยความพึงพอใจ ในทางกลับกันผู้ได้บังคับบัญชาก็อาจใช้วิธีการเดียวกันกับผู้บริหาร การจูงใจพนักงานเพื่อให้ทำงานในระดับสูงสุดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การเป็นส่วนหนึ่งในความรับผิดชอบที่สำคัญที่สุดในการจัดการและเป็นงานที่ลำบากงานหนึ่งการจูงใจจะต้องคิดริเริ่ม อำนาจการ รักษาพฤติกรรมบุคคลและการกระทำ บทบาทของผู้บริหารก็คือ พิจารณาปัจจัยซึ่งกระตุ้นการจูงใจพนักงานและหาช่องทางกระตุ้นด้วยวิธีที่ให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ อย่างไรก็ตามผู้บริหารในปัจจุบันจะเผชิญกับปัญหาหลายประการ ซึ่งประกอบด้วยการจูงใจ ปัญหาเหล่านี้ประกอบด้วยการกระจายแรงงาน การกำหนดโครงสร้างองค์การใหม่ และการใช้พนักงานในระดับที่น้อยกว่าและผู้บริหารที่มีมากเกินไปความต้องการ

4. การควบคุม คือ การวัดและการแก้ไขการทำงาน เพื่อให้แน่ใจว่าวัตถุประสงค์และแผนขององค์การมีการใช้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ การวางแผนและการควบคุมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การควบคุมเป็นกระบวนการออกข้อกำหนด ซึ่งกำกับกิจกรรมการปฏิบัติขององค์การเพื่อให้บรรลุเป้าหมายและมาตรฐานที่กำหนดไว้ หน้าที่การควบคุมต้องการผู้บริหารที่จะกำหนดมาตรฐานการทำงานที่เหมาะสม สามารถเปรียบเทียบการทำงานกับมาตรฐานที่กำหนดไว้และวิเคราะห์ปัญหา การควบคุมต้องการการจัดการสำหรับ ความสำคัญของการควบคุม หน้าที่การควบคุมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการวางแผน ผู้บริหารใช้กระบวนการเพื่อเตรียมการปฏิบัติการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ หน้าที่การควบคุมเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ใช้เพื่อพิจารณาองค์การสามารถบรรลุเป้าหมายหรือไม่ การติดตามเป้าหมายขององค์การและใช้การป้อนกลับการทำงาน หน้าที่การควบคุมจะช่วยให้ผู้บริหารมีวิธีการที่จะปรับปรุงและช่วยให้องค์การเผชิญกับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง (ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ, 2542 : 169-516)

ชมภาพร คงคร (2549 : 23) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของการจัดการ โดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการจะต้องมีการกำหนดแนวความคิดอย่างมีหลักการ เพื่อก่อให้เกิดความสำเร็จในการดำเนินงาน นับตั้งแต่การกำหนดวิสัยทัศน์ คือ ภาพหรือสิ่งที่ต้องการอยากให้เกิดในอนาคตบนพื้นฐานแห่งความจริง ภารกิจคือ ภาระหน้าที่ตามเจตนารมณ์ที่จะทำให้อนาคตเป็นไปตามที่ตั้งใจและเป้าหมาย คือ ผลลัพธ์สุดท้ายที่บรรลุถึงภายในกรอบเวลาที่กำหนด ซึ่งเป็นผลจากวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ การที่บรรลุเป้าหมายนั้นจำเป็นต้องมีการปฏิบัติอย่างเป็นระบบขั้นตอน

กิ่งพร ทองใบ (2545 : 359) กล่าวว่า หน้าที่การบริหารได้ถูกกำหนดครั้งแรกตั้งแต่ปี ค.ศ.1916 หรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หน้าที่ทางการจัดการ ซึ่งประกอบด้วยการจัดการแต่ละหน้าที่ ได้แก่

1. การวางแผน (Planning) เป็นการกำหนดเป้าหมายและวิธีการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้ ซึ่งการวางแผนนักบริหารจะต้องใช้วิสัยทัศน์ในการพิจารณา พร้อมกำหนดทางเลือกในการดำเนินการที่เหมาะสม การวางแผนที่ดีจำเป็นต้องมีการกระจายอำนาจให้ผู้เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วม

2. การจัดองค์การ (Organizing) เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการจัดโครงสร้างการออกแบบงาน การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคน งาน และทรัพยากรทางการบริหารอื่น ๆ ให้สามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

3. การนำ (Leading) เป็นกระบวนการในการใช้อิทธิพลและแรงจูงใจบุคคลอื่นให้ทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การ

4. การควบคุม (Controlling) เป็นกระบวนการเกี่ยวกับการกำหนดมาตรฐานเพื่อใช้ตรวจสอบความก้าวหน้าในการดำเนินงาน วัดผลการดำเนินงานได้ว่า ได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์หรือไม่และการแก้ไขผลการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามมาตรฐาน

Gulich (1936 อ้างถึงใน กิ่งพร ทองใบ, 2545 : 360) ได้เสนอสูตรเกี่ยวกับกระบวนการบริหารที่เรียกว่า POSDCORB มีสาระสำคัญดังนี้

1. Planning (P) หมายถึง กระบวนการวางแผน หรือวางโครงว่ามิงงานอะไรบ้างที่จะต้องปฏิบัติตามลำดับของเงื่อนไขเวลา มีการกำหนดแนวทางของการปฏิบัติไว้ พร้อมกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการหรือกิจกรรมนั้น ๆ

2. Organizing (O) หมายถึง กระบวนการจัดรูปองค์การหรือเค้าโครงการว่ามิงงานอะไรบ้างที่ต้องปฏิบัติตามลำดับของเงื่อนไขเวลา มีการกำหนดแนวทางของการปฏิบัติไว้พร้อมกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการหรือกิจกรรมนั้น ๆ

3. Staffing (S) หมายถึง กระบวนการเกี่ยวกับการจัดการกลุ่มบุคคล หรือเจ้าหน้าที่ ตลอดจนบุคลากรทุกประเภทของหน่วยงาน การบริหารบุคคลดังกล่าวจะเริ่มจากการสรรหาบุคคลเข้ามาทำงาน การบรรจุแต่งตั้ง การฝึกอบรมและพัฒนาบุคคลที่บรรจุแต่งตั้งไว้แล้ว การบำรุงขวัญ การเลื่อนขั้น ลดขั้น ให้ออกปลดออกและไล่ออก เพื่อให้สภาพการทำงานเป็นไปด้วยดีมีประสิทธิภาพ

4. Directing (D) หมายถึง กระบวนการวินิจฉัย สั่งการหลังจากที่ได้มีการวิเคราะห์โครงการโดยรอบคอบแล้วว่ามีเตรียมคนอย่างไร จัดรูปแบบงานอย่างไร รวมทั้งการติดตามดูแลให้มีการปฏิบัติตามคำสั่งนั้น ๆ

5. Coordinating (Co) หมายถึง กระบวนการประสานงาน หรือสื่อสัมพันธ์ภายในหน่วยงาน ดังได้กล่าวมาแล้วในการจัดองค์การว่า มีการจัดแบ่งสายงานการบังคับบัญชาอย่างไรบ้าง การประสานงานจะเป็นการประสานในสายงานดังกล่าว เพื่อก่อให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ไม่มีการทำงานที่ซ้ำซ้อนและเกิดความขัดแย้งกัน และการบริหารในลักษณะนี้เพื่อให้ทุกหน่วยงานทำงานประสานกลมเกลียวกัน เพื่อวัตถุประสงค์หลักของหน่วยงาน

6. Reporting (R) หมายถึง การเสนอรายงานการทำงานต่าง ๆ ในสายงานการบังคับบัญชาให้ทราบโดยตลอดสายงานการบริหาร เช่น การเสนอรายงานการทำงานต่าง ๆ ในสายงานการส่งเสริมของเกษตรจังหวัดที่รับนโยบายจากกรมไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติงานแล้วก็จะรายงานผลตามปฏิบัติงานดังกล่าวจากจังหวัดไปยังกรม เป็นต้น โดยผ่านสายงาน เพื่อให้ผู้บังคับบัญชาได้ทราบความก้าวหน้าของงานทุกระยะ สะดวกแก่การประสานงานกันภายในหน่วยงานเดียวกันและกับหน่วยงานอื่น ๆ ซึ่งจะเป็นการทำให้การทำงานเกิดความรอบคอบ มีหลักฐานและเป็นการสร้างความเข้าใจอันดีร่วมกัน และเป็นการบำรุงขวัญของบุคลากรในการทำงานควบคู่กันไปด้วย

7. Budgeting (B) หมายถึง กระบวนการจัดทำงบประมาณ การวางแผนการใช้จ่ายงบประมาณ การจัดทำบัญชีและการควบคุม

กล่าวโดยสรุป กระบวนการของการบริหารจัดการ เป็นการบริหารงานที่มีจุดเริ่มต้นจากการวางแผน การจัดองค์กร การจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการและการควบคุม ซึ่งเป็นหน้าที่ที่ผู้บริหารทุกคนต้องปฏิบัติ นอกจากนั้นกระบวนการจัดการยังมีความหมายครอบคลุมไปถึงกิจกรรมทางการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานตามหน้าที่งานการจัดการด้วย เช่น การตัดสินใจ การติดต่อสื่อสาร หรือการมอบหมายงานก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดการด้วย โดยมีขอบเขตของการจัดการแต่ละหน้าที่ ดังนี้ 1) การวางแผน (Planning) เป็นการกำหนดแผนงาน หรือวิธีการปฏิบัติงานไว้เป็นการล่วงหน้าเพื่อผลสำเร็จตามที่ต้องการ การวางแผนเป็นเครื่องช่วยให้ผู้บริหารมีความรอบคอบในการก้าวไปในอนาคต โดยไม่ต้องอยู่ในความประมาทและสามารถเผชิญกับความไม่แน่นอนต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นข้างหน้า การวางแผนจึงเป็นการป้องกันปัญหามากกว่าการต้องคอยแก้ปัญหาที่จะเกิดขึ้น 2) การจัดองค์การ (Organizing) เป็นการพัฒนาระบบการทำงานเพื่อให้งานต่างๆ สามารถดำเนินไปโดยมีการประสานงานกันเป็นอย่างดี ประกอบด้วย การกำหนดตำแหน่งงาน การจัดกลุ่มงาน การมอบหมายอำนาจหน้าที่ที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติงาน 3) การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) เป็นภารกิจของผู้บริหารในการดำเนินการจัดการที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรมนุษย์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้องค์การธุรกิจมีกำลังคนที่มีประสิทธิภาพพร้อมในการทำงานในทุกตำแหน่งให้เป็นไปตามหลัก “Put the Right Man on the Right Job” 4) การสั่งการ (Directing) เป็นกิจกรรมทางการจัดการโดยผู้นำหรือผู้บริหารในการบังคับบัญชาให้การทำงานต่าง ๆ ภายในโครงสร้างองค์การดำเนินไปโดยราบรื่น มีการประสานร่วมแรงร่วมใจกันทำงาน ซึ่งต้องอาศัยทักษะในด้านการติดต่อสื่อสาร (Communication) และอาศัยวิธีการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคลที่ดีนั่นเองและ 5) การควบคุม (Controlling) เป็นกิจกรรมต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความแน่ใจว่าการทำงานต่าง ๆ จะสำเร็จผลตามแผนที่ตั้งไว้ ขั้นตอนการควบคุมที่สำคัญนั้นจะต้องมีการวัดผลงานสิ่งที่ทำได้ มีการเปรียบเทียบผลงานกับเป้าหมายที่ตั้งไว้และการดำเนินการแก้ไขเมื่อมีสิ่งผิดปกติหรือความคลาดเคลื่อนจากที่กำหนดไว้ในแผน

2.1.4 ลักษณะของการบริหารจัดการ

การบริหารจัดการมีลักษณะเป็นกระบวนการทางสังคมที่สามารถมองเห็นได้ 3 ทาง คือ

1. ทางโครงสร้าง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาตามลำดับขั้นตอนของสายการบังคับบัญชาในหน่วยงานนั้น ๆ
2. ทางหน้าที่ เป็นขั้นตอนของหน่วยงานที่ระบุหน้าที่ บทบาท ความรับผิดชอบ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อให้สำเร็จเป้าหมาย
3. ทางปฏิบัติ เป็นกระบวนการที่บุคคลและบุคคลต้องการร่วมทำปฏิกิริยาซึ่งกันและกัน

ทั้งนี้ลักษณะเด่นที่เป็นสากลของการบริหาร ได้แก่ การบริหารต้องมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย ต้องอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบสำคัญ ต้องใช้ทรัพยากรบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ต้องมีลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการทางสังคม ต้องเป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างกลุ่มบุคคล 2 คนขึ้นไป ต้องอาศัยร่วมมือร่วมใจเพื่อให้ภารกิจบรรลุวัตถุประสงค์ เป็น

การร่วมมือดำเนินการอย่างมีเหตุผล มีลักษณะเป็นการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้และการบริหารไม่มีตัวตน แต่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์

การบริหารเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ เป็นสาขาวิชาที่มีการจัดการระเบียบอย่างเป็นระบบ คือ มีหลักเกณฑ์และทฤษฎีที่พึงเชื่อถือได้ อันเกิดจากการค้นคว้าเชิงวิทยาศาสตร์เพื่อประโยชน์ในการบริหาร โดยลักษณะนี้ การบริหารจึงเป็นศาสตร์ (Science) เป็นศาสตร์สังคม ซึ่งอยู่กลุ่มเดียวกับวิชาจิตวิทยา สังคมวิทยาและรัฐศาสตร์ แต่ถ้าพิจารณาการบริหารในลักษณะของการปฏิบัติที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถ ประสบการณ์และทักษะของผู้บริหารแต่ละคนที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งเป็นการประยุกต์เอาความรู้ หลักการและทฤษฎีไปปรับใช้ในการปฏิบัติงานเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการบริหารก็จะมีลักษณะเป็นศิลป์ (Arts) และมีปัจจัยพื้นฐานทางการบริหารอยู่ 4 อย่าง ที่เรียกว่า 4Ms ได้แก่ คน (Man) เงิน (Money) วัสดุสิ่งของ (Materials) และการจัดการ (Management)

นอกจากนั้น หากต้องการทราบว่าบริหารจัดการมีประสิทธิภาพหรือไม่อย่างไร ต้องดูจากหลักการที่ว่าด้วยเรื่องต่อไปนี้

1. การบริหารที่มีผู้บริหารเพียงคนเดียวในองค์กร (Division of labor)
2. มีการกำหนดมาตรฐานทำงานที่ชัดเจน (Standardization)
3. มีเอกภาพในการบังคับบัญชา (Untidy of command)
4. มีการกระจายอำนาจและความรับผิดชอบให้แก่ผู้ร่วมงาน (Delegation of authority and responsibility)
5. มีการแบ่งฝ่ายงานและบุคลากรผู้รับผิดชอบให้แก่ผู้ร่วมงานให้เฉพาะเจาะจง
6. มีการกำหนดมาตรฐานการทำงานที่ชัดเจน (Span of control)
7. มีการมอบหมายการควบคุมดูแลที่เหมาะสม (Stability)
8. เปิดโอกาสให้มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ในองค์กรได้ (Flexibility)
9. สามารถทำให้คนในองค์กรเกิดความรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย (Security)
10. มีการยอมรับนโยบายส่วนบุคคลที่มีความสามารถ (Personal policy)
11. มีการประเมินผลการปฏิบัติงานทั้งส่วนบุคคลและองค์กร (Evaluation)

แต่อย่างไรก็ตามการบริหารจัดการก็มีข้อจำกัดที่พึงระวัง ได้แก่ สถานภาพทางภูมิศาสตร์ ประชากร ทรัพยากร ลักษณะนิสัยและความสามารถของคนในชาติ ความเชื่อถือและความศรัทธา ขนบธรรมเนียมและประเพณีและค่านิยมและอุดมการณ์ทางสังคม

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว

2.2.1 แนวทางการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว

การบริหารจัดการเป็นพื้นฐานหลักที่นำมาประยุกต์ใช้เพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ ดำเนินไปสู่ผลสำเร็จเช่นเดียวกันกับการท่องเที่ยวที่จำเป็นต้องมีการบริหารจัดการที่ดีและเหมาะสม ซึ่งลักษณะการบริหารจัดการท่องเที่ยวได้มีนักวิชาการกล่าวไว้หลายรูปแบบ ดังนี้

ชมาพร คงควร (2549 : 24) ได้ให้ความหมายของการบริหารจัดการการท่องเที่ยว หมายถึง การกระทำอย่างมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎีและแนวคิดที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง รวมทั้งข้อจำกัดต่าง ๆ ของสังคมและสภาพแวดล้อม การกำหนดแนวทาง มาตรการและแผนปฏิบัติที่ดี ต้องคำนึงถึงกรอบความคิดที่ได้กำหนดไว้ มิฉะนั้นแล้ว การจัดการการท่องเที่ยวจะดำเนินไปอย่างไรทิศทางและประสบความสำเร็จ

มานิตย์ สิงห์ทองชัยและคณะ (2552 : 14) ได้กล่าวถึงหลักการจัดการท่องเที่ยวที่เหมาะสม เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่สร้างรายได้ สร้างอาชีพและพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อีกทั้งเป็นเครื่องมือที่สามารถปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ แต่การท่องเที่ยวนั้นจะต้องมีการจัดการที่ดี มีการวางแผน กำหนดนโยบายที่ชัดเจน การจัดการท่องเที่ยว ควรมีหลักการจัดการท่องเที่ยว ดังนี้

1. ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดศักยภาพ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน โดยพิจารณาจากที่ตั้ง กิจกรรมความพร้อมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปแบบของการเป็นคณะกรรมการ การรับผิดชอบดำเนินการ การสนับสนุนภาครัฐ เป็นต้น

2. องค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น สมาคมตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล กำนันผู้ใหญ่บ้านและผู้นำท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการสนับสนุนแผนงาน โครงการและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งการสนับสนุนการดำเนินการองค์กรประชาชนอื่น ๆ

3. ภาครัฐกิจการท่องเที่ยว องค์กรท้องถิ่น องค์กรด้านสิ่งแวดล้อมและรัฐ มีหน้าที่จะต้องทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคกับประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการต่าง ๆ ที่จะมามีผลกระทบต่อวิถีชีวิตคนส่วนใหญ่ในพื้นที่

หัตตดาว บุญปัญญาโรจน์ (2545 : 18) ได้กล่าวถึง การบริหารจัดการทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพว่าควรจะมีรูปแบบการบริหารใน 2 ระดับ คือ ระดับแนวนอน ซึ่งประกอบด้วยหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐที่เกี่ยวข้องและระดับแนวตั้ง คือ หน่วยงานของรัฐในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น รวมทั้งองค์กรที่ไม่ใช่ของรัฐบาล แต่มีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวแทนปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวมและสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร แรงงาน ความรู้ ตามอำนาจของผู้คนในท้องถิ่นได้ ซึ่งการบริหารดำเนินงานควรครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. ควบคุมบริหารงานให้เป็นไปตามแผนที่วางไว้ในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง
2. จัดให้มีคู่มือการดำเนินงานท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินงานทั้งของเจ้าหน้าที่ในภาครัฐและเอกชน
3. มีการกำหนดมาตรฐานทางสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้ได้ตามมาตรฐานนั้น
4. มีการกำหนดดัชนีทางเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับหลักการพัฒนาแบบยั่งยืน
5. ให้การศึกษาและฝึกอบรมบุคลากรในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้มีสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ฯลฯ

วรรณพร วนิชชาบุตร (2540 : 65) ได้เสนอแนวคิดไว้ว่า การจัดการท่องเที่ยวที่ดีต้องมีการบริหาร ควบคุมและจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว จากความร่วมมือของหน่วยงานต่าง ๆ

ทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของภาครัฐในส่วนกลาง ส่วนท้องถิ่นและองค์กรที่ไม่ใช่ของรัฐซึ่งการบริหารดำเนินงานควรครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. ควบคุมบริหารงานให้เป็นไปตามแผนแม่บทที่วางไว้ในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง
2. จัดให้มีคู่มือการดำเนินงานท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานทั้งของเจ้าหน้าที่ในภาครัฐและเอกชน
3. กำหนดมาตรฐานทางสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้ได้ตามมาตรฐานนั้น
4. มีการปรับปรุงกฎ ระเบียบ และ/หรือกฎหมายเพื่อให้การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ
5. ให้การศึกษา และฝึกฝนอบรมบุคลากรในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

Adriana และเดชา ไต้งสูงเนิน (อ้างถึงใน วัฒนาพร สุฉายา 2545 : 76) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นเครื่องมือที่มีอำนาจให้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ได้เป็นอย่างมากถ้าการท่องเที่ยวมีการจัดการและบริหารที่ดี ก็จะสามารถใช้พื้นที่ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ นั้นได้โดยไม่ได้ทำให้มันเสื่อมโทรมลง การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องมีการวางแผน นโยบายที่ชัดเจนและมีความสอดคล้องกับความคิดเห็นและเหตุผลของคนในท้องถิ่น เพื่อจะได้ให้การส่งเสริมในระดับชาติ นโยบายควรเจาะลงไปในแต่ละด้าน โดยพิจารณาปัจจัยที่สำคัญพื้นฐานของชุมชน ถ้าเป็นไปได้ก็ควรจะทำให้มีการแข่งขันเพื่อเพิ่มจุดเน้นในตลาด การสร้างแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนตลอดไป การตอบสนองนั้นต้องไม่มีการกีดกันในการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ด้วย เดชา ไต้งสูงเนิน (อ้างถึงใน วัฒนาพร สุฉายา 2545 : 76) ได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยว (7 Model) เพื่อมาปรับใช้กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ไว้ดังนี้

1. กลยุทธ์ (Strategy) หมายถึง กลยุทธ์ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างวัตถุประสงค์ การจัดลำดับความสำคัญ การควบคุมและขอบเขตของกิจกรรมต่าง ๆ ของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการเลือกกลยุทธ์ที่เหมาะสมที่สุด ซึ่งต้องประกอบไปด้วยกลยุทธ์ในการวางแผนการดำเนินงานที่สามารถปฏิบัติได้ และต้องเป็นไปตามนโยบายของการท่องเที่ยวแห่งชาติด้วย เช่น บริษัทที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวจะต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อที่จะสามารถหากกลยุทธ์ที่เหมาะสมที่นำไปสู่เป้าหมายนั้น

2. โครงสร้าง (Structure) หมายถึง โครงสร้างในองค์กรซึ่งควรจะเกี่ยวข้องกับการจัดลำดับขั้นตอนและการแบ่งหน้าที่ให้เหมาะสม เพราะมีโครงสร้างที่ดีจะเป็นกุญแจที่สำคัญนำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวในบางประเทศจะมีกระทรวงการท่องเที่ยวซึ่งจะเป็นผู้จัดการและดูแลทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งองค์กรการท่องเที่ยวระดับชาติ เจ้าของธุรกิจนำเที่ยว ตัวแทนการท่องเที่ยวของภาคเอกชนที่มีส่วนร่วมทั้งกลุ่มเจ้าของโรงแรม ที่พัก ยานพาหนะ มัคคุเทศก์ โดยแต่ละหน่วยจะทำงานในลักษณะเชื่อมโยงกัน มีเครือข่ายจัดการที่เหมาะสม เช่น ถ้ามีแนวคิดทางด้านระบบนิเวศ แนวคิดนี้ก็จะสามารถเข้าไปในนโยบายของกระทรวงและสามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องในทุกระดับทั้งภาครัฐและเอกชน ดังนั้นการมี

โครงสร้างที่ดีและเป็นรูปธรรมก็สามารถทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวประสบผลสำเร็จได้ อย่างไรก็ตามโดยที่โครงสร้างองค์กรยังขึ้นอยู่กับรูปแบบของ RASI ซึ่งหมายถึง ความรับผิดชอบ (Responsibility) อำนาจ (Authority) สนับสนุน (Support) และข่าวสารข้อมูล (Information) เพราะการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ก็เหมือนกับธุรกิจอื่น ๆ ที่จะต้องมีผู้ที่มีอำนาจคอยควบคุมดูแลแบ่งหน้าที่รับผิดชอบไปตามลำดับขั้นตอน มีผู้นำมีการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว การให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในเรื่องต่าง ๆ และที่สำคัญคือการให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งควรเริ่มตั้งแต่จุดแรกที่นักท่องเที่ยวมาถึง เช่น ท่าอากาศยาน สถานีรถไฟ และสถานีขนส่ง

3. ระบบ (System) หมายถึง ระบบในการจัดการการท่องเที่ยวซึ่งมีความหมายที่ครอบคลุมไปถึงระบบดำเนินงาน การปฏิบัติงาน การเงิน การจัดการทรัพยากรมนุษย์ การตลาด และระบบอื่น ๆ ด้วย โดยระบบต้องมีการประสานความร่วมมือกันและมีความสัมพันธ์กันในทุกขั้นตอน

4. บุคลากร (Staff) หมายถึง บุคคลที่นับเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้การดำเนินการต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะที่ทำหน้าที่บริการนักท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ โดยคัดสรรบุคคลที่มีความละเอียดรอบคอบ มีความผูกพันกับงาน มีความรับผิดชอบ ให้ความช่วยเหลือนักท่องเที่ยวด้วยความเต็มใจ มีความจริงใจซื่อสัตย์ ทำงานดีประสบผลสำเร็จและสามารถทำให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจเป็นสำคัญ

5. ทักษะ (Skill) หมายถึง ทักษะในการทำงานทุกอย่างจะต้องอาศัยความชำนาญงานจึงดีและมีประสิทธิภาพ โดยขึ้นอยู่กับปัจจัย 3 อย่าง คือ ความรู้ ทักษะและทัศนคติ ต่องาน ความรู้ในงานเป็นสิ่งจำเป็นอันดับแรกในการที่จะทำการงานต่าง ๆ มีประสิทธิภาพ ความรู้ไม่ได้หมายถึง เพียงแค่รู้ว่าจะทำอะไร แต่ต้องรู้ทุกอย่างว่าคืออะไร ที่ไหน อย่างไรและทำไม รวมทั้งเข้าใจและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ซึ่งความรู้ที่นั่นอาจจะเป็นความรู้ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งได้มาจากการประสบการณ์ในการทำงานก็ได้ ดังนั้นผู้ที่ทำงานด้านการท่องเที่ยวควรจะมีทั้งความรู้และทักษะในงานที่เกี่ยวข้องเฉพาะสาขาด้วย เพราะธุรกิจด้านการท่องเที่ยวต้องการผู้มีความรู้และทักษะเฉพาะเป็นพิเศษ

6. รูปแบบ (Style) รูปแบบในการดำเนินงานซึ่งในแต่ละพื้นที่จะมีรูปแบบในการดำเนินงานที่แตกต่างกันในการจัดการ

7. การแบ่งปัน (Share) หมายถึง การแบ่งปันการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็น ความรู้ซึ่งนำไปสู่การจัดการการท่องเที่ยวได้ดีที่สุด นักท่องเที่ยวแต่ละประเทศจะมีความแตกต่างในหลาย ๆ ด้าน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์จะทำให้ได้รับความรู้และประสบการณ์ ความคิดเห็น ความรู้ซึ่งนำไปสู่การจัดการการท่องเที่ยว ประสบการณ์จะทำให้ได้รับความรู้และประสบการณ์มากมายที่เป็นประโยชน์นับว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น โดยเฉพาะผู้ที่เริ่มจะทำธุรกิจทางการท่องเที่ยวได้นำข้อมูลต่าง ๆ มาวางแผนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้

มนัส สุวรรณ (2544 : 47 - 66) ได้กล่าวถึงระบบการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยวผู้มาใช้บริการเกิดความพึงพอใจมากที่สุดนั้น จะต้องมีการกำหนดมาตรฐานคุณภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวโดยผ่านการตรวจสอบทั้งกระบวนการ ด้วยดัชนีชี้วัด (indicators) ที่ครอบคลุมมิติต่าง ๆ อย่างครบถ้วน ทั้ง 7 มิติ ได้แก่

1. ลักษณะทางกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วยที่ตั้ง การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความสมบูรณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่งท่องเที่ยว

2. การรักษาสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วยการจัดการขยะมูลฝอย คุณภาพน้ำ อากาศ เสียงและความเปราะบางด้านสิ่งแวดล้อม

3. เศรษฐกิจ สังคมประกอบด้วย ผลประโยชน์ชุมชน ความสามารถในการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนและวัฒนธรรม

4. ศิลปวัฒนธรรม ประกอบด้วย คุณค่าทางอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ สุนทรียศาสตร์ ประวัติศาสตร์และสังคม

5. ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ประกอบด้วย คุณค่าทางสุนทรียภาพ ประวัติศาสตร์โบราณคดี คุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา คุณค่าทางสังคม ขนาด สถานกายภาพในปัจจุบันและความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพ

6. คุณค่าทางการเรียนรู้และการศึกษา ประกอบด้วย ผลประโยชน์และความคุ้มค่าในการเรียนรู้วิธีการเผยแพร่เนื้อหาความรู้ การปรับปรุงปัจจัยและกระบวนการให้ความรู้อย่างต่อเนื่อง

7. การบริหารจัดการ ประกอบด้วย ประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรและพลังงาน การจัดสิ่งอำนวยความสะดวก ความปลอดภัย บุคลากร งบประมาณ ระเบียบข้อบังคับและการให้ความรู้ สร้างจิตสำนึกในคุณค่าของการท่องเที่ยว

โครงการศึกษาวิจัยมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและสถาบันดำรงราชานุภาพ ได้เสนอถึงหลักการบริหารและการจัดการท่องเที่ยวว่า ประกอบด้วย

1. ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดศักยภาพ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว ในพื้นที่เกี่ยวข้องกับชุมชน โดยพิจารณาจากที่ตั้ง กิจกรรม ความพร้อมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปของการเป็นคณะกรรมการ การรับผิดชอบดำเนินการ การสนับสนุนภาครัฐ เป็นต้น

2. องค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น สมาคม อบต. องค์กรบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการสนับสนุนแผนงาน โครงการและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งการสนับสนุนการดำเนินการองค์กรประชาชนอื่น ๆ

3. ภาครัฐกิจการท่องเที่ยว องค์กรท้องถิ่น องค์กรด้านสิ่งแวดล้อมและรัฐมีหน้าที่จะต้องทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคกันประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อชีวิตคนส่วนใหญ่ในพื้นที่

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และสำนักปลัดกระทรวงมหาดไทย ได้กล่าวถึง การพิจารณาการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ (System approach) และบรรลุมัตถุประสงค์หรือเป้าหมายนั้น จำเป็นจะต้องพิจารณาระบบย่อย (Sub system) หรือองค์ประกอบหลักของการจัดการท่องเที่ยว บทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบและความสัมพันธ์ (Relationship) ระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น รวมถึงการพิจารณาสภาพแวดล้อมของระบบการท่องเที่ยวด้วย

มานิตย์ สิงห์ทองชัย และคณะ (2552 : 15) ได้อธิบายองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งมีองค์ประกอบ ดังนี้

1. การจัดพื้นที่ ได้แก่ การจัดการเขตการใช้ประโยชน์ (Zoning) การศึกษาขีดจำกัดการรองรับได้ของพื้นที่ การกำหนดมาตรการใช้ประโยชน์ปลูกสร้างอาคารและปรับปรุงพื้นที่ และควบคุมการท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยว การใช้มาตรการป้องกันและผลกระทบในพื้นที่
2. การให้การศึกษาและการสื่อความหมาย ได้แก่ การส่งเสริมให้สถานที่ให้ความรู้ทุกรูปแบบ ส่งเสริมกิจกรรมที่ให้ความรู้และสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการให้บริการที่มีคุณภาพ ส่งเสริมการใช้มัลติมีเดียเฉพาะถิ่น จัดเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศและการให้การศึกษากับชุมชน
3. การจัดกิจกรรมท่องเที่ยว ได้แก่ มุ่งกิจกรรมที่ไม่มีผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมหรือสามารถป้องกันแก้ไขได้ ส่งเสริมกิจกรรมที่ให้ความรู้ จัดให้มีกิจกรรมท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่ม จัดกิจกรรมเกิดความสัมพันธ์ด้านนักท่องเที่ยว บริษัทนำเที่ยวและคนในท้องถิ่น
4. การบริการการท่องเที่ยว ได้แก่ การส่งเสริมการบริการที่มีความรับผิดชอบ สร้างการมีส่วนร่วมในการบริการของชุมชน กำหนดรูปแบบการบริการให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมในชุมชน การอบรมคุณภาพบุคลากรและสนับสนุนการบริการที่ได้มาตรฐาน
5. การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและลดผลกระทบ ได้แก่ กำหนดมาตรการจัดเก็บและกำจัดขยะมูลฝอย กำหนดมาตรการป้องกันและกำจัดสิ่งปฏิกูล ควบคุมแบบอาคาร กวดขันกับกิจกรรมที่ทำลายสภาพแวดล้อม

การพิจารณาการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ (System approach) และบรรลุดังกล่าวประสงคหรือเป้าหมายนั้น จำเป็นต้องพิจารณาระบบย่อย (Sub system) หรือองค์ประกอบหลักของการจัดการท่องเที่ยว บทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบและความสัมพันธ์ (Relationship) ระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น รวมถึงการพิจารณาสภาพแวดล้อมของระบบการท่องเที่ยวด้วย

องค์ประกอบหลักที่สำคัญในระบบการท่องเที่ยวจำแนกได้เป็น 3 องค์ประกอบ ดังนี้

1. ทรัพยากรการท่องเที่ยว (Tourism resource) เป็นสินค้าทางการท่องเที่ยว และเป็นจุดหมายปลายทางที่นักท่องเที่ยวจะเดินทางเข้ามาเที่ยว ซึ่งทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวให้เกิดการเดินทางไปเยือนหรือไปท่องเที่ยว ทั้งนี้ อาจแบ่งทรัพยากรการท่องเที่ยวออกเป็น 2 ประเภท คือ

- 1.1 ทรัพยากรทางธรรมชาติ (Natural tourism resource) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความงามตามธรรมชาติสามารถดึงดูดให้คนไปเยือนหรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่นั้น เช่น ภูเขา ป่าไม้ น้ำพุร้อน ถ้ำ น้ำตก ชายทะเล หาดทราย ทะเลสาบ เกาะ แก่ง เขื่อน อ่างเก็บน้ำ แหล่งน้ำจืด (ห้วย บึง หนอง คลอง) เป็นต้น บางแห่งได้รับการจัดให้เป็นสวนรุกขชาติ สวนพฤกษศาสตร์ วนอุทยาน อุทยานแห่งชาติ เขตสงวนพันธุ์สัตว์ สวนสัตว์เปิด อุทยานนกน้ำ เป็นต้น

- 1.2 ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man – made tourism resource) นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรม (Cultural heritage) เป็นผลงานที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์ ที่อนุชนรุ่นหลัง

บังเกิดความหวงแหนและปฏิบัติสืบสานต่อไป ทั้งนี้ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นแบ่งออกได้ 3 ชนิด ได้แก่

1.2.1 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ (Historical tourism resource) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นตามประสงค์หรือประโยชน์ของมนุษย์เอง ทั้งนี้เป็นมรดกในอดีตและได้สร้างเสริมในปัจจุบัน แต่มีผลดึงดูดให้คนไปเยือนหรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่นั้น เช่น พระราชวัง ศาสนสถาน แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑสถาน กำแพงเมือง คูเมือง อุทยานประวัติศาสตร์ อนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน เป็นต้น

1.2.2 แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต (Culture and rural way of life) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม ซึ่งปฏิบัติยึดถือสืบทอดต่อกันมา เช่น ประเพณีในรอบปี ทั้งประเพณีในราชสำนัก (พระราชพิธีต่าง ๆ) ประเพณีไทย ประเพณีท้องถิ่น ประเพณีเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนา เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีกินเจ หรือประเพณีถือศีลออก งานบุญขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบุคคล เช่น พิธีโกนจุก พิธีแต่งงาน พิธีบวชและพิธีศพ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ได้แก่ การสร้างบ้านเรือน ชุดแต่งกาย อาหารประจำถิ่น การประดิษฐ์ของใช้เพื่อการดำเนินชีวิต ภาษาพูดในท้องถิ่นและวรรณคดีพื้นบ้าน เป็นต้น หมู่บ้านที่มีวิถีชีวิตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะนับเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ อาทิ หมู่บ้านทอผ้า หมู่บ้านทำร่ม หมู่บ้านช้าง รวมถึงตลาดนัด ตลาดน้ำ

1.2.3 แหล่งท่องเที่ยวเพื่อนันทนาการและบันเทิง (Recreation attraction) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อการพักผ่อนที่ให้ความรื่นรมย์ บันเทิง เช่น สวนสัตว์ สวนสนุก สวนน้ำ ศูนย์วัฒนธรรม ศูนย์การแสดงศิลปะสมัยใหม่ แหล่งบันเทิง ศูนย์การค้า ศูนย์การประชุม เป็นต้น

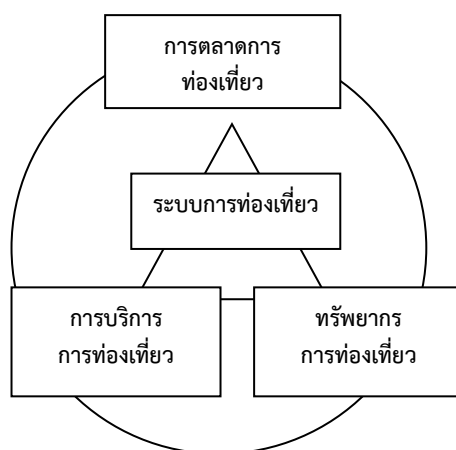
2. การบริหารการท่องเที่ยว (Tourism service) ได้แก่ การให้บริการเพื่อการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่หรือกิจกรรมที่มีผลเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวของพื้นที่นั้น ๆ เป็นการใช้ความสะดวกระหว่างการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะ บริการท่องเที่ยวที่สำคัญ ได้แก่ บริการขนส่งภายในแหล่งท่องเที่ยว บริการที่พักแรม บริการอาหารและบันเทิง บริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ รวมถึงบริการจำหน่ายสินค้าที่ระลึก

3. การตลาดท่องเที่ยว (Tourism market or tourist) การที่จะมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวนั้น จะต้องมีการตลาดท่องเที่ยวในการชักนำให้เข้ามาท่องเที่ยว ซึ่งการตลาดการท่องเที่ยว หมายถึง ความพยายามที่จะทำให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวของตนและใช้สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวและบริการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวนั้น โดยการตลาดการท่องเที่ยวทำได้ 2 วิธี

3.1 การให้ข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว หมายถึง การให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ทางการท่องเที่ยว เช่น ทรัพยากรท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวและบริการท่องเที่ยว เป็นต้น

3.2 การโฆษณาและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว หมายถึง การสื่อข้อมูลข่าวสารท่องเที่ยวไปยังนักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายโดยผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ นิตยสาร หนังสือพิมพ์ จดหมาย เป็นต้น เพื่อเชิญชวน กระตุ้นนักท่องเที่ยว

กล่าวได้ว่า ในการพิจารณาองค์ประกอบภายในระบบการท่องเที่ยว มีองค์ประกอบอีกมากมายที่มีบทบาทและหน้าที่ที่แตกต่างกันและมีความสัมพันธ์ต่อกัน เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ซึ่งความแตกต่างของแต่ละรูปแบบการท่องเที่ยวขึ้นอยู่กับความแตกต่างในองค์ประกอบย่อยและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ดังแสดงในภาพประกอบที่ 2.2

ภาพประกอบที่ 2.2 ระบบการท่องเที่ยว

ที่มา : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2540 : 45)

กล่าวโดยสรุป การบริหารและการจัดการท่องเที่ยว เป็นการกระทำอย่างมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎี ระบบการท่องเที่ยว และแนวคิดที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง รวมทั้งข้อจำกัดต่าง ๆ ของสังคมและสภาพแวดล้อม การกำหนดแนวทาง มาตรการและแผนปฏิบัติการที่ดี ต้องคำนึงถึงกรอบความคิดที่ได้กำหนดไว้ มิฉะนั้นแล้ว การจัดการท่องเที่ยวจะดำเนินไปอย่างไร้ทิศทางและประสบความล้มเหลว

2.2.2 การบริหารจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ดีต้องศึกษาองค์ประกอบของการจัดการท่องเที่ยว ประกอบด้วย การจัดพื้นที่ การให้การศึกษาและการสื่อความหมาย การจัดกิจกรรมท่องเที่ยว การบริการการท่องเที่ยวและการจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและลดผลกระทบ เพื่อให้เกิดการจัดการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่าน ได้กล่าวถึงการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้หลายรูปแบบ ดังนี้

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2540 : 46) ได้สรุปประเด็นเรื่องการจัดการท่องเที่ยวและมรดกทางวัฒนธรรมไว้ ดังนี้

1. ผู้มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบผู้ประกอบการและชุมชนท้องถิ่นควรมารวมตัวกันเพื่อสร้างเครือข่ายงานด้านมรดกทางวัฒนธรรม แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ สังคมทุกระดับควรจะมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวและโครงการต่าง ๆ เกี่ยวกับมรดกประเภทนี้ด้วย

2. ควรเข้าใจว่าชุมชนคือใครและมีวิถีทางใดบ้างที่จะสามารถทำให้พวกเขาเข้าถึงผลที่จะได้รับทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อที่จะได้หันมาให้ความร่วมมือในการจัดการแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม เช่น เมื่อจะมีแผนพัฒนาการท่องเที่ยวที่ได้ก็ตามควรมีการเผยแพร่ผ่านสื่อของท้องถิ่นเพื่อให้เข้าถึงทุกส่วนในชุมชนด้วย

3. นักท่องเที่ยวควรได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่ตนจะได้ไปเยือนก่อน เพื่อเป็นการเพิ่มคุณค่าของประสบการณ์ที่จะได้รับเมื่อไปถึงสถานที่จริงนั้นแล้ว

4. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนท้องถิ่นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาจิตสำนึกของชุมชนและเตรียมให้พวกเขามีทักษะพร้อมที่จะเข้าร่วมพัฒนาและปฏิบัติงานด้านการท่องเที่ยวในแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม

5. สิ่งที่จะนำไปปฏิบัติต่อการท่องเที่ยวในแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมจะต้องผ่านการยอมรับจากชุมชนท้องถิ่นก่อน เช่น เมื่อมีการบัญญัติกฎหมายใดขึ้นมาก็ต้องประกาศให้ทราบกันทั่วถึง และมีการบังคับใช้อย่างจริงจัง หากมีการจัดประชาพิจารณ์เกี่ยวกับโครงการด้านการท่องเที่ยว ผู้ดำเนินการอภิปรายก็ควรวางตัวเป็นกลาง แทนที่จะให้การสนับสนุนการพัฒนาโครงการนั้น

ศิริ ฮามสุโพธิ์ (2543 : 383) ได้เสนอหลักการจัดสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในแง่ของการอนุรักษ์ไว้ว่า การจัดสถานที่ท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรมควรให้มีการจัดการในสถานที่ท่องเที่ยวที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานให้เพียงพอที่จะบริการนักท่องเที่ยว เพื่อความสะดวกเมื่อนักท่องเที่ยวได้เข้ามาใช้บริการ การรักษาความสะอาด อันเป็นหัวใจสำคัญของสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่จะต้องทำการดูแลเป็นพิเศษ การจัดร้านจำหน่ายอาหารเครื่องดื่ม ของที่ระลึก เพื่อเป็นการยังประโยชน์ให้คนในท้องถิ่นได้รับประโยชน์จากสถานที่ท่องเที่ยวในชุมชนของตน การทำป้ายโฆษณาเพื่อชี้แจงข้อควรปฏิบัติเมื่อเข้ามายังสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ได้ปฏิบัติร่วมกัน การเก็บค่าบริการเพื่อเป็นการบำรุงรักษาหรือเป็นการหารายได้เพื่อใช้ในการดำเนินงานในสถานที่ท่องเที่ยวแห่งนั้น ๆ การรักษาความปลอดภัยเกี่ยวกับชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวเพื่อสร้างความมั่นใจในการเข้าชมสถานที่ท่องเที่ยว

Coltman (1989 : 129) ได้ให้แนวทางในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ 9 ประการ สรุปได้ดังนี้

1. ส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวที่มีต่อเศรษฐกิจในสังคม

2. การพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องขึ้นอยู่กับจุดประสงค์และความต้องการของชุมชนว่าจะต้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนมากน้อยเพียงใด

3. วิธีการและความถี่ในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ทางด้านการท่องเที่ยวควรได้รับความเห็นชอบจากประชาชนในท้องถิ่น เพราะจะเป็นเครื่องวัดว่าท้องถิ่นนั้น ๆ ต้องการนักท่องเที่ยวประเภทใดและจำนวนเท่าไร

4. ควรมีความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและเอกชน ในการพยายามที่จะทำให้ท้องถิ่นเป็นสถานที่พักผ่อนที่มีความสมบูรณ์และมีคุณภาพ

5. ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว ไม่ควรให้มีผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่น ผู้ที่เกี่ยวข้องในการวางแผนจึงต้องมีความระมัดระวังและต้องวางแผนรองรับในเรื่องนี้เอาไว้ด้วย เพื่อที่จะรักษาวัฒนธรรมและค่านิยมของท้องถิ่นให้คงอยู่

6. เงินทุน แรงงาน รวมทั้งนักบริหารทางการท่องเที่ยว ควรมาจากชุมชนเจ้าของท้องถิ่นเพื่อที่ท้องถิ่นจะสามารถควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวให้เป็นไปในทิศทางที่ต้องการได้

7. ควรเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกิจกรรมและงานเทศกาลที่จัดขึ้นเพื่อนักท่องเที่ยว

8. เรื่องราวและงานเทศกาลที่จัดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว จะต้องสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตความเป็นอยู่และสภาพทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น

9. ก่อนที่จะลงมือพัฒนาการท่องเที่ยว ควรพยายามขจัดปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนให้เรียบร้อย

จากแนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการดำเนินการบริหารจัดการเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว คือ ประชาชนในท้องถิ่นจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อแสดงความคิดเห็นและแจ้งถึงระดับความต้องการในการพัฒนาชุมชนสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ การพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมยังต้องอาศัยความร่วมมือทั้งจากคนในท้องถิ่น ภาครัฐ และเอกชน ในฐานะที่เป็นผู้ชำนาญการ เพื่อการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนต่อไป

2.2.3 การบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วม

การจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ถือเป็นรูปแบบการจัดการหนึ่งที่มีความสำคัญและสอดคล้องกับหลักการของการจัดการการท่องเที่ยวบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง และการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของประชาชน ถือเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ตลอดจนเป็นการถ่ายโอนอำนาจจากบุคคลผู้มีอำนาจลงไปสู่สมาชิกในชุมชนและเกี่ยวข้องกับการเพิ่มพลังอำนาจให้กับสมาชิกในชุมชนในการร่วมกันคิด และร่วมกันตัดสินใจในเรื่องราวต่าง ๆ ตลอดจนร่วมปฏิบัติการพัฒนาชุมชนในทิศทางที่เหมาะสม (พจนา สวนศรี, 2546 : 76 ; ปรัชติ สถานปัตตาน์และคณะ, 2549 : 16 - 18) สำหรับการพัฒนาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวมีอยู่ 2 ประเด็นที่ควรพิจารณา คือ การท่องเที่ยวจะเป็นส่วนเสริม โดยชุมชนจะต้องมีความเข้มแข็งก่อนและการที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวควรให้ชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจก่อนที่จะมีการพัฒนา (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2550 : 28) คณะกรรมการการอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว สภานิติบัญญัติแห่งชาติและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2550 : 32-53) ให้ค่านิยมการท่องเที่ยวโดยชุมชนว่าหมายถึง ทางเลือกในการจัดการการท่องเที่ยวที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของการท่องเที่ยว บนฐานคิดที่ว่าชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว โดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นด้านต่าง ๆ มาใช้เป็นทุนหรือปัจจัยในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม รวมทั้งมีการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ ความสามารถในการดำเนินงานโดยเน้นให้เกิดความยั่งยืนสู่คนรุ่นลูกหลานและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น ตลอดจนคำนึงถึง ความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ โดยสรุปแล้วการท่องเที่ยว

โดยชุมชนเป็นลักษณะของการท่องเที่ยวแบบพอเพียงที่สอดคล้องกับวิถีชุมชน ชุมชนท้องถิ่นสามารถบริหารจัดการการท่องเที่ยวด้วยตนเอง แบ่งปันความสุขทั้งเจ้าบ้านและผู้มาเยือน โดยมีแนวทางพัฒนาตามองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

1. ด้านพื้นที่ เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ แหล่งวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น (Identity or authentic or endemic or unique)

2. ด้านการจัดการเป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม (Responsible travel) ต้องไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม มีการจัดการที่ยั่งยืน รวมถึงชุมชนและนักท่องเที่ยวร่วมกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จัดการของเสียจึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการที่ยั่งยืน (Sustainable managed tourism)

3. ด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อการเรียนรู้ (Learning process) โดยมีการให้การศึกษา (Education) เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของการท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ (Knowledge) ประสบการณ์ (Experience) ความประทับใจ (Appreciation) เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องของนักท่องเที่ยว ประชาชน ท้องถิ่นและผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวสิ่งแวดล้อมศึกษา

4. ด้านการมีส่วนร่วมเป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนท้องถิ่นที่มีส่วนร่วมเกือบทลอดกระบวนการ

การบริหารและจัดการการท่องเที่ยวเป็นกระบวนการซึ่งเป็นกลไกทางสังคมหนึ่งอันมีผลทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางบวกและทางลบในด้านเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตชุมชน และสิ่งแวดล้อม สำหรับการสื่อความหมายนั้นถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ด้วยเช่นกันและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีรูปแบบในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวอันจะเป็นกรอบการดำเนินการพัฒนาระบบสื่อความหมาย ซึ่งผู้วิจัยนำมาใช้เป็นกรอบความคิดในการวิจัยดังต่อไปนี้

กรรณิกา พิมลศรี (2553 : 31) ได้กล่าวถึง การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับชุมชน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การพัฒนาองค์ความรู้ เน้นการพัฒนาองค์ความรู้ให้กับบุคลากรทุกภาคส่วนทั้งในส่วนภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนและนักท่องเที่ยว

2. การส่งเสริมการท่องเที่ยวในลักษณะที่พอประมาณ

3. มุ่งให้ความสำคัญกับนักท่องเที่ยวคุณภาพ

4. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ประสบการณ์แก่นักท่องเที่ยวได้สัมผัส เรียนรู้และได้รับประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและวัฒนธรรม

5. การท่องเที่ยวที่ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้ให้เกิดความรู้สึกระทึก หว้างแหว่งและมีพฤติกรรมในการอนุรักษ์ดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวในพื้นที่ด้วย

กรรณิกา พิมลศรี (2553 : 31) ได้กล่าวถึง การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับชุมชน วัฒนธรรมของท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นและการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วม โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ให้ประชาชน ชุมชน มีส่วนร่วมต่อกระบวนการท่องเที่ยว
2. ขยายฐานเศรษฐกิจท้องถิ่นโดยการสร้างรายได้กระจายสู่ชุมชนและต้องยอมรับให้ประชาชนทุกส่วนได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน
3. ต้องชี้นำภายใต้ความปรารถนาในแหล่งท่องเที่ยว นั้น ๆ
4. ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของประชาชนควรได้รับการปรับปรุงและอนุรักษ์อย่างถูกต้อง
5. ต้องสร้างเสริมสิ่งจำเป็นพื้นฐานให้แก่ประชาชนอย่างเหมาะสม เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของคุณภาพชีวิต
6. ประสานการพัฒนาการท่องเที่ยวกับหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น อบต. อบจ. จังหวัดและนโยบายระดับประเทศ
7. สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมภายในชุมชน องค์กรท้องถิ่น และภายนอกชุมชน

กล่าวโดยสรุป แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม รวมถึงทรัพยากรการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิต ของชุมชนหรือในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับแหล่งท่องเที่ยวอย่างแท้จริง ทั้งยังมีการจัดการสิ่งแวดล้อมความสะอาดขึ้นพื้นฐานที่เพียงพอในการบริการนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยอาศัยองค์กรท้องถิ่นเป็นเป้าหมายหลักในการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยจะต้องมีการผสมผสานเข้ากับแหล่งท่องเที่ยวและการปฏิบัติงานของหน่วยงานในระดับต่าง ๆ รวมทั้งภาคเอกชน ทั้งนี้ ภาครัฐต้องกระจายอำนาจและบทบาทในการบริหารจัดการให้แก่องค์กรในระดับท้องถิ่นให้เขามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในพื้นที่มากขึ้นด้วย

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

2.3.1 ความหมายเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว

ความหมายเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว มีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย ดังนี้

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2545 : 1) ได้ให้ความหมายแหล่งท่องเที่ยว หมายถึง พื้นที่ที่มีแหล่งท่องเที่ยวหลากหลาย ทั้งที่เป็นประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ รวมทั้ง ธรรมชาติ ป่าเขา น้ำตก ถ้ำ ซึ่งกระจายกันอยู่แต่ละในพื้นที่

ราณี อิศัยกุล (2546 : 38) ได้ให้ความหมายแหล่งท่องเที่ยว หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีกิจกรรมและวัฒนธรรมประเพณีที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรมท้องถิ่นที่มีลักษณะเด่น และสามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวให้มาเยือน

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548 : 25) ได้ให้ความหมายแหล่งท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งที่อยู่ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมสามารถสัมผัสได้และอยู่ในลักษณะที่เป็นนามธรรมไม่สามารถสัมผัสได้และมนุษย์สามารถนำมาเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวในการดึงดูดใจนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชม

สมพุทธรู จุระเจน (2540 : 56) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยว หมายถึง พื้นที่เฉพาะ ซึ่งนักท่องเที่ยวเลือกไปเยือนและใช้เวลาอยู่ที่นั่นระยะหนึ่ง ไม่ใช่ผ่านหรือหยุดเพียงเพื่อผ่านไปแหล่งท่องเที่ยวปลายทาง ผู้ใดจะเลือกเยือนสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ขึ้นอยู่กับแรงจูงใจและวัตถุประสงค์ของการเดินทาง ไม่ว่าจะเป็นธุรกิจ เยี่ยมเยือนญาติมิตรหรือเที่ยวชมสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่หรือเล็ก ก็ถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งสิ้น

สรุปได้ว่า แหล่งท่องเที่ยว หมายถึง สถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นพื้นที่เฉพาะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมนุษย์สร้างขึ้น มีกิจกรรม และวัฒนธรรมประเพณีที่มีอยู่หลากหลาย เป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวที่มีลักษณะเด่น ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวซึ่งมีแรงจูงใจและวัตถุประสงค์ของการเดินทางให้ไปเยือนและใช้เวลาอยู่ที่แห่งนั้นระยะหนึ่ง

2.3.2 ประเภทของแหล่งท่องเที่ยว

ราณี อีสัยกุล (2546 : 38 - 46) ได้จำแนกแหล่งท่องเที่ยวเป็นหลายประเภท ดังนี้

1. จำแนกแหล่งท่องเที่ยวตามลักษณะของแหล่งท่องเที่ยว แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1.1 แหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเองและมีความงดงามตามธรรมชาติ มีความโดดเด่นทางภูมิศาสตร์ ธรณีวิทยาและระบบป่าไม้ที่หลากหลาย ธรรมชาติที่ใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวจะอยู่ในรูปภูมิทัศน์ ซึ่งประกอบไปด้วย ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบ แหล่งท่องเที่ยวสำคัญ คือ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ แหล่งน้ำ พืชพรรณและป่าไม้ เช่น อุทยานแห่งชาติภูกระดึง อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่

1.2 แหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นและมีความสำคัญในฐานะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศาสนาที่แสดงถึงอารยธรรมของท้องถิ่น มีผลดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย พระบรมมหาราชวัง

1.3 แหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรมและประเพณี หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีเอกลักษณ์และถ่ายทอดกันมา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์และกิจกรรมที่แสดงถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.4 แหล่งท่องเที่ยวประเภทที่มนุษย์สร้างขึ้น หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวประเภทที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว โดยการสร้างกิจกรรมใหม่หรือปรับปรุงดัดแปลงเพื่อให้สถานที่มีความหลากหลายในการทำกิจกรรมการท่องเที่ยว ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวเพื่อศึกษาสิ่งแวดล้อม แหล่งท่องเที่ยวเพื่อความสุขสนานเพลิดเพลินและความบันเทิง

2. จำแนกประเภทของแหล่งท่องเที่ยวตามการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ 3 ประเภท (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2548 : 26 - 28) ดังนี้

2.1 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เป็นสถานที่ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยเกิดจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพตามธรรมชาติที่มีความสวยงามน่าสนใจต่อการเดินทางไปเที่ยวชม แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่

2.1.1 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในสภาพดั้งเดิมปราศจากการดัดแปลง เป็นทรัพยากรในพื้นที่ที่มีความสันโดษ ซึ่งอยู่ไกลชุมชน คุณค่าของผู้เยี่ยมชมอยู่ที่ความอุดมสมบูรณ์เป็นธรรมชาติ ได้สัมผัสกับธรรมชาติ ได้แก่ ภูเขา วนอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ทะเล ธารน้ำแข็ง เช่น อุทยานแห่งชาติห้วยสลับ

2.1.2 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีการดัดแปลงปรุงแต่งแต่ยังรักษาสภาพธรรมชาติไว้ เป็นทรัพยากรในพื้นที่กึ่งสันโดษ ที่มีการปรุงแต่งเพื่อความสะดวกในการเข้าถึง และเพิ่มความสามารถในการรองรับ คุณค่าของผู้เยี่ยมชมอยู่ด้วยการสัมผัสธรรมชาติในระดับภายนอก และได้รับความสะดวกในการเยี่ยมชม ได้แก่ ถ้ำ น้ำตก หุบเหว น้ำพุร้อน ชายหาด อ่างเก็บน้ำ เช่น น้ำตกเหวสุวัต

2.1.3 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีการดัดแปลงก่อสร้างเพิ่มเติมเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีการพัฒนาแล้ว ซึ่งมีกิจกรรมตอบสนองความต้องการของผู้มาเยือน มีความสะดวกสบายทุกรูปแบบ ได้แก่ รีสอร์ทในอำเภอวังน้ำเขียว

2.2 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นตามประโยชน์ของมนุษย์ ทั้งที่เป็นมรดกในอดีตและได้สร้างเสริมในสมัยปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศาสนา เป็นสิ่งที่แสดงถึงอารยธรรมและความเจริญก้าวหน้าของท้องถิ่นนั้นว่าสมัยโบราณมีความเจริญด้านใดและเสื่อมถดถอยมาอย่างไรจนรุ่นหลัง จึงมีผลดึงดูดนักท่องเที่ยวให้ไปเยือนพื้นที่นั้น ได้แก่ ปราสาทหิน อุทยานประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดี

2.3 แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมประเพณีและกิจกรรมเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น ในรูปแบบของการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมแต่ละกลุ่มชนที่มีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยยึดหลักปฏิบัติ สืบทอดต่อกันมา ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมที่มีผลต่อการดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาเยือน ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวที่เป็นศิลปวัฒนธรรม เช่น หมู่บ้านเครื่องปั้นดินเผา งานประเพณีและงานกิจกรรมต่าง ๆ เช่น งานประเพณีแห่เทียนพรรษา ประเพณีลอยกระทง

สรุปได้ว่าแหล่งท่องเที่ยว แบ่งได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. แหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเองและมีความงดงามตามธรรมชาติ มีความโดดเด่นทางภูมิศาสตร์ ธรณีวิทยาและป่าไม้ที่หลากหลาย ธรรมชาติที่ใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวจะอยู่ในรูปภูมิทัศน์ เช่น อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อุทยานแห่งชาติห้วยสลับ หาดชมตะวัน น้ำตกเหวสุวัต

2. แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โบราณสถานและโบราณวัตถุ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศาสนาที่แสดงถึงอารยธรรมและความเจริญของท้องถิ่นสมัยโบราณ และเสื่อมถดถอยมาอย่างไรจนรุ่นหลัง เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย

3. แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมประเพณีและกิจกรรม เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีเอกลักษณ์และถ่ายทอดกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์และกิจกรรมที่แสดงถึงภูมิปัญญา

ท้องถิ่น เช่น หมู่บ้านทำเครื่องปั้นดินเผาผ่านเกวียน โบสถ์วัดบึงที่สร้างในสมัยอยุธยา งานประเพณีลอยกระทง งานวันสงกรานต์ที่มีกิจกรรมการเล่นพื้นบ้าน

2.3.3 ความหมายของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural attraction) มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

รชพร จันทรวงศ์ (2546 : 22) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าและดึงดูดใจด้วยสิ่งที่เป็นวัฒนธรรม วิถีชีวิต ประเพณีและศิลปะแขนงต่าง ๆ ของพื้นที่ เช่น เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี หมู่บ้านคีรีวงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

ศรัญญา วรากุลวิทย์ (2546 : 192) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งในลักษณะของพิธี งานประเพณีความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ศูนย์วัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง

สินธุ์ สุโรบล (2546 : 23) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม หมายถึง สถานที่จุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งวัฒนธรรมหรือเกี่ยวกับวัฒนธรรมและเป็นผลผลิตความเจริญของมนุษย์ เป็นวิถีชีวิตที่พัฒนามาจากลักษณะส่วนบุคคลจนเป็นสังคมและความแตกต่างของแต่ละวัฒนธรรมเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2545 : 1) ได้ให้ความหมาย แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบของการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม ซึ่งปฏิบัติยึดถือสืบทอดกันมานาน

สรุปได้ว่าแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น ในรูปแบบของวิถีชีวิต ประเพณีและศิลปะแขนงต่าง ๆ กิจกรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิตและความแตกต่างของแต่ละวัฒนธรรมมีคุณค่าและดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เช่น เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี หมู่บ้านคีรีวงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ทอผ้าของตำบลเมืองปัก การทำเครื่องปั้นดินเผาผ่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา

2.3.4 ประเภทของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จำแนกได้หลายประเภท ดังนี้

1. จำแนกตามลักษณะของแหล่งท่องเที่ยว แบ่งออกเป็น 2 ประเภท (ราณี อธิชัยกุล, 2546 : 42 - 44) ดังนี้

1.1 แหล่งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่แสดงออกถึงลักษณะความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น เช่น สภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัยที่นักท่องเที่ยวสนใจศึกษาลักษณะความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชน นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมที่แสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างสรรค์และแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวันตามความเหมาะสมของสภาพแวดล้อมเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ ได้แก่

1.1.1 การดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่กลายเป็นศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นให้นักท่องเที่ยวศึกษา เช่น การสร้างบ้านเรือนประเภทต่าง ๆ การปั้นดินเผา การแกะสลักไม้ หิน งา เขา สัตว์ การหล่อหลอมโลหะสำริด ทองเหลือง ทองแดง และดีบุก การทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน เครื่องถม การจักสานเครื่องใช้ต่าง ๆ การทอผ้าไหม ผ้าฝ้าย การปรุงอาหารทั้งคาวและหวาน

1.1.2 การรักษาโรค ได้แก่ การรักษาโรคด้วยเวชบำบัด เป็นการรักษาด้วยสมุนไพร ในรูปของการกิน ยาทา ยาพอกและยาป้าย การรักษาด้วยจิตบำบัดเป็นการรักษาทางไสยศาสตร์ เช่น การใช้เวทย์มนต์คาถา การเข้าทรง การทำสมาธิและการสะเดาะเคราะห์ การรักษาด้วยกายบำบัด เป็นการรักษาด้วยการบีบนวด ประคบและออกกำลังกาย

1.1.3 การทำมาหากิน เช่น การทำนา การทำไร่ การทำสวน การทำเหมืองแร่ การทำสวนยางพารา การทำประมง เป็นต้น

1.1.4 ภาษาและวรรณกรรม เช่น ภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ ภาษาท้องถิ่น สุภาษิต คำสอน เพลงพื้นบ้าน นิทาน ตำนาน ชาดก เป็นต้น

1.2 แหล่งศิลปวัฒนธรรมและประเพณี หมายถึง วัฒนธรรมที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจมี 3 ลักษณะ คือ

1.2.1 วัฒนธรรมเกี่ยวเนื่องกับศาสนา เป็นเรื่องราวทางพุทธประวัติและนิทานอธิบายหลักธรรมที่นำมาพัฒนา เป็นการปฏิบัติประจำจนเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม เช่น ประเพณีแห่เทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

1.2.2 วัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อ ความเชื่อส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเห็นว่าไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปแต่เนื่องจากไม่สามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดจึงเกิดเหตุการณ์นั้น เมื่อเวลาผ่านไปจึงกลายเป็นความเชื่อให้เห็นความจำเป็นต้องทำพิธีกรรมต่อเนื่อง เช่น งานประเพณีผีตาโขน จังหวัดเลย งานบุญบั้งไฟ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เทศกาลไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม

1.2.3 วัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับประเพณี เป็นประเทศที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานจนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในชุมชน มักก่อให้เกิดความรื่นเริงและเบิกบานใจ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์พระปะแดง การแข่งเรือ อำเภอพิมาย เป็นต้น

2. จำแนกตามกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยว แบ่งออกเป็น 3 ประเภท (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2548 : 28) ดังนี้

2.1 ประเภทศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ ชุมชน หมู่บ้าน ตลาดน้ำ ศูนย์วัฒนธรรม การละเล่นพื้นบ้าน ดนตรีพื้นเมือง สินค้าพื้นเมือง วิถีชีวิต เป็นต้น

2.2 ประเภทประเพณี ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแห่เทียนพรรษา ประเพณีลอยกระทง งานบุญบั้งไฟ เป็นต้น

2.3 ประเภทกิจกรรม ได้แก่ การศึกษาหาความรู้จากแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นควบคู่กับการได้รับความเพลิดเพลิน เช่น กิจกรรมการแข่งขันกีฬา กิจกรรมบันเทิง

สรุปได้ว่า แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จำแนกตามลักษณะของแหล่งท่องเที่ยว แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. แหล่งท่องเที่ยววิถีชีวิตความเป็นอยู่ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่แสดงออกถึงลักษณะความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น ที่เป็นศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น การรักษาโรค การทำมาหากิน ภาษาและวรรณกรรม

2. แหล่งศิลปวัฒนธรรมและประเพณี เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เกี่ยวเนื่องกับศาสนา ความเชื่อและประเพณี

2.3.5 รูปแบบของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมหรือสัมผัสกับการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม และเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ประเพณีและศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าและดึงดูดใจนักท่องเที่ยว จำแนกรูปแบบของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (รชพร จันทรสว่าง, 2546 : 22 - 24) ดังนี้

1. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นการท่องเที่ยวไปยังสถานที่ท่องเที่ยวที่มีความดั้งเดิม เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินทั้งได้ความรู้ มีความเข้าใจต่อสภาพธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

2. การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน เป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการภายใต้เงื่อนไข

2.1 ต้องดำเนินการภายใต้ขีดความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อกระบวนการท่องเที่ยว

2.2 ต้องตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อกระบวนการท่องเที่ยว

2.3 ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกส่วนได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน

2.4 ต้องขึ้นนำภายใต้ความปรารถนาของประชาชนและชุมชนในพื้นที่ที่ท่องเที่ยวนั้น ๆ

3. การท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ เป็นการท่องเที่ยวที่พัฒนามาจากแนวความคิดจัดการที่พักแบบฟาร์มสเตย์ในต่างประเทศ หมายถึง การท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวพำนักร่วมกับเจ้าของบ้าน และมีวัตถุประสงค์ที่จะเรียนรู้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของเจ้าของบ้าน ซึ่งเต็มใจจะถ่ายทอดวัฒนธรรมเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันละกัน พร้อมทั้งจัดหาที่พักและอาหารให้กับนักท่องเที่ยวโดยได้รับค่าตอบแทนที่เหมาะสม การท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ในประเทศไทย เช่น หมู่บ้านไทยทรงดำ จังหวัดเพชรบุรี ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทยจังหวัดลำปาง หมู่บ้านศรีวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น

4. การท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นทางเลือกในการจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของการท่องเที่ยวบนฐานคิดที่ว่าชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และเป็นผู้มีส่วนได้เสียจากการท่องเที่ยว โดยนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต วิธีการผลิตของชุมชนมาใช้เป็นต้นทุนหรือปัจจัยในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสมรวมทั้งการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มีความรู้ความสามารถในการดำเนินงานตั้งแต่การตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน การสรุปบทเรียน โดยเน้นให้เกิดความยั่งยืนสู่คนรุ่นลูกหลานและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น ตลอดจนคำนึงถึงความสามารถในการรองรับของธรรมชาติเป็นสำคัญ

สรุปได้ว่ารูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมหรือสัมผัสกับการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม และเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการดำเนินวิถีชีวิตประเพณีและศิลปะแขนงต่าง ๆ ในรูปแบบของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน การท่องเที่ยวโดยชุมชนและการท่องเที่ยว

เชิงอนุรักษ์ ที่ให้คนในท้องถิ่นมีจิตสำนึกต่อการรักษาคุณค่าของสภาพแวดล้อม เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นรูปแบบการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ ที่นักท่องเที่ยวพำนักร่วมกับเจ้าของบ้าน และมีวัตถุประสงค์ที่จะเรียนรู้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของเจ้าของบ้าน

2.3.6 ลักษณะของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548 : 287 - 288) กล่าวว่า ลักษณะของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมีความสำคัญอยู่ 9 ประการ คือ

1. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศิลปะวัฒนธรรมและประเพณี โดยยึดหลักที่ว่าต้องอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ให้ดีที่สุด เพื่อสามารถสืบทอดถึงชนรุ่นหลัง
2. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการจัดการอย่างยั่งยืนทั้งเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักที่ว่าไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
3. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้คงไว้ซึ่งวิถีชีวิตของท้องถิ่นในแง่ของสังคม และวัฒนธรรม โดยยึดหลักที่ว่าต้องให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวของนักท่องเที่ยว
4. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการและประชาชน
5. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมและได้ผลประโยชน์โดยยึดหลักที่ว่าชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว
6. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการตลาดของการให้บริการนักท่องเที่ยวตามเกณฑ์แห่งการอนุรักษ์อย่างแท้จริง
7. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจ เพิ่มคุณค่าและประสบการณ์ที่ได้รับ ทำให้ต้องกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอีก
8. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงขีดความสามารถรองรับของพื้นที่และความสะอาดของพื้นที่
9. เป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว

2.3.7 แนวคิดทางวัฒนธรรม

กรีน (Green, 1972 : 75) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ได้ให้ความหมาย “วัฒนธรรม” ไว้ว่า เป็นกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมให้บุคคลเกิดความรู้ รู้จักวิธีปฏิบัติ มีความเชื่อ ตลอดจนเข้าใจผลผลิตทางศิลปะ และดำรงรักษาสืบเหล่านั้นไว้ หรือเปลี่ยนแปลงได้ตามเวลาที่เหมาะสม

ลิตตัน (Linton, อ้างอิงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536 : 4) นักมานุษยวิทยา ชาวอเมริกันได้ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” ว่าเป็นผลงานของความรู้ ทักษะคติแบบแผน พฤติกรรม หรือลักษณะที่สมาชิกใช้ร่วมกัน และถ่ายทอดจากรุ่นต่อมาได้

โรเจอร์ (Roger, อ้างอิงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536 : 4) นักมานุษยวิทยา ชาวอเมริกันได้ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” เป็นแบบแผนพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ และเป็นที่ยอมรับปฏิบัติร่วมกันของสมาชิกในสังคม รวมทั้งมีการถ่ายทอดสู่ชนรุ่นต่อมา

บรูมและซีแลค (Broom and Zelaick, อ้างอิงใน เสน่ห์ นครสันติภาพ, 2544 : 30) “วัฒนธรรม” เป็นมรดกทางสังคมที่ประกอบด้วย ความรู้ ความเชื่อ ประเพณี ความชำนาญที่คนเราได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม

อมรา พงศาพิชญ์ (2541 : 1) กล่าวว่า “วัฒนธรรม” คือสิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญญาชดถวนเป็นการกำหนดพฤติกรรมและความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ซึ่งไม่ใช่ระบบที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นระบบที่มนุษย์สร้างขึ้น

ทิพย์สุดา นัยทรัพย์ (อ้างอิงใน เสน่ห์ นครสันติภาพ, 2544 : 30) ได้อธิบายความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ 4 ประเด็น ดังนี้ คือ

1. “วัฒนธรรม” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้มิใช่เกิดขึ้นเองโดยปราศจากการเรียนรู้มาก่อน

2. “วัฒนธรรม” เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมเป็นผลของการเรียนรู้และถ่ายทอดของมนุษย์โดยใช้ภาษาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดจากชนรุ่นอดีตจนถึงปัจจุบัน

3. “วัฒนธรรม” เป็นวิถีชีวิตมนุษย์หรือเป็นแบบของการดำรงชีวิตและสามารถจำแนกวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งได้ โดยไม่จำกัดลำดับชั้น วรรณะ

4. “วัฒนธรรม” เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

วัฒนธรรมและประเพณี (2549 : 9) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรม หมายถึง แบบอย่างหรือวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนแต่ละกลุ่ม เป็นตัวกำหนดพฤติกรรม การอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขในสังคม วัฒนธรรมแต่ละสังคมจะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ และทรัพยากรต่าง ๆ มีการเรียนรู้ และสามารถถ่ายทอดไปยังรุ่นต่อ ๆ ไปได้ วัฒนธรรมใดที่มีรูปแบบหรือแนวคิดที่ไม่เหมาะสมก็อาจจะเลือนหายไป วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงความเป็นชาติให้ปรากฏ มีเอกลักษณ์เฉพาะประจำแต่ละชาติที่เห็นได้จากภาษา อุปนิสัยใจคอ ความรู้สึกนึกคิด การแสดงออก หากแบ่งวัฒนธรรมด้วยมิติทางการท่องเที่ยว สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม ไม่สามารถมองเห็นได้ หรือจับต้องได้ เป็นการแสดงออกในด้านความคิด ประเพณี ขนบธรรมเนียม แบบแผนของพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา เป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มของตนว่าเป็นสิ่งที่ดีงามเหมาะสม เช่น ศาสนา ความเชื่อ ความสนใจ ทักษะคติ ความรู้และความสามารถ

2. วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เป็นผลมาจากวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมและพัฒนาจนถึงขั้นเป็นอารยธรรมก็ได้ เช่น การสร้างศาสนสถานในสมัยก่อน ซึ่งปัจจุบันพบในรูปแบบของโบราณสถาน ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมเท่านั้นที่จะเป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยว เช่น แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ งานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน เทศกาลและงานประเพณี งานศิลปหัตถกรรมที่พัฒนาเป็นสินค้าประจำท้องถิ่น ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และอัยาศัยไมตรี ซึ่งนับได้ว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญของประเทศ

จากความหมายของ “วัฒนธรรม” สามารถสรุปได้ว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ กฎหมาย ประเพณี อุปนิสัยและพฤติกรรมอื่น ๆ ที่มนุษย์แสดงออกและปฏิบัติใช้ร่วมกัน จนสามารถถ่ายทอดไปยังสมาชิกรุ่นต่อ ๆ มาในสังคมใดสังคมหนึ่งจนเป็นที่ยอมรับของสังคม ซึ่งจัดเป็นแบบแผนของการดำรงชีวิต และไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นสิ่งที่ไม่คงที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

2.3.8 การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

แมคอินทอชและเกลเนอร์ (McIntosh & Goeldner, 1989 : 163) ได้ให้คำจำกัดความการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมว่า “เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ครอบคลุมทุกแง่มุมของการท่องเที่ยวที่มนุษย์สามารถศึกษาถึงวิถีชีวิตและความนึกคิดซึ่งกันและกัน”

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2542 : 73) สรุปไว้ว่า “การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวที่มุ่งเสนอลักษณะทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและสถานที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นและเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ของสังคมเป็นการท่องเที่ยวในเชิงการให้ความรู้และความภาคภูมิใจ”

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2549: 34) กล่าวถึง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548: 56) กล่าวถึง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนที่มุ่งเดินทางไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อให้ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินและได้รับความรู้จากการศึกษาความเชื่อ ความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม โดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการท่องเที่ยว อันเป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความสมดุลแห่งกระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวและกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องช่วยกันสนับสนุนส่งเสริมให้การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งในปัจจุบันและอนาคตอย่างยิ่ง และยิ่งกล่าวถึงการท่องเที่ยวในอีก 2 ลักษณะ ดังนี้ คือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural tourism) เมื่อพิจารณาตามวัตถุประสงค์การเดินทางได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ เป็นการท่องเที่ยวเพื่อมุ่งการให้ความรู้และความภาคภูมิใจที่มุ่งเน้นเสนอลักษณะวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและสถานที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ของสังคม และเมื่อพิจารณาตามการแบ่งประเภทการท่องเที่ยวตามการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หรือชมงานประเพณีต่าง ๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ จัดขึ้น เพื่อให้ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน พร้อมทั้งได้ศึกษาความเชื่อ ความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม มีประสบการณ์ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น มีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวงานประเพณีและศิลปวัฒนธรรม การท่องเที่ยววิถีชีวิต

ในชนบท การท่องเที่ยวเชิงกีฬาและบันเทิง การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพทางวัฒนธรรม เป็นต้น (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2548 : 283)

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548 : 284-293) กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไว้หลายประเด็น ดังนี้คือ

วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาประสบการณ์ใหม่ ๆ อันประกอบด้วยการเรียนรู้ การสัมผัส การชื่นชมกับเอกลักษณ์ความงามของวัฒนธรรม คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนต่างสังคม เช่น ด้านของศิลปะ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราวและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รูปแบบวิถีชีวิต ภาษา การแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณีล้วนแต่เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจต่อนักท่องเที่ยวทำให้เกิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนที่ต้องรับผิดชอบต่อปัจจัยพื้นฐานทางวัฒนธรรม 4 ประการ คือ

1. เพื่อมุ่งเน้นคุณค่าของวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น
2. เพื่อให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องดูแลรักษาให้คงไว้ถึงคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณค่าของวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
3. เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับความพึงพอใจสูงสุด แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย
4. เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับประโยชน์ตอบแทนอย่างเพียงพอ พร้อมทั้งปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นให้ดีขึ้น

แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แบ่งได้ 3 ประการ คือ

1. กระแสความต้องการของชาวโลกให้เกิดจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว
2. กระแสความต้องการของนักท่องเที่ยวให้เกิดการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว
3. กระแสความต้องการของชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวและชุมชนท้องถิ่นยอมรับในผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับ เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่เหมาะสม

หลักการของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มี 4 ประการ คือ

1. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของทรัพยากรวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยวนั้น เพื่อเป็นข้อมูลให้นักท่องเที่ยวในการเพิ่มคุณค่าของประสบการณ์ในการเข้าชม ในขณะเดียวกันก็จะก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น
2. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการปลูกฝังสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความรัก ห่วงแหน รักษาและดึงชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรของตนเองและได้รับประโยชน์ตอบแทนจากการท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจ้างงาน การบริการนำเที่ยว การให้บริการขนส่ง การให้บริการที่พัก การขายของที่ระลึก

3. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมและได้รับความเพลิดเพลิน พร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

4. เป็นการท่องเที่ยวที่มีการเคารพวัฒนธรรมของเพื่อนบ้าน หรือของชุมชนอื่น รวมทั้งเคารพในวัฒนธรรม ศักดิ์ศรีและผู้คนของตนเองด้วย

ลักษณะของการเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่สำคัญมีอยู่ 9 ประการ คือ

1. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี โดยยึดหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ให้ดีที่สุด เพื่อให้สามารถสืบต่อถึงอนุชนรุ่นหลัง

2. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการจัดการอย่างยั่งยืนทั้งเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักที่ว่าด้วยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือกระทบน้อยที่สุด

3. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้คงไว้ซึ่งวิถีชีวิตของท้องถิ่นในแง่สังคมละวัฒนธรรม โดยยึดหลักว่าต้องให้เป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ต้องการศึกษาความแตกต่างทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอันหลากหลาย

4. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องเป็นนักท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบธุรกิจท่องเที่ยวและประชาชนในท้องถิ่น โดยยึดหลักว่าต้องให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้รับความรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยว พร้อมทั้งมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

5. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์ โดยยึดหลักว่าต้องให้ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว และได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว อันเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนท้องถิ่น

6. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีการตลาดของบริการท่องเที่ยวครบตามเกณฑ์แห่งการอนุรักษ์อย่างแท้จริง โดยยึดหลักว่าต้องให้ธุรกิจท่องเที่ยวเน้นในเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

7. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจ เพิ่มคุณค่าของประสบการณ์ที่ได้รับ ทำให้ต้องการกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอีก โดยยึดหลักว่าต้องมีกิจกรรมท่องเที่ยวตรงตามความคาดหวังของนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

8. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ และความสะดวกของพื้นที่ โดยยึดหลักว่าต้องไม่เกินขีดความสามารถรองรับของพื้นที่ในทุก ๆ ด้าน และต้องดูแลรักษาความสะดวกของแหล่งท่องเที่ยวอยู่เสมอ

9. การเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องเป็นการท่องเที่ยวในลักษณะที่คำนึงถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว โดยยึดหลักที่ว่าป้องกันรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวอย่างเข้มงวด เพื่อให้นักท่องเที่ยวอบอุ่นใจ

องค์ประกอบของการเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่สำคัญมี 6 ด้าน กล่าวคือ

1. องค์ประกอบด้านแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม อันประกอบด้วยสิ่งดึงดูดใจ

10 ประการ คือ

1.1 ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็น

1.2 โบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานต่าง ๆ

1.3 งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและสิ่งปลูกสร้าง ผังเมืองรวมทั้งซากปรักหักพัง

1.4 ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก

1.5 ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา

1.6 ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์ มหรสพต่าง ๆ

1.7 ภาษาและวรรณกรรม รวมถึงระบบการศึกษา

1.8 วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย การทำอาหาร ทำเนียมการรับประทาน

อาหาร

1.9 ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมและเทศกาลต่าง ๆ

1.10 ลักษณะงานหรือเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่มีการนำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น

2. องค์ประกอบด้านกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อม เป็นการศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพื่อปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมให้แก่ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

3. องค์ประกอบด้านธุรกิจท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้บริการทางการท่องเที่ยวโดยผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวและได้ผลตอบแทนในกำไรสู่ธุรกิจท่องเที่ยว ซึ่งผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

4. องค์ประกอบด้านการตลาดท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการตลาดท่องเที่ยวคุณภาพให้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพื่อให้นักท่องเที่ยวคุณภาพได้รับรู้และประสบการณ์จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างพึงพอใจ อีกทั้งยังช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

5. องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยให้ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้นมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือจัดการการท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบ และได้รับผลประโยชน์ตอบแทนเพื่อกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น และยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น

6. องค์ประกอบด้านการสร้างจิตสำนึกแก่ผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่ต้องคำนึงถึงการปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทางการท่องเที่ยวแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยมีการให้ความรู้และสื่อความหมายในการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ทุกฝ่ายเกิดความรัก ความหวงแหนทรัพยากรท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

ประเภทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แบ่งได้เป็น 5 ประเภท คือ

1. การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยวและได้รับความรู้ความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ และโบราณคดีในท้องถิ่นบนพื้นฐานความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยที่ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

2. การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประเพณี (Cultural and Traditional tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานศิลปวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ที่ท้องถิ่นจัดขึ้นเพื่อความเพลิดเพลินและศึกษาความเชื่อ การยอมรับนับถือ การเคารพพิธีกรรมต่าง ๆ อีกทั้งยังได้ความรู้ ความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม บนพื้นฐานความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

3. การท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิตชนบท (Rural tourism/village tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิต และผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษโดดเด่น เพื่อได้รับความเพลิดเพลิน ได้ความรู้ ดูผลงานสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาพื้นบ้าน อีกทั้งเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น บนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว

4. การท่องเที่ยวเชิงกีฬา (Sport tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่ออกกำลังกายหรือเล่นกีฬาหรือแข่งขันการกีฬา ทำให้ได้รับความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น บนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าทางสภาพแวดล้อม โดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

5. การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพทางวัฒนธรรม (Cultural health tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยมีกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ หรือฟื้นฟูสุขภาพทางวัฒนธรรม ได้แก่ การนวด การอบสมุนไพร การฝึกกายบริหารเพื่อเสริมสร้างสุขภาพและคุณภาพชีวิตของนักท่องเที่ยวบนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่ออย่างมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

นักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีคุณสมบัติดังนี้คือ

1. เป็นนักท่องเที่ยวที่เดินทางไปท่องเที่ยวโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างสัมพันธภาพร่วมกัน และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันกับชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ

2. เป็นผู้ใฝ่เรียนรู้ เพื่อเพิ่มคุณค่าในการท่องเที่ยว เพิ่มพูนคุณภาพชีวิต เรียนรู้วิถีชีวิตวัฒนธรรมของผู้คน และระบบนิเวศของท้องถิ่นนั้น ๆ

3. เป็นผู้มี ความประทับใจ ตื่นเต้น ซาบซึ้งและแปลกใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ได้ไปชม

4. เป็นผู้ที่มีอาชีพมั่นคง มีความต้องการความปลอดภัยต่อการเดินทาง ต้องการที่พักสะอาด ต้องการอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการ

5. เป็นผู้ที่มีจิตสำนึกต่อการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่น อีกทั้งมีความห่วงใยต่อการเกิดผลกระทบต่อทรัพยากรทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หมายถึง การเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อความเพลิดเพลิน ชื่นชมกับเอกลักษณ์ความงดงามทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนอื่น เพื่อได้รับความรู้ ความเข้าใจและซาบซึ้งในวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ และเป็นสิ่งที่ทุกฝ่ายต้องร่วมมือกันรักษาให้ยั่งยืนสืบต่อไป

จากความหมายของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาความวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น อันได้แก่ ความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม ความหลากหลายด้านกลุ่มชาติพันธุ์ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน การประกอบอาชีพของบรรพบุรุษตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจนก่อให้เกิดการยอมรับและปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นมรดกทางสังคม และการถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน การได้ศึกษาประวัติศาสตร์ ประเพณี ความเชื่อ สถาปัตยกรรม ศิลปะ ศาสนสถาน โบราณสถาน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และกิจกรรมชุมชน ซึ่งมีทั้งแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ทั้งการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะยั่งยืนและเป็นที่ยึดเหนี่ยวในการตัดสินใจเข้ามาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวได้นั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ในหลาย ๆ ด้านเข้ามาสนับสนุน เช่น ความพร้อมของระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน ที่เพียงพอแก่การรับนักท่องเที่ยว ความพร้อมด้านสิ่งอำนวยความสะดวกสบายในการท่องเที่ยว การบริการข้อมูลการท่องเที่ยว การโฆษณา ประชาสัมพันธ์เผยแพร่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เด่นชัด ความร่วมมือในการรับผิดชอบของหน่วยงานทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวในทุก ๆ ด้าน

2.3.9 ผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

ผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ มีทั้งทางบวกและทางลบ มีนักวิชาการได้สรุปไว้ดังนี้

วรรณา ศิลปะอาษา (2546 : 215 - 227) ได้สรุปถึงผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีความเจริญในทุกด้าน ผลกระทบที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวมีส่วนสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศและชุมชน ผลกระทบเกิดขึ้น ดังนี้

1.1 ด้านบวก ทำให้เกิดการสร้างอาชีพ มีการจ้างงานให้กับประชาชน มีการกระจายรายได้สู่ชุมชน การเพิ่มรายได้ต่อหัวของชุมชน การเพิ่มรายได้ต่อหัวของชุมชน เศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็ง

1.2 ด้านลบ ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคในการพัฒนาและกระจายโอกาสทางเศรษฐกิจ เกิดปัญหาการแก่งแย่งผลประโยชน์กันเอง ค่าครองชีพและราคาที่ดินสูงขึ้น

2. ผลกระทบทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

2.1 ด้านบวก การท่องเที่ยวส่งผลดีต่อแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน คือ เกิดประโยชน์ในการสร้างสรรค์ความเจริญทางสังคมแก่ชุมชนในด้านสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน

เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการประกอบอาชีพของชุมชน ช่วยสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชน ช่วยสร้างความสามัคคีแก่ชุมชน เกิดความร่วมมือในการฟื้นฟู อนุรักษ์ วัฒนธรรมของชุมชน

2.2 ด้านลบ การท่องเที่ยวสามารถทำให้เกิดผลลบได้หลายประการ คือ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีและค่านิยมของชุมชน เกิดการขัดแย้งระหว่างประชาชนในชุมชนกับนักท่องเที่ยว เกิดปัญหาการเอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว เกิดปัญหาทางสังคม เช่น อาชญากรรม การขายบริการและยาเสพติด เป็นต้น การลดค่าดั้งเดิมของศิลปหัตถกรรม เกิดปัญหาการทำลายศิลปวัตถุของชุมชน

3. ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ประชาชนควรตระหนักและให้ความสำคัญ การท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลกระทบ ดังนี้

3.1 ด้านบวก เกิดการกระตุ้นให้ชุมชนตระหนักในคุณค่าของสิ่งแวดล้อม ช่วยกันค้นหาแนวทางการพัฒนา ปรับปรุงและรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน เกิดการฟื้นฟูและปฏิสังขรณ์สิ่งปลูกสร้างของชุมชน

3.2 ด้านลบ เกิดปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นของชุมชน ปัญหาการทำลายภูมิทัศน์ของชุมชน เกิดปัญหามลภาวะ เช่น น้ำเสีย ขยะมูลฝอย ปัญหามลภาวะทางเสียง ทางอากาศ ดินเสื่อมสภาพ เป็นต้น

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548 : 156-160) ได้สรุปถึงผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีความเจริญในทุกด้าน ผลกระทบที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชนท้องถิ่นด้านเศรษฐกิจ

1.1 ด้านบวก คือ เกิดประโยชน์ต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนและขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยว เกิดการสร้างอาชีพ สร้างงาน นำรายได้เข้าสู่ชุมชน เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชน

1.2 ด้านลบ คือ เกิดปัญหาคุณภาพของแรงงานแก่ชุมชนท้องถิ่น ค่าครองชีพสูง เกิดการแก่งแย่งผลประโยชน์ ส่วนแบ่งผลประโยชน์ เกิดปัญหาค่าใช้จ่ายในการจัดการชุมชนสูงและเกิดปัญหาราคาที่ดินในชุมชน

2. ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชนท้องถิ่นด้านสังคม

2.1 ด้านบวก คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการประกอบอาชีพของชุมชน สร้างสรรค์ความเจริญทางสังคมแก่ชุมชน ช่วยยกระดับมาตรฐานการครองชีพของชุมชน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว เกิดความสามัคคีในชุมชน เกิดการศึกษาในชุมชนและสร้างความปลอดภัยให้แก่ชุมชน

2.2 ด้านลบ คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตค่านิยมและอุปนิสัยของสังคมชุมชน เกิดความไม่เป็นธรรมแก่ชุมชน สังคม เกิดปัญหาเพศพาณิชย์ เกิดการหลอกลวงเอาเปรียบและเกิดปัญหาอาชญากรรมในชุมชน

3. ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชนดั้งเดิมนักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม

3.1 ด้านบวก คือ วัฒนธรรมของชุมชนดึงดูดนักท่องเที่ยว เกิดการฟื้นฟูสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน สร้างความรัก ความหวงแหน และภาคภูมิใจวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่น เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เกิดการส่งเสริมการผลิตและจำหน่ายงานศิลปหัตถกรรม

3.2 ด้านลบ คือ เกิดความขัดแย้งทางวัฒนธรรมระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชน เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยม เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว เกิดการลดคุณค่างานศิลปหัตถกรรมของชุมชน และเกิดการทำลายศิลปวัตถุของชุมชน

4. ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชนท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อม

4.1 ด้านบวก คือ เกิดการสร้างตระหนักถึงคุณค่าสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น รักษา ฟื้นฟู พัฒนา ปรับปรุงและค้นคว้าหาแนวทางรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ

4.2 ด้านลบ คือ เกิดการทำลายทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรชีวภาพ ปัญหามลภาวะในชุมชน ทำลายภูมิทัศน์ของชุมชน เกิดการทรุดตัวของดิน

จากผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สามารถสรุปได้ว่า

1. ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ด้านบวก ทำให้เกิดการสร้างอาชีพ มีการกระจายรายได้สู่ชุมชน เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชน เศรษฐกิจมีความเข้มแข็งและด้านลบ ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคและเกิดปัญหาการแก่งแย่งผลประโยชน์กันเอง ค่าครองชีพและราคาที่ดินสูงขึ้น

2. ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านบวก สร้างความเจริญแก่ชุมชน ด้านสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน การประกอบอาชีพ สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชน สร้างความสามัคคีแก่ชุมชน เกิดความร่วมมือในการฟื้นฟู อนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชน และด้านลบ เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีและค่านิยมของชุมชน เกิดการขัดแย้ง การเอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว เกิดปัญหาทางสังคม เช่น อาชญากรรม การขายบริการและยาเสพติด การทำลายศิลปวัตถุของชุมชน

3. ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้านบวก เกิดการกระตุ้นให้ชุมชนตระหนักในคุณค่าของสิ่งแวดล้อม หาแนวทางการพัฒนา ปรับปรุงและรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน ฟื้นฟูและปฏิสังขรณ์สิ่งปลูกสร้างของชุมชน ด้านลบ เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นของชุมชน การทำลายภูมิทัศน์ของชุมชน ปัญหามลภาวะเป็นพิษ เช่น น้ำเสีย ขยะมูลฝอย ปัญหามลภาวะทางเสียง ทางอากาศ ดินเสื่อมสภาพ เป็นต้น

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยว

แหล่งท่องเที่ยวเป็นผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวหลักที่รวมเอาสินค้าและบริการหลากหลาย จึงทำให้แหล่งท่องเที่ยวมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 3 องค์ประกอบ หรือ 3 A ดังต่อไปนี้คือ (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2549 : 10-12)

1. สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยว (Attraction) เป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้อยากเดินทางเข้าไปท่องเที่ยวแล้วเกิดความประทับใจ อาจเป็นสิ่งที่ให้ความรู้หรือความเพลิดเพลินแก่

นักท่องเที่ยว ซึ่งสิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวย่อมมีความแตกต่างกันไปตามความต้องการและความสนใจของนักท่องเที่ยวแต่ละคนแต่ละกลุ่ม สิ่งดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญมี 6 ประการคือ

1.1 ทิวทัศน์หรือทัศนียภาพอันสวยงามตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ลำคลอง ทะเล น้ำตก หน้าผา บ่อน้ำพุร้อน เกาะแก่ง อุทยาน ทะเลสาบ ถ้ำ ถ้ำน้ำ ชายหาด แหล่ง เป็นต้น

1.2 ความประทับใจจากลมฟ้าอากาศ เช่นอากาศบริสุทธิ์สดชื่น อากาศเย็นสบายปลอดโปร่งหรือไม่หนาวจัดหรือร้อนจัดจนเกินไป เป็นต้น

1.3 คุณค่าทางวัฒนธรรม เช่นมีสิ่งที่น่าสนใจด้านประวัติศาสตร์หรือมรดกทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี อนุสาวรีย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สถาบันทางการเมือง สถาบันทางการศึกษา วัดหรือศาสนสถาน คูเมือง กำแพงเมือง อนุสรณ์สถาน ชุมชนโบราณ เป็นต้น

1.4 วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน เช่น มีขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปกรรม งานเทศกาลหรืองานประเพณี การละเล่นพื้นเมืองหรือพื้นบ้าน พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน การประกอบอาชีพ ศูนย์วัฒนธรรม การทำนา ทำไร่ เป็นต้น

1.5 สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เช่น สวนสนุก สวนสัตว์ โรงละคร ชีวิตยามราตรี โรงมหรสพ สนามกีฬา สถานเริงรมย์ การแสดงต่างๆ ศูนย์การค้า สนามกอล์ฟ สนามเทนนิส โบราณสถาน พิพิธภัณฑ์ สวนหย่อม ศูนย์สุขภาพอนามัย สวนสาธารณะ เป็นต้น

1.6 กิจกรรมทางการท่องเที่ยว เช่น การเดินป่า การขี่ช้าง การดูนก การปีนเขา การเที่ยวถ้ำ การเที่ยวน้ำตก การล่องแพ การพายเรือ การดำน้ำ การขี่จักรยาน การชมสวนดอกไม้ การชมสวนผลไม้ การชมพื้นที่ปลูกพืชไร่ เป็นต้น

2. การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) เป็นปัจจัยที่ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางเข้าไปท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวได้ โดยมีเส้นทางหรือเครือข่ายคมนาคมที่สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกและปลอดภัย ซึ่งการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาใน 6 ด้านด้วยกัน คือ

2.1 ประเภทของการคมนาคมขนส่งที่จะให้บริการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาว่าจะใช้การขนส่งประเภทใดเข้าถึงแหล่งเที่ยวนั้น ๆ จึงจะเหมาะสม หรือจะใช้ขนส่งหลายประเภทรวมกันไป เช่น การขนส่งทางรถยนต์ การขนส่งทางรถไฟ การขนส่งทางเรือ การขนส่งทางเครื่องบิน เป็นต้น

2.2 เส้นทางคมนาคมขนส่งเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงสภาพการเดินทาง ความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว ความปลอดภัยและความมีมาตรฐานดีในระดับสากลของเส้นทางที่จะเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

2.3 การคมนาคมขนส่งภายในแหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงจำนวนที่เพียงพอคุณภาพและมาตรฐาน ตลอดจนความสะดวกสบาย รวดเร็วและความปลอดภัยของรถสาธารณะและรถนำเที่ยวที่จะให้บริการภายในแหล่งท่องเที่ยว

2.4 แบบแผนการเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงยานพาหนะที่ใช้ในการเดินทางของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาพักผ่อนเป็นหมู่คณะทั้งกลุ่มเล็กและกลุ่มใหญ่ทั้งการเดินทางของนักท่องเที่ยวแบบส่วนตัวและครอบครัว

2.5 บริเวณที่อำนวยความสะดวกให้แก่ยานพาหนะ เช่น สถานีขนส่งที่จอดรถที่ล้ำรถ ที่ซ่อมแซมบำรุงรักษารถ เป็นต้น

2.6 ปัญหาการจราจรที่อาจเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาถึงปัญหาการจราจรที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ปัญหาที่จอดรถ ปัญหาการจราจรติดขัด ปัญหาเรื่องเสียงรบกวนนักท่องเที่ยว ปัญหาอากาศเป็นพิษ เป็นต้น

3. สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว (Amenity) เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่ให้บริการนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวนั้นอย่างประทับใจเพื่อให้นักท่องเที่ยวอยากจะทำท่องเที่ยวในวันขึ้น หรือกลับมาเที่ยวซ้ำในโอกาสหน้า ซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกที่สำคัญในแหล่งท่องเที่ยวมี 4 ด้าน คือ

3.1 สิ่งอำนวยความสะดวกด้านอาคารและสิ่งก่อสร้างในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ที่จำหน่ายบัตรเข้าชมแหล่งท่องเที่ยว สำนักงานที่ทำการของแหล่งท่องเที่ยว ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ที่พักนักท่องเที่ยว ห้องน้ำสาธารณะ ศาลาหรือซุ้มนั่งคอย ร้านค้าร้านอาหารบ้านพนักงาน เป็นต้น

3.2 สิ่งอำนวยความสะดวกด้านบริการในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ซุ้มเข้าป้ายเครื่องหมาย ลานกิจกรรม สวนหย่อม กระถางและที่ปลูกต้นไม้ ม้านั่ง โต๊ะ เก้าอี้ ระบบแสงสว่าง ระบบน้ำใช้ ระบบกำจัดของเสียและน้ำเสีย ระบบกำจัดขยะมูลฝอย รั้ว กำแพง สะพาน ขั้วบันได เป็นต้น

3.3 สิ่งอำนวยความสะดวกด้านความปลอดภัยในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายในแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยจากอุบัติเหตุในแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยจากพืชและสัตว์ภายในแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยจากการหลงทางภายในแหล่งท่องเที่ยวและความปลอดภัยจากภัยธรรมชาติภายในแหล่งท่องเที่ยว

3.4 สิ่งอำนวยความสะดวกด้านป้ายในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ป้ายต้อนรับนักท่องเที่ยวเข้าสู่พื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ป้ายแผนที่แสดงที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยว ป้ายแผนที่แสดงจุดที่นำชมของแหล่งท่องเที่ยว ป้ายชี้ทางภายในแหล่งท่องเที่ยว ป้ายสื่อความหมาย ป้ายเตือนอันตรายนักท่องเที่ยว ป้ายประกาศอื่น ๆ ที่ต้องการให้นักท่องเที่ยวทราบ เป็นต้น

Mill and Morrison (1985 : 134) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยวจะต้องประกอบไปด้วยสิ่งดึงดูดใจซึ่งเป็นตัวดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางเข้ามาในพื้นที่ สิ่งอำนวยความสะดวกที่ให้บริการสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวขณะที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยว สาธารณูปโภคและการขนส่งที่ช่วยให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ และสุดท้ายคือการต้อนรับนักท่องเที่ยวอย่างมีมิตรไมตรี

Swarbrooke, J. (2000 : 169) กล่าวถึง องค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวคล้ายกันว่า แหล่งท่องเที่ยวต้องประกอบด้วย สิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวก การขนส่งและการต้อนรับด้วยมิตรไมตรี

Cooper, C. et al. (1993 : 156) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยวเป็นสถานที่สำคัญที่จะสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว ซึ่งจะประกอบด้วย 4 A's คือ

1. สิ่งดึงดูดใจ (Attractions)
2. การเข้าถึง (Access)
3. สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities)
4. บริการเสริมที่คนในท้องถิ่นเป็นผู้จัดหาขึ้นมาเอง (Ancillary service)

ชูสิทธิ์ ชูชาติ (2542 : 64) กล่าวถึงองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวว่า ประกอบด้วย

1. สิ่งดึงดูดใจ สิ่งดึงดูดใจเกิดจากสถานที่และเหตุการณ์
2. สิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ระบบขนส่ง ระบบการสื่อสาร ระบบสาธารณูปโภค และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น โรงแรม ร้านอาหาร
3. การเข้าถึง ต้องมีระบบการขนส่ง ประกอบด้วย เส้นทาง พาหนะ และผู้ประกอบการ

หัตถดาว บุญปัญญาโรจน์ (2545 : 34) กล่าวว่า การที่จะให้นักท่องเที่ยวไปเยี่ยมชมทรัพยากรท่องเที่ยวใด ๆ ก็ตามขึ้นอยู่กับปัจจัย 3 ประการ คือ

1. ทรัพยากรท่องเที่ยวจะต้องมีสิ่งดึงดูดใจ เช่น ความสวยงามของธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม โบราณสถาน สถานที่ทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น
2. ทรัพยากรท่องเที่ยวจะต้องมีเส้นทางคมนาคมเข้าถึง เป็นปัจจัยสำคัญของทรัพยากรท่องเที่ยวที่ต้องมีเส้นทางหรือโครงข่ายคมนาคมที่สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวนั้น ตลอดจนสามารถเชื่อมโยงกันระหว่างแหล่งท่องเที่ยวกับบริเวณใกล้เคียง
3. ทรัพยากรท่องเที่ยวต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวก เป็นองค์ประกอบเพื่อให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมแหล่งท่องเที่ยวได้ประทับใจ เช่น บริการด้านน้ำประปา ไฟฟ้า การสื่อสาร การขนส่ง ที่พัก อาหาร น้ำดื่ม แลกเปลี่ยนเงินตรา สินค้าที่ระลึก เป็นต้น

มัลลิกา ศิริพิศ (2542 : 29) กล่าวว่า แหล่งท่องเที่ยวเป็นศูนย์รวมทุกสิ่งทุกอย่างที่นักท่องเที่ยวต้องการและมีความจำเป็น ประกอบด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกสบายของนักท่องเที่ยวทุกประเภท ได้แก่

1. ดึงดูดใจนักท่องเที่ยว (Attraction) มี 2 ประเภท คือ สิ่งดึงดูดใจทางธรรมชาติ (Natural attraction) และสิ่งดึงดูดใจที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man - made attraction) ได้แก่ โบราณสถาน แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ
2. สิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว (Amenities) ที่เป็นปัจจัยจำเป็นซึ่งเป็นตัวชี้รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ ด้วย เช่น ที่พัก อาหาร เครื่องดื่ม ร้านขายของที่ระลึก
3. การเดินทางไปแหล่งท่องเที่ยวและการคมนาคมขนส่ง (Access) เป็นการบริการเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวและภายในและสามารถเชื่อมต่อระหว่างแหล่งท่องเที่ยวอันรวมถึงการจัดบริการรับส่งในบริเวณที่พักนักท่องเที่ยว
4. บริการเกื้อหนุน (Ancillary service) เป็นบริการอื่นที่เกื้อหนุนหรือเพิ่มความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว เช่น บริการด้านข้อมูลข่าวสาร บริการด้านรักษาความปลอดภัย
5. โครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภค (Infrastructure and Superstructure) โครงสร้างพื้นฐาน หมายถึง สิ่งที่เป็นต่าง ๆ ต่อการดำรงชีวิตมนุษย์โดยรัฐบาลเป็นผู้ลงทุนในการ

สร้างจัดหา และ Superstructure หมายถึง สิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากโครงสร้างพื้นฐาน โดยมากเป็นการลงทุนของภาคเอกชน

จากแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า แหล่งท่องเที่ยวต้องประกอบด้วยองค์ประกอบด้านสิ่งดึงดูดใจ (Attraction) องค์ประกอบด้านเส้นทางคมนาคมเข้าถึง (Accessibility) และองค์ประกอบด้านสิ่งอำนวยความสะดวก (Amenity) รวมถึงอัยาศัยไมตรีการต้อนรับนักท่องเที่ยวของเจ้าของแหล่งท่องเที่ยว

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว (2550 : 1) ได้กล่าวถึงความสำคัญของมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยวประเภทอื่น ๆ เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคม มีทั้งส่วนจับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี งานเทศกาล ประเพณี รูปแบบการดำรงชีวิต ศิลปะการแต่งกาย เครื่องมือเครื่องใช้ อาหารการกิน เป็นต้น นอกจากนี้วัฒนธรรมยังเป็นการส่งเสริมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถและภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อไป และเป็นอยู่มาจนถึงปัจจุบันและสามารถเจริญงอกงามต่อไป สำหรับประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเป็นจุดดึงดูดสำคัญด้านการท่องเที่ยว แต่การเปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือขาดการจัดการที่ดีทำให้คุณค่าทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่นจนขาดความเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมของพื้นที่และส่งผลกระทบทางลบต่อการท่องเที่ยวในที่สุด ดังนั้น ควรมีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวที่ชัดเจนสำหรับให้หน่วยงานและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดูแลแหล่งท่องเที่ยวได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและเป็นเครื่องมือตรวจสอบมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเพื่อยกระดับมาตรฐานในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของประเทศไทย และยังสามารถใช้เป็นสิ่งบ่งบอกให้นักท่องเที่ยวรับรู้ในคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยวและมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจเลือกใช้บริการ อันจะส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของรายได้ทางการท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นการเพิ่มมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวของประเทศไทยให้เป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น

ทั้งนี้ สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยวได้กำหนดองค์ประกอบพื้นฐานสำหรับประเมินมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ 3 ด้าน ได้แก่

องค์ประกอบที่ 1 ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวมีจุดดึงดูดความสนใจหรือมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ซึ่งสามารถสร้างความประทับใจและความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว เช่น มีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์ของวิถีชีวิตและภูมิปัญญา มีความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม และจากการที่วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมของมนุษย์ที่สั่งสมมาแต่อดีตและมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ดังนั้น ความสามารถในการสืบทอดทางวัฒนธรรม ความต่อเนื่องของการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม ความผูกพันต่อท้องถิ่น และความเข้มแข็งในการรักษาวัฒนธรรม จึงมีความสำคัญในการรักษาวัฒนธรรมให้คงอยู่ ซึ่งเป็นจุดเสริม

ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญ อีกทั้งศักยภาพในทางกายภาพและการจัดกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว ได้แก่ การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยและความหลากหลายของกิจกรรมการท่องเที่ยว ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในการดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเยือนแหล่งท่องเที่ยว โดยมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณา 2 ด้าน ได้แก่

1. คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประกอบด้วย 7 ดัชนีชี้วัด ได้แก่
 - 1.1 ความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญาและองค์ความรู้
 - 1.2 ความต่อเนื่องของการสืบสานวัฒนธรรมประเพณี
 - 1.3 ความงดงามทางศิลปวัฒนธรรม
 - 1.4 ความสามารถในการสืบทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง
 - 1.5 ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีที่สืบค้นได้
 - 1.6 ความผูกพันต่อท้องถิ่น
 - 1.7 ความเข้มแข็งในการรักษาเอกลักษณ์
2. ศักยภาพทางกายภาพและการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว ประกอบด้วย 3 ดัชนีชี้วัด ได้แก่

- 2.1 การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว
- 2.2 ความปลอดภัยด้านการท่องเที่ยว
- 2.3 ความหลากหลายของกิจกรรมการท่องเที่ยว

สำหรับสิ่งดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว ในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ประกอบด้วย

- 1) โบราณสถาน - โบราณวัตถุ ประกอบด้วย พระธาตุศรีสองรัก วัดป่าเนรมิตวิปัสสนา พิพิธภัณฑสถานบ้านผือตาโชน พิพิธภัณฑสถานพระแก้วอาษา วัดโพธิ์ชัย วัดศรีภูมิ ฯลฯ
- 2) วัฒนธรรม - ประเพณี ประกอบด้วย ประเพณีผีตาโชน พิธีสมโภชและงานนมัสการพระธาตุศรีสองรัก การละเล่นสะบ้า ฮีตสิบสองคองสิบสี่ แห่ปราสาทผึ้ง ตันโพธิ์เสี่ยงทาย และตันมะขามใหญ่ที่สุด ฯลฯ
- 3) แหล่งเรียนรู้ ได้แก่ ถ้ำสาธิตา
- 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย กังหันน้ำ ครกกระเดื่อง โปง หินตั้งเสา
- 5) ภาษาประจำท้องถิ่น ได้แก่ ภาษาไทยเลย ใช้ภาษาไทยเลย - หลวงพระบาง
- 6) การแต่งกาย ได้แก่ ชุดแต่งกายประจำผู้ชาย เป็นชุดไทยเลย แขนสั้นหรือแขนยาวผ้าฝ้ายคอกลมและนุ่งโจงกระเบน และชุดเซโหลชายชาวสวนชุดแต่งกายประจำผู้หญิง เป็นชุดไทยเลยแบบแขนสั้นสามส่วนและเอวจัมแบบผ้าคาดอกและชุดเซโหลชายชาวแขนสั้น แขนสามส่วนและมีผ้าเปี่ยงและนุ่งผ้าซิ่น
- 7) อาหาร ประกอบด้วย น้ำปรุงรสผัก สะทอน หลามปลา ข้าวแต่น ถั่วตากแห้งผัดแสงอาทิตย์ ผลิตภัณฑ์จากกล้วย แจ่วดำน้ำผักสะทอน ลาบเหนียว ฯลฯ
- 8) แหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย น้ำตกแก่งสองคอน พุ่มดอกซากุระบานที่บ้านม้งตูปค้อ อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า น้ำตกภูซาง ฯลฯ

องค์ประกอบที่ 2 ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว หมายถึง องค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีส่วนช่วยเสริมแหล่งวัฒนธรรมให้มีความสำคัญ มีความเหมาะสมในการจัดการท่องเที่ยว เช่น แหล่งวัฒนธรรมอาจมีความดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวสูง แต่มีข้อจำกัดสูงในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานทำให้นักท่องเที่ยวไม่นิยมเข้าไปท่องเที่ยว ทำให้ศักยภาพในการจัดการด้านการท่องเที่ยวลดลงไปด้วยสำหรับศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว มีหลักเกณฑ์ในการพิจารณา 2 ด้าน ได้แก่ 1) ศักยภาพในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน 2) ศักยภาพใน

การพัฒนาการท่องเที่ยวจากปัจจัยภายนอก ซึ่งในอำเภอด่านซ้ายประกอบด้วย 1) ที่พักแรม ได้แก่ รีสอร์ท โฮมสเตย์บ้านนาทุ่ม-หนามแท่ง โฮมสเตย์บ้านนาเวียง โฮมสเตย์ตำบลด่านซ้าย 2) ร้านอาหาร ได้แก่ ร้านอาหารพื้นเมือง ร้านอาหารตามสั่ง ร้านอาหารจานด่วน ร้านอาหารและเครื่องดื่ม ฯลฯ 3) ร้านขายของที่ระลึก จัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่แสดงเอกลักษณ์ของอำเภอด่านซ้าย เช่น ผลิตภัณฑ์ผ้าไหมในรูปแบบหลากหลาย 4) ร้านสะดวกซื้อ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นร้านค้าขนาดเล็กและขนาดกลาง 5) บริษัทนำเที่ยว คือ บริษัทเอ.ที. ชลบุรีทัวร์ จำกัด (งามเลยทัวร์) 6) ขนส่ง คือ สามล้อเครื่อง ซึ่งก่อตั้งเป็นชมรมสามล้ออำเภอด่านซ้าย

องค์ประกอบที่ 3 การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว หมายถึง ความสามารถในการควบคุม ดูแล การดำเนินงาน การจัดการแหล่งท่องเที่ยว โดยมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) ด้านการจัดการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ประกอบด้วย การจัดการด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว และการจัดการด้านการท่องเที่ยว 2) การจัดการด้านการให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึก โดยพิจารณาจากการดำเนินงานขององค์กรที่ดูแลรับผิดชอบพื้นที่ในการสร้างเสริมจิตสำนึกและการเรียนรู้ในเรื่องคุณค่าของแหล่งวัฒนธรรมแก่นักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่ดูแลพื้นที่ ผู้ประกอบการ และชุมชนท้องถิ่นที่อยู่โดยรอบแหล่งท่องเที่ยว 3) การจัดการด้านเศรษฐกิจและสังคม พิจารณาจากการมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชุมชนได้มีส่วนร่วมในการคิด การพิจารณาตัดสินใจ การดำเนินการและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อประชาชนหรือชุมชนนั้น ๆ รวมทั้งการกระจายรายได้หรือผลประโยชน์สู่ท้องถิ่น

ส่วนเกณฑ์ประเมินด้านการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มี 2 ด้าน ได้แก่

1. การจัดการด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย 3 ดัชนีชี้วัด ได้แก่
 - 1.1 การจัดการด้านการรักษาสภาพและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว
 - 1.2 การจัดการด้านการใช้ประโยชน์พื้นที่
 - 1.3 การจัดการด้านการติดตามและการประเมินการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว
2. การจัดการด้านการท่องเที่ยว ประกอบด้วย 5 ดัชนีชี้วัด ได้แก่
 - 2.1 การจัดการด้านการบริการและสาธารณูปโภคแก่นักท่องเที่ยว
 - 2.2 การจัดการด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว
 - 2.3 การจัดการด้านการให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึก
 - 2.4 ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
 - 2.5 ชุมชนมีรายได้จากการท่องเที่ยว

สำหรับเกณฑ์เพื่อยกระดับมาตรฐานในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในงานวิจัยในครั้งนี้ จะทำการประยุกต์จากเกณฑ์ของสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว (2550 : 20) โดยทำการระดมสมองร่วมกันในชุมชนเพื่อได้เกณฑ์ใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและมีการกำหนดคะแนน 5 ระดับดังนี้

ค่าคะแนน 81 คะแนน ขึ้นไป	ระดับมาตรฐาน ดีเยี่ยม
ค่าคะแนน 71 - 81 คะแนน	ระดับมาตรฐาน ดีมาก
ค่าคะแนน 61 - 80 คะแนน	ระดับมาตรฐาน ดี
ค่าคะแนน 51 - 60 คะแนน	ระดับมาตรฐาน ปานกลาง
ค่าคะแนน 50 คะแนนหรือน้อยกว่า	ระดับมาตรฐาน ต่ำ

การให้คะแนนการประเมินโดยพิจารณาจากแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีคุณสมบัติตรงกับดัชนีชี้วัดข้อใดมากที่สุด และให้คะแนนในข้อที่เห็นว่าแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมควรได้นั้น เพียงข้อเดียว ทั้งนี้การให้คะแนนตั้งแต่ 1 คะแนน ถึง 5 คะแนน โดยให้ผู้ประเมินทำเครื่องหมาย ○ รอบหมายเลขที่ต้องการในช่องคะแนน ซึ่งคะแนนที่ได้จากแบบประเมินทุกฉบับทางคณะที่มิวิจัยจะนำมารวมเพื่อเลือกแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ผ่านการประเมินอย่างน้อย 2 แหล่งและจะได้นำเสนอต่อชุมชนในครั้งต่อไป ทั้งนี้ผลการให้คะแนนและระดับคุณภาพตามองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีดังนี้

ผลการให้คะแนนแบ่งเกณฑ์ตามดัชนีชี้วัดของคุณภาพแต่ละด้าน ได้แก่ คุณภาพในการดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยว (Attraction) ประกอบด้วย 9 ดัชนีชี้วัด คุณภาพของการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) ประกอบด้วย 6 ดัชนีชี้วัดและคุณภาพของสิ่งอำนวยความสะดวกของแหล่งท่องเที่ยว (Amenity) ประกอบด้วย 5 ดัชนีชี้วัด โดยแต่ละดัชนีมีการให้ค่าคะแนนดัชนีละ 5 คะแนน สามารถแสดงคะแนนคุณภาพตามองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (3 A) ดังตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 คุณภาพตามองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (3 A)

คุณภาพตามองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (3 A)	คะแนนเต็ม	ผลการให้คะแนน
A ตัวที่ 1 คุณภาพในการดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยว (Attraction)	45	
A ตัวที่ 2 คุณภาพของการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility)	30	
A ตัวที่ 3 คุณภาพของสิ่งอำนวยความสะดวกของแหล่งท่องเที่ยว (Amenity)	25	
รวมทั้งสิ้น	100	

การตรวจสอบมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวถือเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาเพื่อยกระดับมาตรฐานของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งองค์ประกอบพื้นฐานสำหรับการประเมินมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมี 3 ด้าน ประกอบด้วย ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยวและการบริหารจัดการ ซึ่งในงานวิจัยในครั้งนี้ได้ประยุกต์ใช้เกณฑ์ดังกล่าวของสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว เพื่อจัดทำแบบประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับบริบทในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เพื่อใช้ประเมินแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม แล้วทำการเลือกแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ผ่านการประเมินอย่างน้อย 2 แห่ง ได้แก่

วัดศรีภูมิและประเพณีบุญหลวงและผีตาโขน 4 วัด (ประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนวัดโพนชัยประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนวัดโพธิ์ศรีนาเวียงใหญ่ ประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนวัดศรีสะอาดและประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนวัดศรีภูมิ) ทั้งนี้แหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวที่เลือกมาทำการพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ผ่านเกณฑ์มาตรฐานที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนของอำเภอด่านซ้ายจะมาจากระดับคุณภาพ ข้อที่ 4 ปานกลาง (51-60 คะแนน) และข้อที่ 5 ต่ำ (50 คะแนน หรือน้อยกว่า)

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์

2.6.1 ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์

อลงกรณ์ พลบุตร (2554 : 2) เสนอแนวคิดไว้ว่า เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) หมายถึง แนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโดยผสมผสานความคิดสร้างสรรค์ของคน วิถีชีวิต วัฒนธรรม และเทคโนโลยี เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าและบริการและนำไปสู่การสร้างเงินสร้างงานให้กับประเทศ

Howkins (2001 : 19-32) ได้ให้ความหมายเศรษฐกิจสร้างสรรค์ คือ การสร้างมูลค่าที่เกิดจากความคิดของมนุษย์

องค์การความร่วมมือเพื่อการค้าและการพัฒนา (UNCTAD, 2008 : 12) ได้ให้ความหมาย เศรษฐกิจสร้างสรรค์ คือ แนวความคิดในการพัฒนาและสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้สินทรัพย์ที่เกิดจากการใช้ความคิดสร้างสรรค์

สหราชอาณาจักร ซึ่งเป็นประเทศต้นแบบที่ได้รับการยอมรับให้เป็น “ศูนย์กลางความคิดสร้างสรรค์ของโลก” (World Creative Hub) ได้ให้ความหมาย เศรษฐกิจสร้างสรรค์ คือ เศรษฐกิจที่ประกอบด้วยอุตสาหกรรมที่มีรากฐานมาจากความคิดสร้างสรรค์ของบุคคล ทักษะความชำนาญ และความสามารถพิเศษ ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างความมั่งคั่งและสร้างงานให้เกิดขึ้นได้ โดยที่สามารถส่งสมและส่งผ่านจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ด้วยการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา

องค์การยูเนสโก (UNESCO as Cited UNCTAD, 2008 : 15) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ว่า อุตสาหกรรมที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญและความสามารถที่มีศักยภาพในการสร้างงานและความมั่งคั่งโดยการผลิตและใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO as Cited UNCTAD, 2008 : 15) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ว่า ประกอบไปด้วยอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมและศิลปะทั้งหมด ทั้งในรูปสินค้าและบริการที่ต้องอาศัยความพยายามในการสร้างสรรค์งาน ไม่ว่าจะเป็นการทำความเข้าใจโดยทันทีในขณะนั้นหรือผ่านกระบวนการการผลิตมาก่อน

อาภรณ์ ชีวะเกรียงไกร (2554 : ออนไลน์) กล่าวว่า "เศรษฐกิจสร้างสรรค์" คือ แนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการใช้องค์ความรู้ (Knowledge) การศึกษา การสร้างสรรค์งาน (Creativity) และการใช้ทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual property) ที่เชื่อมโยงกับรากฐานทางวัฒนธรรม การส่งสมความรู้ของสังคมและเทคโนโลยี / นวัตกรรมสมัยใหม่ แนวทาง

พัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์จะต้องครอบคลุมภาคเศรษฐกิจจริงและเชื่อมโยงกันทั้งเกษตร อุตสาหกรรมและบริการอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายทางชีวภาพ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมเข้ากับการใช้องค์ความรู้และนวัตกรรม ทั้งนี้การพัฒนาจะต้องมุ่งสู่การเป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และเศรษฐกิจที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม (Creative and Green economy)

ศักดิ์ชัย เกียรติธนาสินทร์ (2553 : 9) กล่าวว่า “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” คือ แนวคิดที่ว่าพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจของโลกขึ้นกับพลังสมองในการคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ โดยเฉพาะ การสร้างสินค้าซึ่งมีนวัตกรรมจากเทคโนโลยีบวกกับสุนทรียภาพทางวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันของแต่ละสังคม ไม่ขึ้นอยู่กับเครื่องจักร การรักษาต้นทุนให้ต่ำ และทรัพยากรที่ร่อยหรอ คือ สินค้า เช่น ศิลปหัตถกรรมและงานฝีมือ เครื่องประดับ เพชรพลอยเจียระไน โบราณสถาน เทศกาลงานพิธี พิพิธภัณฑสถาน หอสมุด ภาพวาด รูปปั้น ภาพถ่าย การแสดงดนตรี เต้นรำ สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ วัสดุภัณฑ์ การออกแบบ แฟชั่น โฆษณา สถาปัตยกรรม ฯลฯ

จากความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า เศรษฐกิจสร้างสรรค์ เป็นการเพิ่มมูลค่าของสินค้าและบริการ โดยใช้ทุนปัญญา ทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ เพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์โดยผ่านความคิดสร้างสรรค์ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างความมั่นคงและสร้างงานให้เกิดขึ้นได้

2.6.2 ประเภทของเศรษฐกิจสร้างสรรค์

กลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ ถือเป็นองค์ประกอบของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ทั้งนี้ เพราะอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ประเภทต่าง ๆ จะทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการผลักดันให้เศรษฐกิจสร้างสรรค์สามารถพัฒนาก้าวหน้า และเป็นที่ยอมรับในวงกว้างต่อไปได้ แต่ขอบเขตของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ก็มีข้อจำกัดและมีความแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ ขึ้นอยู่กับลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศนั้น ๆ ทั้งนี้ ได้มีการจัดแบ่งประเภทของอุตสาหกรรม และกำหนดสาขาอุตสาหกรรมและบริการ โดยมีองค์กรต่าง ๆ ดังนี้

จากคำนิยามเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและศูนย์สร้างสรรค์ที่กล่าวมาข้างต้น สามารถจำแนกประเภทของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ขององค์การต่าง ๆ ที่มีทั้งความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างกันดังตารางที่ 2.2

ตารางที่ 2.2 การจัดแบ่งประเภทของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์

ประเภทสินค้า/ บริการ	DCMS (UK)	Symbolic Texts	Concetric Circles	WIPO	UNCTAD	UNESCO/ UIS	NESDB
การโฆษณา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
สถาปัตยกรรม	✓		✓	✓	✓	✓	✓
การออกแบบ	✓		✓	✓	✓	✓	✓
แฟชั่น	✓	✓	✓			✓	✓
ภาพยนตร์และ วิดีโอ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ฮาร์ดแวร์	✓	✓		✓		✓	
การท่องเที่ยว			✓		✓	✓	✓
วรรณกรรม		✓	✓	✓	✓	✓	✓
ดนตรี	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุด ห้องแสดง			✓	✓		✓	
การพิมพ์ สื่อสิ่งพิมพ์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ซอฟต์แวร์	✓	✓		✓	✓		✓
กีฬา		✓					
ศิลปะการแสดง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
การกระจายเสียง		✓	✓	✓	✓	✓	✓
วิดีโอเกม	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ทัศนศิลป์ การถ่ายภาพ งาน ฝีมือ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
อาหารไทย							✓
การแพทย์แผนไทย							✓

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและศูนย์สร้างสรรค์
การออกแบบ, 2552 : 19

UNCTAD (2008 : 15) แบ่งประเภทอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ประเภทมรดกทางวัฒนธรรม (Heritage or Cultural heritage) เป็นกลุ่ม
อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์โบราณคดี วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อและสภาพสังคม
เป็นต้น แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1.1 กลุ่มการแสดงออกทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม (Traditional cultural
expression) เช่น ศิลปะและงานฝีมือ เทศกาลงานและงานฉลอง เป็นต้น

1.2 กลุ่มที่ตั้งทางวัฒนธรรม (Cultural sites) เช่น โบราณสถาน พิพิธภัณฑ์
ห้องสมุด และการแสดงนิทรรศการ เป็นต้น

2. ประเภทศิลปะ (Arts) เป็นกลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์บนพื้นฐานของศิลปะ
และวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1 งานศิลปะ (Visual Arts) เช่น ภาพวาด รูปปั้น ภาพถ่ายและวัตถุโบราณ
 2.2 ศิลปะการแสดง (Performing Arts) เช่น การแสดงดนตรี การแสดงละคร การเต้นรำ โอเปร่า ละครสัตว์และการเชิดหุ่นกระบอก เป็นต้น

3. ประเภทสื่อ (Media) เป็นกลุ่มสื่อผลงานสร้างสรรค์ที่สื่อสารกับคนกลุ่มใหญ่ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

3.1 งานสื่อสิ่งพิมพ์ (Publishing and Printed Media) เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์และสิ่งตีพิมพ์อื่นๆ เป็นต้น

3.2 งานโสตทัศน (Audiovisual) เช่น ภาพยนตร์ โทรทัศน์ วิทยุและการออกอากาศอื่นๆ เป็นต้น

4. ประเภท (Functional creation) เป็นกลุ่มของสินค้าและบริการที่ตอบสนองความต้องการของลูกค้าที่แตกต่างกัน แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

4.1 กลุ่มการออกแบบ (Design) เช่น การออกแบบภายใน กราฟิก แพ้ชั้น อัญมณีและของเด็กเล่น เป็นต้น

4.2 กลุ่ม New Media ได้แก่ ซอฟต์แวร์ วิดีโอเกมและเนื้อหาดิจิทัล เป็นต้น

4.3 กลุ่มบริการทางความคิดสร้างสรรค์ (Creative services) ได้แก่ บริการทางสถาปัตยกรรม โฆษณา วัฒนธรรมและนันทนาการ งานวิจัยและพัฒนา

4.4 กลุ่มบริการอื่น ที่เกี่ยวข้องกับดิจิทัลและความคิดสร้างสรรค์

WIPO (The World Intellectual Property Organization) ได้จัดประเภทเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยใช้ประเด็นด้านลิขสิทธิ์เป็นตัวกำหนดแบ่งออกเป็น 20 สาขา คือ โฆษณา งานสะสม ภาพยนตร์และวิดีโอ ดนตรี ศิลปะการแสดง สื่อสิ่งพิมพ์ ซอฟต์แวร์ โทรทัศน์และวิทยุ งานศิลปะและกราฟิก สื่อบันทึก เครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องดนตรี กระดาษ เครื่องถ่ายเอกสารและอุปกรณ์ถ่ายภาพ สถาปัตยกรรม เครื่องนุ่งห่มและรองเท้า งานออกแบบ แพ้ชั้น สินค้าแต่งบ้านและของเล่น

กระทรวงวัฒนธรรม สื่อสารและการกีฬาของประเทศไทย แบ่งประเภทเศรษฐกิจสร้างสรรค์ออกเป็น 13 สาขา คือ โฆษณา สถาปัตยกรรม งานศิลปะและวัตถุโบราณ งานฝีมือ แพ้ชั้น งานออกแบบ ภาพยนตร์และวิดีโอ ศิลปะการแสดง สื่อสิ่งพิมพ์ ซอฟต์แวร์ โทรทัศน์และวิทยุและวิดีโอเกม คอมพิวเตอร์เกม

จากประเภทของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าหลายหน่วยงานพยายามแบ่งประเภทของสินค้าและบริการในเศรษฐกิจสร้างสรรค์ อย่างไรก็ตาม ภาคธุรกิจจึงมีความหลากหลาย แต่อยู่บนพื้นฐานเดียวกันกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยเน้นสินค้าที่มีเอกลักษณ์ ผสมผสานกับการใช้ความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างสรรค์ผลงานในแต่ละประเภท

2.6.3 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในประเทศไทย

ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายในประเทศไทย และเป็นความหมายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 คือ องค์ประกอบร่วมของแนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการใช้องค์ความรู้ การศึกษา การสร้างสรรค์งาน และการใช้ทรัพย์สินทางปัญญาที่เชื่อมโยงกับรากฐานทางวัฒนธรรม การสั่งสมความรู้ของสังคม และ

เทคโนโลยี/นวัตกรรมสมัยใหม่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและศูนย์สร้างสรรค์การออกแบบ, 2552 : 19)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในประเทศไทย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

การพัฒนาประเทศในระยะของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 เป็นแนวคิดที่มีความต่อเนื่องจากแนวคิดในระยะของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 - 10 ที่ยังคงยึดหลัก “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มุ่งการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” และ “สร้างสมดุลการพัฒนา” ในทุกมิติ โดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 เป็นแผนยุทธศาสตร์ที่ครอบคลุมทิศทางการพัฒนาประเทศระยะปานกลางและมีแนวทางดำเนินการเพื่อบรรลุถึงวิสัยทัศน์ระยะยาวต่อไป

วิสัยทัศน์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 คือ “สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขด้วยความเสมอภาค เป็นธรรมและมีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งการกำหนดมีพันธกิจที่กล่าวถึงการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยแนวความคิดการผลิตสินค้าและบริการบนฐานความรู้และความคิดสร้างสรรค์อย่างชัดเจน ดังนี้

“พัฒนาฐานการผลิตและบริการให้เข้มแข็งและมีคุณภาพบนฐานความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญา สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน ปรับโครงสร้างการผลิตและการบริโภคให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พร้อมสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม”

นอกจากนี้วัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 ยังมีการกล่าวถึงการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ไว้ดังนี้

“เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตอย่างมีเสถียรภาพและยั่งยืน มีความเชื่อมโยงกับเครือข่ายด้านการผลิตสินค้าและบริการบนฐานปัญญา นวัตกรรมและความคิดสร้างสรรค์ในภูมิภาคอาเซียน มีความมั่นคงทางอาหารและพลังงาน การผลิตและการบริโภคเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นำไปสู่การเป็นสังคมคาร์บอนต่ำ”

ในส่วนของยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่กำหนดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับนี้ คือ การพัฒนาประเทศให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เศรษฐกิจเจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืนภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในประเทศที่ปรับเปลี่ยนเร็ว คาดการณ์ได้ยากและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น และมีการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ดังนี้

“ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน” ให้ความสำคัญกับการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ โดยใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี นวัตกรรม ความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการขับเคลื่อนสู่การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน ภายใต้ปัจจัยสนับสนุนที่เอื้ออำนวยและระบบการแข่งขันที่เป็นธรรม เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้กับประเทศ สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสาขาบริการที่มีศักยภาพ บนพื้นฐานของนวัตกรรมและความคิดสร้างสรรค์ พัฒนาธุรกิจสร้างสรรค์และเมืองสร้างสรรค์ เพิ่มผลิตภาพของภาคเกษตรและสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยเทคโนโลยีและกระบวนการการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พัฒนา

ภาคอุตสาหกรรมสู่อุตสาหกรรมฐานความรู้เชิงสร้างสรรค์และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบโลจิสติกส์ สร้างความมั่นคงด้านพลังงาน ควบคู่ไปกับการปฏิรูปกฎหมายและกฎ ระเบียบต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ และบริหารจัดการเศรษฐกิจส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นฐานเศรษฐกิจของประเทศที่เข้มแข็งและขยายตัวอย่างมีคุณภาพ

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงการพัฒนาสร้างสรรค์ไว้อย่างชัดเจนในยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ 6 คือ ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน ดังนี้ (สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและศูนย์สร้างสรรค์การออกแบบ, 2552 : 74-75)

1. สนับสนุนการพัฒนาธุรกิจสร้างสรรค์ตามแนวทางเครือข่ายวิสาหกิจ ที่มีการเชื่อมโยงและทำงานกันอย่างมีทิศทางที่ชัดเจนของธุรกิจสร้างสรรค์ตลอดห่วงโซ่อุปทาน โดยให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงระหว่างภาคเกษตร ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ สนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาการใช้ความคิดสร้างสรรค์ และใช้ทรัพยากรร่วมกันระหว่างอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนในการผลิตสินค้าและบริการ การจัดจำหน่ายและดำเนินกิจกรรมเชิงพาณิชย์ และส่งเสริมการแข่งขันของธุรกิจที่เป็นธรรม เพื่อการยกระดับคุณภาพและมาตรฐานสินค้าและบริการที่สูงขึ้น ตลอดจนส่งเสริมการปรับบทบาทของสถาบันหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้สนับสนุนการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของธุรกิจสร้างสรรค์

2. ส่งเสริมการพัฒนาเมืองสร้างสรรค์ โดยการพัฒนาปัจจัยแวดล้อมด้านต่าง ๆ ของพื้นที่หรือเมืองทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพ ทรัพยากรมนุษย์ กฎ ระเบียบ การบริหารจัดการที่เอื้อต่อการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจของธุรกิจสร้างสรรค์ที่มีการสร้างสรรค์สินค้าและบริการใหม่ ๆ ที่มีเอกลักษณ์และสะท้อนอัตลักษณ์ของพื้นที่หรือเมือง สามารถดึงดูดการลงทุนธุรกิจต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเข้ามาในพื้นที่หรือเมือง รวมทั้งส่งเสริมการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เพื่อสร้างบรรยากาศและสภาวะที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้และการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ เช่น การพัฒนาแหล่งเรียนรู้และพื้นที่สาธารณะรูปแบบต่าง ๆ การจัดกิจกรรมและงานแสดงสินค้าและบริการสร้างสรรค์เพื่อเป็นช่องทางหรือเวทีในการพัฒนาและแสดงออกของนักคิดและนักสร้างสรรค์สาขาต่าง ๆ

3. เสริมสร้างศักยภาพของผู้ประกอบการและบุคลากรในการใช้ความคิดสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าของสินค้าและบริการทุกสาขา โดยพัฒนาทักษะและองค์ความรู้ของผู้ประกอบการธุรกิจโดยเฉพาะวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมและบุคลากรสร้างสรรค์ที่สำคัญในธุรกิจต่าง ๆ ของห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรม สร้างสรรค์ทั้งด้านการออกแบบ การวิจัยและพัฒนา การสร้างนวัตกรรม การบริหารจัดการธุรกิจ เทคโนโลยีและการตลาด โดยใช้ศิลปวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมและร่วมสมัยเป็นพื้นฐาน ผสมผสานการใช้เทคโนโลยี เพื่อสร้างความแตกต่างและความโดดเด่นของสินค้าและบริการที่ตรงกับความต้องการของการตลาด รวมทั้งเสริมสร้างความเข้มแข็งของธุรกิจสร้างสรรค์ให้สามารถปรับเปลี่ยนการดำเนินธุรกิจให้สอดคล้องกับสถานการณ์แวดล้อมภายในและภายนอกประเทศที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตลอดจนสนับสนุนการศึกษาวิจัยในประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และเร่งพัฒนาฐานข้อมูลเชิงลึกของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์สาขาต่าง ๆ

4. พัฒนาระบบการเงินเพื่อสนับสนุนการลงทุนและการพัฒนาอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ โดยการจัดหาหรืออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนที่มีต้นทุนที่เหมาะสมสำหรับธุรกิจสร้างสรรค์ที่ยังขาดแคลนเงินทุน เช่น กองทุนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ กองทุนและสถาบันการเงินต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนผู้ประกอบการธุรกิจสร้างสรรค์ เพื่อให้ผู้ประกอบการและผู้ที่มีความประสงค์จะดำเนินธุรกิจสร้างสรรค์สามารถก่อตั้ง ดำเนินกิจการและพัฒนาธุรกิจได้

5. ส่งเสริมการจดทะเบียน การใช้ และการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา เพื่อเป็นปัจจัยขับเคลื่อนการเติบโตของธุรกิจสร้างสรรค์ โดยสร้างความตื่นตัวและความตระหนักของธุรกิจและทุกภาคส่วนถึงความสำคัญของทรัพย์สินทางปัญญาที่มีต่อการสร้างมูลค่าเพิ่ม ต่อยอดการเติบโตของธุรกิจ ยกกระดับมาตรฐานของสินค้าและบริการ และเร่งรัดการลดขั้นตอนและความซับซ้อนในการจดทะเบียนทรัพย์สินทางปัญญา เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ธุรกิจสร้างสรรค์ในการครอบครองทรัพย์สินทางปัญญาได้อย่างรวดเร็ว ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของตลาดมากขึ้น รวมทั้งบังคับใช้กฎหมายเพื่อควบคุมการละเมิดทรัพย์สินทางปัญญาอย่างมีประสิทธิภาพ

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) เป็นแผนพัฒนาฯ ที่มุ่งพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางโดยใช้องค์ความรู้ เทคโนโลยี นวัตกรรม และความคิดสร้างสรรค์ให้เป็นเครื่องมือหลักในการพัฒนาทุกภาคส่วน โดยเฉพาะการพัฒนาภาคการผลิตซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุด โดยได้มุ่งเน้นการนำ “ความคิดสร้างสรรค์” เข้ามาพัฒนาผลิตภาพในการผลิตสินค้าและบริการ อาจกล่าวได้ว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับนี้ได้ นำ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” มาเป็นแนวคิดหลักในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจของประเทศ

2.6.4 ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในประเทศไทย

ศักดิ์ชัย เกียรติวนาจันทร์ (2553 : 81) ได้อธิบายปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในประเทศไทย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ปัจจัยพื้นฐานด้านโทรคมนาคม

โครงสร้างพื้นฐานที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานด้านโทรคมนาคม พบว่าโครงสร้างพื้นฐานด้านโทรคมนาคมของไทยยังด้อยกว่าประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะคู่สายโทรศัพท์พื้นฐานที่มีเพียง 11 คู่สาย ต่อประชากร 100 คน ในขณะที่สิงคโปร์มี 41.91 คู่สายฮ่องกงมี 53.77 คู่สาย และอังกฤษมี 55.43 คู่สาย เป็นต้น

ในด้านการใช้บริการอินเทอร์เน็ต ในปี พ.ศ. 2551 มีผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในประเทศไทยเพียง 21 คน ต่อประชากร 100 คน และมีเพียง 0.94 คน จากประชากร 100 คน ที่ใช้อินเทอร์เน็ตในระบบบรอดแบนด์ (Broadband) ซึ่งมีอัตราต่ำกว่าประเทศที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์อื่น ๆ และยังต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของโลกอีกด้วย

ดังนั้น จะเห็นว่า โครงสร้างพื้นฐานด้านโทรคมนาคมของประเทศไทยยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ให้มีโอกาสก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศอื่น ๆ อยู่มาก หากเราต้องการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์อย่างจริงจัง ควรให้ความสำคัญกับเหล่านี้ให้มากขึ้น

2. ปัจจัยพื้นฐานด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ประเทศไทยยังไม่มีนโยบายและการดำเนินการเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมอุตสาหกรรมสร้างสรรค์อย่างเป็นองค์รวมและยังไม่ได้มีการกำหนดขอบเขตของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์อย่างชัดเจน การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงเป็นไปอย่างไม่เป็นเอกภาพ กระจายตัวคนต่างทำ

แม้จะเป็นการอบรมผู้ประกอบการพัฒนาทักษะในด้านต่าง ๆ เช่น การออกแบบผลิตภัณฑ์ การปกป้องทรัพย์สินทางปัญญา และการส่งเสริมให้ประชาชนเข้าถึงองค์ความรู้ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจและจุดประกายความคิดสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นในสังคมไทยผ่านงานนิทรรศการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ จัดตั้งห้องสมุดเพื่อการออกแบบ จัดตั้งสถาบันฝึกอบรมความรู้ต่าง ๆ เช่น สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ เป็นต้น แต่ทั้งหมดยังไม่ได้ประสานกันอย่างเป็นเอกภาพ หรือมีการกำหนดเป้าหมายชัดเจนเหมือนในประเทศอังกฤษด้านการพัฒนาบุคลากรเข้าสู่อุตสาหกรรมสร้างสรรค์

3. การวิจัย พัฒนาและการจัดเก็บข้อมูล

เศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นเรื่องใหม่สำหรับประเทศไทย แม้ที่ผ่านมาประเทศไทยจะให้ความสำคัญกับการวิจัยและพัฒนาเศรษฐกิจในทุก ๆ ด้าน แต่การดำเนินงานมักจะเป็นไปในลักษณะแยกส่วนต่างหน่วยงานต่างทำไปในแต่ละสาขาเศรษฐกิจ ไม่ได้ดำเนินการอย่างเป็นองค์รวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของประเทศ ยังไม่มีการวิจัยเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นการเฉพาะเจาะจง ทำให้ขาดทิศทางการดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม

ในด้านการจัดเก็บข้อมูล ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีการจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์อย่างเป็นระบบ ข้อมูลที่มียังไม่ตรงกับความต้องการที่จะนำไปประยุกต์ใช้ ทั้งนี้เพราะประเทศไทยยังไม่มี การให้คำนิยามและกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ผลกระทบไม่ว่าจะแบบทุนนิยมหรือสร้างสรรค์ย่อมส่งผลกระทบต่อจิตใจและวิถีชีวิตชุมชน รัฐควรดำเนินการด้วยความรอบคอบและตระหนักถึงคุณค่าของวิถีชุมชน

จากความสำคัญของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ในปัจจุบันเศรษฐกิจสร้างสรรค์มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจโลก ดังจะเห็นได้จากการขยายตัวเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในโลกช่วงเวลา 5 ปีที่ผ่านมา โดยเศรษฐกิจสร้างสรรค์นี้สร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องในการค้าโลก ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2000 จนถึงปัจจุบัน การค้าในสินค้าและบริการสร้างสรรค์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วถึงร้อยละ 8.79 ต่อปี จำแนกได้เป็นมูลค่าการส่งออกสินค้าสร้างสรรค์ของโลก 424.4 พันล้านดอลลาร์สหรัฐในปี ค.ศ. 2005 เปรียบเทียบกับ 227.5 พันล้านดอลลาร์สหรัฐในปี ค.ศ. 1996 ในขณะที่การบริการสร้างสรรค์เองก็มีการเติบโตสูงถึงร้อยละ 8.8 ต่อปี ซึ่งตัวเลขดังกล่าวปรากฏอยู่ทั่วทุกมุมโลกและคาดว่าจะยังคงสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องในทศวรรษหน้า นอกจากหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ปรากฏเป็นมูลค่าการส่งออกและนำเข้าสินค้าที่เป็นสินค้าสร้างสรรค์ที่กล่าวมาข้างต้น เศรษฐกิจสร้างสรรค์ยังมีความสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เนื่องจากแนวคิดนี้เป็นแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการใช้องค์ความรู้ การสร้างสรรค์ที่เชื่อมโยงกับรากฐานทางวัฒนธรรม และเทคโนโลยี/นวัตกรรมสมัยใหม่ทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจบนพื้นฐานขององค์ความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิม ผสมผสานกับการใช้

เทคโนโลยีสมัยใหม่โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จึงสามารถพัฒนาได้ทั้ง 3 มิติ ไปพร้อม ๆ กัน คือมิติด้านเศรษฐกิจ มิติด้านสังคม และมิติด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งเป็นแนวคิดหลักในการพัฒนาของโลกปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้จึงคาดการณ์ได้ว่าทิศทางในการพัฒนาเศรษฐกิจในอนาคตมีแนวโน้มที่จะเคลื่อนไปสู่ “ยุคเศรษฐกิจสร้างสรรค์” ทุกประเทศทั่วโลก และเศรษฐกิจสร้างสรรค์จะเป็นแนวคิดที่สำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจโลกในอนาคตที่ความได้เปรียบทางการค้าเกิดขึ้นจากทรัพย์สินทางปัญญาเป็นสำคัญ

2.6.5 เศรษฐกิจสร้างสรรค์กับความมั่นคงของชุมชน

ศักดิ์ชัย เกียรติวนาครินทร์ (2553 : 85) ได้อธิบายเศรษฐกิจสร้างสรรค์กับความมั่นคงของชุมชน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ในปัจจุบันหลายประเทศได้ดำเนินนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจบนพื้นฐานความคิดสร้างสรรค์มากขึ้น เพราะเป็นระบบใหม่ที่เปิดโอกาสให้คนที่มีความคิดสร้างสรรค์เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น โดยการใช้สินทรัพย์ที่มีศักยภาพโดดเด่นของประเทศนั้น ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ อารยธรรม แหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ และศิลปหัตถกรรม ซึ่งเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ฝังแน่นและสืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบัน เป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาเพื่อสร้างอาชีพและรายได้แก่ประชาชนโดยที่รัฐบาลไม่ต้องลงทุนใหม่ แต่สามารถนำมาประยุกต์ใช้การสร้างเศรษฐกิจภายในประเทศและสร้างชุมชนให้เข้มแข็งขึ้นมาได้

ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Thai local wisdom) นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านไว้หลายคำ เช่น ภูมิปัญญาชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย โดยสรุปความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ความสามารถของชุมชนที่ได้รับส่งสืบทอดกันมาในท้องถิ่นต่าง ๆ นำมาปรับใช้กับความรู้และประสบการณ์ของตนเอง ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเองและชุมชนในท้องถิ่น

ความเป็นท้องถิ่นจำแนกได้ตามภูมิศาสตร์ คือ ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ ภาคตะวันออก และภาคตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน ที่กลุ่มงานนี้ต้องอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนไทย ต้องใช้ความพิถีพิถันกลั่นกรองผลงานอันเกิดจากวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตและศิลปหัตถกรรมที่สืบทอดกันมายาวนานจนเป็นเอกลักษณ์เป็นความสุข เป็นความภูมิใจตนเองเป็นความรักและช่วยเหลือกันของชุมชน

เนื่องจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาส่วนใหญ่เดินตามรอยการพัฒนากระแสหลักคือการแข่งขันทางเศรษฐกิจทุนนิยมที่มุ่งเน้นความเจริญด้านวัตถุที่มีองค์ประกอบซับซ้อนในระบบการตลาด ในการพัฒนาที่ผูกไว้กับความสุขของการได้มีหรือได้เป็นเจ้าของวัตถุ เป็นเป้าหมายการพัฒนาที่ไม่สามารถสร้างขึ้นได้อย่างแท้จริงสำหรับประเทศที่ยังไม่มีความพร้อม แต่การพัฒนาบนรากฐานที่สามารถสร้างขึ้นได้เองทุกถิ่นฐาน คือการพัฒนาบนฐานของวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม งานฝีมือ ความคิดสร้างสรรค์ เป็นเป้าหมายที่สามารถสร้างได้จริง จึงได้ให้ความสำคัญและเข้าใจถึงทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวความคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่มุ่งไปสู่ความสำเร็จโดยอ้างอิงกับวัฒนธรรม ประเพณีและศิลปหัตถกรรมของประเทศไทย และใช้ความคิดสร้างสรรค์ดังกล่าวนี้เป็นฐานและกลไกในการผลักดันให้ผลิตภัณฑ์ด้านศิลปหัตถกรรมและวัฒนธรรมของประเทศไทยให้สามารถแข่งขันและยืนหยัดอยู่ได้อย่างยั่งยืนในสถานการณ์เศรษฐกิจปัจจุบัน

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ เป็นการสร้างมูลค่าที่เกิดจากความคิดของมนุษย์ โดยมีความแตกต่างกันออกไปขึ้นกับลักษณะของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสังคมในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสามารถประสบความสำเร็จได้ในบ้านเราหากได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายอย่างจริงจัง ภายใต้เป้าหมายในการพัฒนา คือ 1) ให้รู้จักตนเอง 2) ให้รู้จักคนอื่น ๆ และ 3) ให้รู้จักคิด

หากชุมชนใดสามารถนำสิ่งที่เป็ณภูมิปัญญาดั้งเดิมของตนมาต่อยอดพัฒนาเป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าได้ นอกจากจะเป็นประโยชน์กับชุมชนเองแล้วยังเป็นประโยชน์และเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับชุมชนอื่นด้วยในฐานะเป็นแหล่งทุนทางปัญญาสำหรับคนไทยในการแสวงหาความรู้และเสริมทักษะอย่างเป็นจริงเป็นจัง เท่ากับเป็นการกระจายโอกาสให้คนไทยทั้งประเทศได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์พัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลิตภัณฑ์ที่เป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลผลิตทางภูมิปัญญาของไทย และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่สอดประสานอยู่ในจิตใจและวิถีชีวิตของคนไทย

จากลักษณะเด่นของงานศิลปกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้วมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนของคนในชุมชนนั้น พบว่าเครื่องปั้นดินเผาเป็นงานศิลปกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในชุมชนเป็นอย่างยิ่งนับตั้งแต่ความเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่ทุกคนในชุมชนสามารถผลิตได้เพื่อตอบสนองความต้องการด้านความงามทางจิตใจ และประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น การทำภาชนะต่าง ๆ เครื่องประดับ เครื่องตุ๊กตา

การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านยังมีลักษณะหลากหลาย โดยการศึกษาตามคุณลักษณะ เช่น ความเชื่อ การดำรงชีวิต ผลงานศิลปหัตถกรรม กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การศึกษาจำแนกตามผลผลิตและการใช้งานของภูมิปัญญา โดยแบ่งออกเป็นด้านการทำมาหากิน การรักษาโรค การกินอยู่ ศิลปกรรม ภาษาและวรรณกรรม ศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี การจัดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอยู่ร่วมกันในสังคม ด้านการพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้านสามารถจัดการหรือดำเนินงานสืบต่อได้หลายรูปแบบ เช่น การอนุรักษ์ คือการปฏิบัติตามแบบดั้งเดิม เช่น การปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นอาหารพื้นบ้านหรือสมุนไพรที่มีประโยชน์แต่ไม่ได้นำมาใช้ในปัจจุบัน เช่น น้ำหนิง ที่ทำจากหนิงควาย เป็นภูมิปัญญาในถนอมอาหารชาวบ้าน การประยุกต์ คือการปรับหรือประสานความรู้ใหม่และความเก่าเข้าด้วยกันเพื่อประโยชน์เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การใช้สมุนไพรควบคู่กับยาสมัยใหม่ การสร้างใหม่ คือ การคิดค้นใหม่โดยอาศัยคุณค่าดั้งเดิม เช่น การสร้างธนาคารข้าว ธนาคารโค กระบือ จากคุณค่าความเอื้ออาหารของชุมชนที่มีดั้งเดิม

ศักดิ์ชัย เกียรติวนาจันทร์ (2553 : 190) ได้อธิบายข้อคิดต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ท้องถิ่นควรได้รับการพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนสิ่งใดที่เป็นของดีในชุมชนควรรักษาไว้ เพื่อสร้างความรู้สึกรักเป็นเจ้าของท้องถิ่นให้เกิดความรัก ความหวงแหนท้องถิ่น ความผูกพันต่อชุมชน เป็นการเชื่อมโยงด้านการรับรู้ และด้านพฤติกรรมของบุคคลกับชุมชนที่อยู่อาศัย เป็นลักษณะของความเป็นปึกแผ่นของชุมชน และความพึงพอใจต่อชุมชน ที่แสดงออกในรูปแบบของความพึงพอใจระหว่างบุคคล ความพึงพอใจกับสภาพแวดล้อม และความพึงพอใจในด้านเศรษฐกิจ

ความผูกพันต่อชุมชนเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับทัศนคติของบุคคลในชุมชนที่มีต่อชุมชน ความรู้สึกดังกล่าวมีลักษณะเป็นเจ้าของชุมชน ที่ตนอาศัยอยู่ มีความรู้สึกภูมิใจ มีความพึงพอใจต่อบุคคล สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน และมีความจงรักภักดีต่อชุมชนโดยไม่ละทิ้งไป

จากข้อมูลดังกล่าวพบว่า พฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากประสบการณ์การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และการเลียนแบบบุคคลที่ตนเองยอมรับ ประกอบกับข้อมูลด้านการพัฒนาแบบองค์รวมเพื่อให้เกิดความสมดุลในการพัฒนา โดยอาศัยแนวทางการพัฒนาด้านวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ยอมรับร่วมกันในสังคมเป็นเวลายาวนาน และในส่วนของวัฒนธรรมนั้นประกอบด้วยองค์วัตถุที่เป็นรูปธรรมเด่นชัด คือ งานศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดประสบการณ์ ทางสุนทรียะแก่ชุมชน ส่งผลให้เกิดความรัก ความเชื่อ และทัศนคติร่วมกันของคนในชุมชน จนเกิดเป็นความรู้สึกเห็นใจคุณค่า ความหมายและความสำคัญของศิลปกรรมว่ามีผลกระทบต่อจิตใจของตน มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของตนและการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนจนตระหนักว่าชุมชนที่ตนอาศัยมีสิ่งที่มีคุณค่าแก่การรักษาให้ยั่งยืนต่อไป

หากคนในชุมชนมีทัศนคติที่ดีต่อตนเองและชุมชนดังนี้แล้ว ย่อมก่อให้เกิดพฤติกรรมที่ดีในการดำรงชีวิต หรือพฤติกรรมในทางบวกที่จำเื้อประโยชน์ในการพัฒนาตนเองและชุมชน อีกทั้งการพัฒนาด้านวัฒนธรรมมีความจำเื้อต้องศึกษาถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างสังคมและวัฒนธรรม ดังที่ อรมา พงศาพิชญ์ กล่าวว่า สังคมและวัฒนธรรมเกิดเพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง วัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคมและจิตใจของมนุษย์ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ช่วยประสานและผูกมัดไว้ในสังคมเดียวกัน เป็นสิ่งที่ จะช่วยให้โครงสร้างของสังคมคงอยู่ เพราะเป็นการเสริมสร้างความผูกพันทางจิตใจเข้าไว้ด้วยกัน

งานเครื่องปั้นดินเผาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ที่มีความผูกพันกับชุมชนในฐานะเป็นศิลปะพื้นฐานที่ชุมชนส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการผลิต ขบวนการผลิตมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีการใช้วัตถุดิบที่เป็นทรัพยากรในชุมชน มีขั้นตอนการผลิตที่อาศัยซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดกลุ่มการผลิตและความสัมพันธ์ในชุมชน

อีกทั้งคุณค่าความงามมีลักษณะเฉพาะและสนองความพึงพอใจ คุณค่าด้านประโยชน์ใช้สอยยังตอบสนองการใช้งานในชีวิตประจำวันและสามารถสร้างฐานะทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดจากการเรียนรู้ภายในสังคมของตน ส่งผลเกิดความรู้สึกด้านความรัก ความตระหนัก ความเชื่อมั่น ความภูมิใจ และความศรัทธา ในคุณค่าของศิลปกรรมไทย อันจะส่งผลถึงการมีทัศนคติที่ดีต่อตนเอง และเกิดความผูกพันกับชุมชนที่ตนอาศัยอยู่

ความผูกพันกับท้องถิ่น (Homeland bondage) ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ท้องถิ่นพัฒนา เพราะถ้าชาวบ้านส่วนใหญ่ละทิ้งถิ่นฐานเพื่อไปทำงานต่างจังหวัด ท้องถิ่นนั้นย่อมก้าวหน้าไปได้ยาก เนื่องจากขาดชาวบ้านมาร่วมกันในกระบวนการพัฒนา แต่ถ้าชาวบ้านรักและภูมิใจที่จะอยู่และช่วยกันสร้างความเจริญให้กับท้องถิ่นของตน

จากแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์กับความมั่นคงของชุมชนข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าการวิจัยที่อยู่บนพื้นฐานแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในครั้งนี้ เป็นการพัฒนาชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์จำเื้ออย่างยิ่งที่ต้องพิจารณาถึงความสมดุลระหว่างความมั่งคั่งจากผลงานทาง

ความคิด วัฒนธรรม และภูมิปัญญากับความสุขอย่างยั่งยืนของชุมชนในทุก ๆ ด้าน เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศกำลังพัฒนา การสร้างเศรษฐกิจฐานรากให้มั่นคง พึ่งตนเองได้ เป็นเศรษฐกิจที่ยั่งยืนจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นเกิดเหตุการณ์ใด ๆ ที่มีผลกระทบจากเศรษฐกิจโลก ทำให้ประเทศสามารถอยู่รอดด้วยพื้นฐานความเข้มแข็งของเศรษฐกิจภายในประเทศ

2.6.6 แนวทางการพัฒนาสินค้าและบริการอย่างสร้างสรรค์

แนวทางการพัฒนาสินค้าและบริการอย่างสร้างสรรค์ทำได้หลายรูปแบบ ดังนี้ (วรการณ สามโกเศศ, 2553 : 31-34)

1. การร่วมมือกับธุรกิจอื่น ๆ ที่มีความเชี่ยวชาญต่างกัน (Business networking) เช่น กรณีรายการ SME ตีแตก ที่เป็นความร่วมมือกับบริษัทผลิตเกมโชว์กับธนาคารกสิกรไทย วิธีการนี้เสมือนการติดต่อพันธมิตร รวมเอา DNA ข้อดีของแต่ละฝ่ายมาสนับสนุนกันจนเกิดเป็นสินค้าและบริการที่ใหม่ แตกต่างและสร้างสรรค์

2. กลยุทธ์น่านน้ำสีฟ้า (Blue ocean strategy) เป็นแนวคิดที่มาจากนักวิชาการสองคน คือ W. Chan Kim และ Renee Mauborgne ผู้ซึ่งค้นพบแนวคิดในการหาแบบของสินค้าและบริการใหม่ ๆ เพื่อหลีกเลี่ยงตลาดเดิมที่มีการแข่งขันสูง ธุรกิจที่ประสบความสำเร็จในการหาตลาดใหม่ไร้คู่แข่ง โดยใช้กลยุทธ์น่านน้ำสีฟ้าอย่างตั้งใจ หรือไม่ตั้งใจ เช่น ไวน์ Yellow Tail, Body Shop, circus du soleil, Nintendo Wii และฟาร์มโชคชัย

3. วิธีคิดแบบนอกกรอบและไม่ยึดติดรูปแบบเดิม (Lateral thinking) เช่น การมองประโยชน์ของที่หนีบกระดาษทำหน้าที่หรือเป็นได้มากกว่าที่หนีบกระดาษ ผลปรากฏว่าผู้เรียนในชั้นเรียนช่วยกันบอกประโยชน์ได้มากกว่า 40 อย่าง ซึ่งการมองนอกกรอบทำให้เราได้สินค้าใหม่ ๆ อาทิ หัวชุดเจาะแบบรากบัว ที่รีดผ้าไอน้ำแบบไม่ใช่กระดานรีด เป็นต้น

4. แนวคิดการมีส่วนร่วมต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมขององค์กร (Cooperate social responsibility) เมื่อธุรกิจมองแนวทางการผลิตสินค้าและบริการกว้างขึ้นมากกว่าแค่สร้างกำไรให้กับองค์กร โอกาสใหม่ ๆ ทางธุรกิจที่ธุรกิจก็จะกว้างขึ้นตามการพัฒนาสินค้าและบริการต่างๆ เชิงสร้างสรรค์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อมจึงเพิ่มขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน เช่น วัสดุก่อสร้างประหยัดพลังงาน รถยนต์พลังงานทางเลือกและซากอัตรโนมิตีเพื่อผู้พิการ

5. การผสมผสาน ศิลปะ วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ (Arts culture and History) ก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งในการนำคุณค่าด้านจิตวิญญาณและความเชื่อมาสร้างคุณค่าให้กับสินค้าและบริการได้ ตัวอย่างเช่น ตลาดน้ำอโยธยา มีผู้หลงไหลท่องเที่ยวจำนวนมากมาด้วยความที่เป็นเอกลักษณ์ มีประวัติความเป็นมาและคุณค่าเชิงวัฒนธรรม การลงทุนก็ใช้เงินเพียงน้อยนิดหากเทียบกับการลงทุนของห้างสรรพสินค้าดัง ๆ

6. การนำเทคโนโลยีมาสนับสนุน สินค้าและบริการอย่างสร้างสรรค์ เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ในบางครั้งอาจไม่ต้องลงทุนมาก แต่สามารถสร้างประสบการณ์และความแตกต่างของสินค้าได้เป็นอย่างดี เช่น พิพิธภัณฑ์ที่นำระบบสื่อดิจิทัลเข้ามาผสมผสาน ห้องสมุด TCDC และหุ่นยนต์น้องดินสอ เป็นต้น

ดังนั้นเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในงานวิจัยในครั้งนี้ เป็นการยกระดับมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยว การสร้างศักยภาพความพร้อมให้กับผู้ประกอบการเครือข่ายธุรกิจการท่องเที่ยวเพื่อรองรับ

กิจกรรมและแหล่งท่องเที่ยว การเพิ่มคุณค่าผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวทั้งแหล่งท่องเที่ยวและสินค้าที่รองรับการท่องเที่ยวและการนำสื่อประชาสัมพันธ์ทั้ง สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อมวลชน สื่อโซเชียลมีเดีย สื่อบุคคล สื่อพื้นบ้าน สื่อกิจกรรม สื่อเฉพาะกิจและสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

2.7 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว

2.7.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2545 : 58) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของบทบาทประชาชนในกระบวนการของการพัฒนา คือ การมีส่วนร่วมด้วยการเข้าร่วมอย่างมีความกระตือรือร้น มีพลังของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมและการจัดการทรัพยากรเพื่อบรรลุเป้าหมายนั้น และเป็นการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ ด้วยความสมัครใจ

ชินรัตน์ สมสืบ (2539: 37) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การทำงานกับกลุ่มเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความร่วมมือร่วมใจ โดยกระทำการดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพ คือถูกจังหวะและเหมาะสมกับทั้งการงานดังกล่าว ด้วยความรู้สึกร่วมกันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือได้ แสดงว่าการมีส่วนร่วมเป็นผลของความร่วมมือร่วมใจ การประสานงานและความรับผิดชอบ

พัชรี สีโรส และคณะ (2546 : 71) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือก และการตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่ม จนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้ – การเรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็ผลประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

กองอนุรักษ์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2544: 3) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับจุดประสงค์ทางสังคมและจัดสรรทรัพยากรและเป็นการกระทำโดยสมัครใจต่อกิจกรรมและโครงการ ซึ่งการมีส่วนร่วมบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวนี้ต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในขั้นตอนต่าง ๆ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการบริหารจัดการและพัฒนาและควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในทุกระดับ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบไปด้วย

1.1 การตัดสินใจริเริ่ม ซึ่งเป็นขั้นตอนระบุปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยประชาชนเป็นผู้ประสบปัญหา ยอมรับปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด

1.2 การตัดสินใจวางรูปโครงการ เป็นการตัดสินใจว่าโครงการควรมีกิจกรรมอะไรบ้าง และมีวิธีการปฏิบัติแต่ละกิจกรรมอย่างไร

1.3 การตัดสินใจการบริหารจัดการโครงการ

2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานโครงการ ไม่ว่าจะเป็นการบริจาคทรัพย์สิน แรงงาน วัสดุต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลข่าวสาร

3. การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นทางด้านวัตถุ หรือทางด้านสังคม

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล เช่น ร่วมให้ความคิดเห็นต่าง ๆ ในการประเมินผล หรือการแสดงความพอใจหรือไม่พอใจต่อโครงการ

ศูนย์บริการประชาชน สำนักปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (2549) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม (Participation) ว่า เป็นการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีใช้เพียงภาคประชาชน แต่ยังหมายถึงการมีส่วนร่วมของกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินโครงการหรือนโยบายสาธารณะบางประเภทของรัฐ กระจายอำนาจและการมอบอำนาจให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและการประสานงานพัฒนากับองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ หรือในความหมายของหลักการมีส่วนร่วมหมายความว่า กระบวนการบริหารปกครองประเทศนั้นจะต้องมุ่งเน้นการลดบทบาทของรัฐลงโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนและภาคธุรกิจเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมหรืออาจสรุปว่าความหมายของการมีส่วนร่วมประชาชนในปัจจุบัน คือ กระบวนการซึ่งประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นเพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้เรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

สุชาติ โคตรทุม (2548 : 46) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวความคิด สำคัญ 3 ประการ ดังนี้ คือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวล ส่วนบุคคล ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนร่วม

2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ นั้น ผลักดันให้พุ่งไปสู่การรวมกลุ่ม วางแผนและลงมือกระทำร่วมกัน

3. อำนาจบังคับ ที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมยังเกิดจากแนวความคิดอื่น ๆ ดังนี้

1. ความศรัทธาที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ

2. ความเกรงใจ ที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมี เกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย ทั้งๆ ที่ยังไม่มีความศรัทธาหรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ

3. อำนาจบังคับ ที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ

สำหรับการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม นั้น จะต้องให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่นของตน (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา , 2542 : 54-87) ส่วน สรัสวดี อาสารพกิจ (2543 : 23-57) กล่าวว่า ต้องสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนด้วยความอดทนและตั้งใจจริง รวมทั้งต้องสร้างความเข้าใจให้แก่เกษตรกรด้วยว่าสังคม

ธรรมชาติ วัฒนธรรมเป็นทุนด้วย หากไม่เปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนได้ส่วนเสีย หรือชุมชน เข้ามามีส่วนร่วม แล้วจะพอกับปัญหาสิ่งแวดล้อมสังคม วัฒนธรรม ซึ่งจะส่งผลให้การประกอบธุรกิจไม่ยั่งยืน และอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2542 : 45) และณรงค์ ณ เชียงใหม่ (2545: 1-8) ได้แสดงความคิดเห็นที่สอดคล้องกันว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนนั้นอาจพิจารณาจาก ประเภทและระดับของการมีส่วนร่วม ซึ่งอธิบายได้ ดังนี้

ประเภทการมีส่วนร่วมได้แก่

1. การมีส่วนร่วมรับรู้ ได้แก่ การรับรู้ รับทราบนโยบาย แผนงานและการทำงาน
2. การมีส่วนร่วมคิด ได้แก่ ร่วมกันคิดเช่นการค้นหาความต้องการที่แท้จริง การร่วมกันแก้ปัญหา/การเตรียมการเพื่อหาช่องทางในการแก้ไขปัญหาและการร่วมตัดสินใจปฏิบัติการ
3. การมีส่วนร่วมทำ ได้แก่ การร่วมปฏิบัติ ดำเนินการตามแผนงาน โครงการที่กำหนด ได้แก่ ร่วมในการสละทรัพยากรเช่น แรงกาย ทุนทรัพย์ ร่วมในการบริหารงาน การเป็นผู้ปฏิบัติในโครงการและการมีส่วนร่วมติดตาม ตรวจสอบประเมินผล
4. การมีส่วนร่วมแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรมระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) ได้แก่ ร่วมรับประโยชน์ในด้านวัตถุ ด้านสังคมและด้านบุคคล

ส่วนระดับของการมีส่วนร่วมนั้นอาจจะวัดได้จากระดับของความถี่ของบุคคลองค์กรที่ร่วมกิจกรรม ความพึงพอใจ ระดับของเป้าหมายที่พึงได้และระดับของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ตามประเภทที่กล่าวมาแล้ว

จากความหมายของการมีส่วนร่วมข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า เป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการกระทำตามขั้นตอนต่าง ๆ ตลอดจนเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมด้านจิตใจในลักษณะของความเป็นเจ้าของและความรู้สึกรับผิดชอบในการกระทำ หรือมีความต้องการที่จะกระทำเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในกิจกรรมของส่วนรวม โดยได้คิดถึงปัญหา ตัดสินใจกระทำหรือดำเนินงานในขั้นตอนต่าง ๆ ตลอดจนถึงการได้รับผลประโยชน์หรือสามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยความสามารถที่มีอยู่เดิม หรือจากการพัฒนาให้มีขีดความสามารถ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานอย่างยิ่ง ในการที่จะสามารถบรรลุถึงวัตถุประสงค์

2.7.2 การมีส่วนร่วมของประชาชน

อาภรณ์พันธ์ จันสว่าง (อ้างถึงใน ทัดดาว บุญปัญญาโรจน์, 2545: 35) ได้กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การมีส่วนร่วมเป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องนามากพอจนเกิดความริเริ่มโครงการเพื่อการนั้นๆ เหตุเบื้องต้นของการที่คนเราสามารถรวมกันได้ ควรจะต้องมีความตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมด หรือการกระทำทั้งหมดที่ทำโดยหรือทำในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การ ดังนั้นองค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่ต้องการ

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2547: 45) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการจุดพลังให้ชุมชนรับรู้ เรียนรู้ ร่วมกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน เป็นการเรียนรู้ของชุมชนอันเกิดจากการทำงานร่วมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

อรพิน สฟโชคชัย (2548 : 46) กล่าวว่าโอกาสที่ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องมีโอกาสได้เข้าร่วมในการแสดงทัศนคติ ร่วมเสนอปัญหา ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องร่วมคิดแนวทาง ร่วมการแก้ไขปัญหาและร่วมในกระบวนการตัดสินใจ

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (อ้างอิงใน ทัดดาว บุญปัญญาโรจน์ 2545: 35) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน ว่าเป็นกระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งส่วนบุคคล กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิและองค์การอาสาสมัคร รูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกันที่เกี่ยวข้องกับเรื่องต่อไปนี้อย่างมีประสิทธิภาพและนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนรวมตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางแผนนโยบาย หรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
4. ร่วมตัดสินใจใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเอง และของหน่วยงาน
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงานโครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้ ทั้งโดยเอกชนและรัฐบาล

นอกจากนี้ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (อ้างอิงใน ทัดดาว บุญปัญญาโรจน์ 2545: 35) ได้แบ่งขั้นตอนที่ประชาชนควรมีส่วนร่วมไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของชุมชน
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการทุนและการปฏิบัติ
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

อำนาจ อนันตชัย (อ้างถึงใน ทัดดาว บุญปัญญาโรจน์, 2545: 36) ได้ใช้ข้อควรพิจารณาถึงการที่คนเรามีความปรารถนาที่จะร่วมมือกันทำงานต่าง ๆ นั้นเนื่องมาจากสาเหตุที่สำคัญดังนี้

1. มีความต้องการที่จะได้ส่วนร่วมทำตามกลุ่มหรือหมู่พวก
2. มีความต้องการที่จะเป็นผู้มีความสำคัญ
3. มีความต้องการที่จะได้รับผลประโยชน์
4. มีความต้องการที่จะทดลองทำ

5. มีความต้องการที่จะแก้ตัว หรือต้องการที่จะทดแทนความผิดพลาดที่เคยทำมาในอดีต

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า “แนวความคิดของการมีส่วนร่วมเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นเป็นหลัก” โดยได้รวมถึงการมีส่วนร่วมกับทุกองค์กร ทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องเพื่อให้กระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีเป้าหมายและทิศทางเดียวกัน การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นประเด็นปัญหาใหญ่ ที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ง่ายนักในสภาวะสังคมปัจจุบัน ปัจจุบันการมีส่วนร่วมยังอยู่ในวงจำกัด และขาดความสมดุล เช่น ความร่วมมือระหว่างอุทยานแห่งชาติกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตอนุรักษ์การร่วมมือระหว่างชาติกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตอนุรักษ์การร่วมมือระหว่างประชาชนในพื้นที่กับผู้ควบคุมดูแลทรัพยากรและการประสานงานระหว่างผู้ประกอบการกับส่วนราชการเป็นต้น รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน ยังคงเป็นลักษณะของการมีกิจกรรมในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยว มีเพียงองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเท่านั้นที่มีโอกาสในการจัดการ ในบางพื้นที่ประชาชนได้จัดตั้งกลุ่มและดำเนินการจัดการท่องเที่ยวเอง โดยเสนอการเยี่ยมชมเยือนพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชน และพื้นที่อนุรักษ์ใกล้เคียง

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาต้องเริ่มจากประชาชนและประชาชนต้องช่วยตนเอง ซึ่งประชาชนต้องมีโอกาสที่จะเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนและต้องมีเงื่อนไขสำคัญ ดังนี้ คือ

1. ประชาชนต้องมีอิสรภาพในการที่จะมีส่วนร่วม (Freedom to participate)
2. ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม (Ability participate)
3. ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม (Willingness participate)

ดังนั้น การมีส่วนร่วมต้องเกิดจากการมีความสนใจ เพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนจากอำนาจที่เหนือกว่า รวมทั้งมีความศรัทธา เกรงใจ เคารพต่อบุคคลที่นับถือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการดังกล่าวแล้วถ้าหากไม่มีอิสระ ไม่มีความสามารถและไม่มีความเต็มใจแล้ว การมีส่วนร่วมของประชาชนจะไม่เกิดขึ้นเลย

มานิตย์ สิงห์ทองชัยและคณะ (2552 : 20) ได้กล่าวถึง ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่อไปนี้

1. ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมก่อนเริ่มกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมในสถานการณ์ฉุกเฉิน
2. ประชาชนต้องไม่เสียเงินทอง ค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปเกินกว่าที่จะประเมินค่าผลตอบแทนที่จะได้รับ
3. ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น
4. ประชาชนสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้ง 2 ฝ่าย
5. ประชาชนต้องไม่รู้สึกระทอบต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

มานิตย์ สิงห์ทองชัยและคณะ (2552 : 20) ได้อธิบายรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนจากการรายงานผลการศึกษารูปแบบของการมีส่วนร่วม มีดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง ซึ่งเป็นโดยการอาสาสมัคร หรือการรวมตัวกันเอง เพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง เป็นการกระทำที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก ซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย

2. การมีส่วนร่วมแบบชักนำ เป็นการเข้าร่วมโดยต้องการความเห็นชอบหรือการสนับสนุนโดยรัฐบาลซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นลักษณะทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนา

3. การมีส่วนร่วมแบบบังคับ เป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินการตามนโยบายของรัฐภายใต้การจัดของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ส่งผลให้ผู้กระทำได้รับผลทันที แต่จะไม่ได้ผลในระยะยาว หรืออาจเกิดผลเสียที่ไม่ได้สนับสนุนจากประชาชนในที่สุด

มานิตย์ สิงห์ทองชัยและคณะ (2552 : 21) ได้สร้างกรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในแง่ของรูปแบบของการมีส่วนร่วมได้ 4 รูปแบบ ดังนี้ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงของกิจกรรม และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ที่เป็นไปทั้งในรูปแบบของการเข้าร่วม โดยการสนับสนุนทางด้านทรัพยากรหรือการเข้าร่วมในการบริหาร ร่วมลงแรงร่วมใจ

3. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล ในรูปแบบนี้ นับเป็นการควบคุมตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ทางวัตถุ ทางสังคม หรือโดยส่วนตัว อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างควบคู่กันไป

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2542 : 92) ได้กล่าวถึงเป้าหมายการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น ดังนี้

1. ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการเรียนรู้และตัดสินใจ ให้มีส่วนร่วมรับรู้แผนระดับชาติ แผนพัฒนาท้องถิ่น ระบบปฏิบัติการโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ โดยให้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีความรู้ ความเข้าใจ ปฏิบัติได้ในการจัดการและดำเนินการ

2. ประชาชนท้องถิ่นมีความรัก ความหวงแหน มีการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรการท่องเที่ยว วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม โดยมีส่วนร่วมในการประเมินผลและการกำหนดเป้าหมาย

3. ประชาชนท้องถิ่นมีการรวมกลุ่ม หรือจัดองค์กร เพื่อเชื่อมโยงกับองค์กรภายนอก ทั้งที่เป็นองค์กรของรัฐ เอกชน นิติบุคคล

4. เกิดการกระจายรายได้ ผ่านระบบและกระบวนการการท่องเที่ยว โดยให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นบริเวณพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวเพิ่มพูนรายได้จากส่วนนี้

รุ่งนภา จันทวีสมบุญ (2546 : 39) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน มีดังนี้

1. เพิ่มคุณค่าของการตัดสินใจ กระบวนการปรึกษาหารือสาธารณะช่วยให้เกิดการกระจ่างในวัตถุประสงค์ และความต้องการของโครงการหรือนโยบายนั้น ๆ ได้เสมอ สาธารณชนสามารถที่จะผลักดันให้เกิดการทบทวนข้อสันนิษฐานที่ปิดบังอยู่ บ่อยครั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดการพิจารณาถึงทางเลือกใหม่แทนวิธีการที่ได้เคยใช้กันมาในอดีต
2. การลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา กระบวนการหรือโครงการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเต็มรูปแบบมักจะสิ้นเปลืองและเสียเวลา แต่ในทางปฏิบัติการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้น สามารถที่จะลดค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งของประชาชนได้
3. การสร้างฉันทามติ โครงการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถที่จะสร้างข้อตกลงที่มั่นคงและยืนยาว การยอมรับระหว่างกลุ่ม
4. การเพิ่มความง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้บุคคลรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของการตัดสินใจนั้น และครั้งหนึ่งเมื่อได้ร่วมตัดสินใจแล้วย่อมต้องการที่จะเห็นสิ่งนั้นได้ถูกนำไปปฏิบัติ
5. การหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีที่น่ารังเกียจที่สุด” กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดโอกาสที่คู่กรณีจะแสดงความต้องการของกลุ่มเขาและความห่วงกังวลที่ปราศจากความรู้สึกที่เป็นปฏิกิริยา การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้นสามารถลดการเผชิญหน้ากันอย่างรุนแรงที่อาจเป็นไปได้
6. การดำรงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการตัดสินใจก่อให้เกิดความขัดแย้ง ก็ต้องใช้กระบวนการตัดสินใจซึ่งโปร่งใสและน่าเชื่อถือต่อสาธารณชนและประชาชนมีส่วนร่วม
7. การพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน ผู้มีส่วนร่วมไม่เพียงแต่เรียนรู้เนื้อหา แต่เขายังได้เรียนรู้กระบวนการตัดสินใจโดยองค์กรส่วนท้องถิ่นของเขาควรจะเป็นอย่างไร และทำไมจึงต้องตัดสินใจดังกล่าว

จากแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า หากประชาชนเป็นพลังสำคัญในการร่วมดำเนินกิจกรรมใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น จะทำให้การดำเนินกิจกรรมบรรลุผลสำเร็จได้ดีกว่า มีประสิทธิภาพสูงกว่าและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้ประสบผลสำเร็จต้องอาศัยหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชน โดยมีองค์ประกอบ คือ ต้องยึดความต้องการและปัญหาของประชาชน ต้องดำเนินการในลักษณะกลุ่ม ต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของชุมชนและจิตสำนึกของความเป็นเจ้าของกิจกรรม ต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรท้องถิ่นโดยอาศัยผู้นำชุมชนและประชาชนหรือชุมชนต้องมีส่วนร่วม ตั้งแต่เริ่มต้นขององค์กรที่ตั้งขึ้น ตลอดจนถึงขั้นสุดท้าย คือ การติดตามตรวจสอบและปรับปรุงประเมินผลกิจกรรมที่ได้ดำเนินการไป

2.7.2 การมีส่วนร่วมในการพัฒนา

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีนักวิชาการได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่นไว้ดังนี้

White (1994, อ้างถึงใน ปรีชาติ สถาปิตานนท์และคณะ, 2549: 19 - 22) ได้กล่าวถึง ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนนั้น ประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วมแบบเทียม (Pseudo participation) ได้แก่

1.1 การจัดการแบบเบ็ดเสร็จโดยตรง หน่วยงานมักจัดการเรื่องราวต่าง ๆ โดยไม่จำเป็นต้องให้ประชาชนรับรู้เรื่องราวที่เกี่ยวข้อง

1.2 การบำบัดรักษา คือ หน่วยงานมักทำหน้าที่เชิญชวนประชาชนให้เข้าร่วมรับฟังรับทราบข้อมูลและร่วมตัดสินใจต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม หน่วยงานมิได้ให้ความสำคัญกับการตอบข้อซักถามหรือรับฟังอย่างจริงจัง

1.3 การร่วมให้ข้อมูลข่าวสาร หน่วยงานเชิญชวนตัวแทนประชาชนที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมให้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับทัศนะต่าง ๆ ของประชาชนอย่างแท้จริง

1.4 การร่วมให้คำปรึกษา ประชาชนมักทำหน้าที่ให้ข้อมูล นำเสนอข้อคิดเห็นต่าง ๆ ตามความต้องการของหน่วยงานอย่างไรก็ตามอำนาจในการตัดสินใจยังอยู่ที่หน่วยงานราชการ

2. การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Genuine participation) ได้แก่

2.1 การร่วมแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็น คือ ประชาชนเริ่มมีโอกาสดำเนินการจุดประเด็นเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ที่ตนเห็นว่าสำคัญตลอดจนก้าวเข้ามามีบทบาทในการให้ข้อคิดเห็นและนำเสนอข้อมูลต่าง ๆ จากมุมมองและจุดยืนของตน แต่หน่วยงานยังคงสงวนสิทธิ์ในการตัดสินใจ

2.2 การร่วมเป็นพันธมิตร ประชาชนเริ่มทำงานใกล้ชิดกับหน่วยงานและเริ่มมีอำนาจในการเสนอข้อคิดเห็น หรือข้อโต้แย้งต่าง ๆ ตลอดจนกระตุ้นให้หน่วยงานได้ตัดสินใจบนพื้นฐานของการพิจารณาข้อมูลที่หลากหลาย

2.3 การส่งตัวแทนเข้าร่วมใช้สิทธิในการตัดสินใจ ประชาชนส่วนหนึ่งได้รับการคัดเลือกให้เข้าไปทำหน้าที่เป็นตัวแทน เพื่อออกความคิดเห็น เสนอข้อโต้แย้งและมีสิทธิโดยชอบธรรมในการร่วมตัดสินใจเชิงนโยบายต่าง ๆ

2.4 การควบคุมการตัดสินใจโดยพลเมือง หมายถึง อำนาจการตัดสินใจทั้งหมดอยู่ที่ ประชาชน โดยหน่วยงานต่าง ๆ ทำหน้าที่สนับสนุนข้อมูลข่าวสารประกอบการตัดสินใจ

การจัดประเภทของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยประกอบไปด้วยภารกิจสำคัญ 5 ประการได้แก่

1. การมีส่วนร่วมในการวางแผน
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์
5. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ปรีชาติ สถาปิตานนท์และคณะ (2549: 35) ได้จำแนกประเภทการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นไว้ 7 ประเภท

1. การมีส่วนร่วมแบบถูกครอบงำ เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นเพียงเครื่องมือแสดงถึงกระบวนการที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเท่านั้น โดยแท้ที่จริงแล้วเจ้าหน้าที่เป็นผู้ชักนำและควบคุมการดำเนินการทุกอย่าง ซึ่งผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมด้วยนั้นมิได้อำนาจใดๆ

2. การมีส่วนร่วมแบบไม่มีบทบาท ผู้มีส่วนร่วมได้รับการบอกเล่าในหัวข้อหรือโครงการที่ได้ถูกกำหนดไว้แล้วหน่วยงานมักทำหน้าที่เชิญชวนประชาชนให้เข้าร่วมรับฟัง รับทราบข้อมูล โดยปราศจากการแลกเปลี่ยนหรือความคิดเห็นใดๆ

3. การร่วมให้คำปรึกษา ชุมชนท้องถิ่นมักทำหน้าที่ให้ข้อมูล นำเสนอข้อคิดเห็นต่าง ๆ ตามความต้องการของหน่วยงานหรือตอบคำถามที่เจ้าหน้าที่ตั้งคำถามไว้แล้ว โดยผู้มีส่วนร่วมไม่ได้มีส่วนตัดสินใจใดๆ คำตอบหรือข้อคิดเห็นต่าง ๆ เป็นเพียงข้อมูลให้แก่ผู้เชี่ยวชาญ อำนาจในการตัดสินใจยังอยู่ที่หน่วยงานราชการ

4. การมีส่วนร่วมโดยได้รับสิ่งตอบแทน เป็นการมีส่วนร่วมที่ผู้มีส่วนร่วมได้รับสิ่งตอบแทนในรูปของอาหารเงิน และ/หรือสิ่งตอบแทนในรูปแบบอื่น ๆ อาทิ เกษตรกรอาจได้รับการจัดหาที่ดินและแรงงานต่าง ๆ แต่ไม่ได้เข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเป็นปกติของกระบวนการที่เรียกว่า การมีส่วนร่วมหากแต่ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมไม่มีส่วนร่วมอย่างจริงจังกับโครงการ

5. การมีส่วนร่วมในระดับโครงสร้าง ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดโครงสร้างสำคัญ ๆ ของโครงการ เช่น การกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย แต่การตัดสินใจในระดับที่สำคัญมากไปกว่านั้นไม่สามารถกระทำได้

6. การมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติการ ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และพัฒนาปฏิบัติการร่วมกับเจ้าหน้าที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของกลุ่มชุมชน ไม่ใช่เป็นเพียงการตั้งวัตถุประสงค์แต่ต้องทำให้เห็นผลเกิดขึ้นจริง

7. การมีส่วนร่วมโดยการขับเคลื่อนของกลุ่มชุมชนเอง ชุมชนท้องถิ่นมีอิสระในการร่วมคิดแผนองค์กรเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบ โดยมีการพัฒนาเครือข่ายภายนอกในการจัดการทรัพยากร เทคโนโลยีที่จำเป็น แต่การควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอาจมีภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาเกี่ยวข้องร่วมกันจัดการดูแล

นอกจากนี้ ชุมชนควรมีโอกาสในการร่วมตัดสินใจที่จะเข้าร่วมโครงการ มีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินการ การประเมินผล ติดตามผลโครงการและถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นชุมชนท้องถิ่นก็ควรมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาาร่วมกัน โดยย้อนกลับไปสู่ลำดับขั้นการตัดสินใจร่วมกันอีกครั้งแล้วดำเนินการต่อไปตามลำดับขั้น ดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะเข้าร่วมโครงการ
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน
3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ หรือการนำแผนงานไปปฏิบัติ
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล
5. การมีส่วนร่วมในการติดตามผลที่เกิดขึ้น
6. การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ไม่ใช่เรื่องง่ายนัก เช่น ข้อจำกัดด้านความรู้ ดังนั้นจึงควรมีผู้เชี่ยวชาญให้คำปรึกษา แนะนำ โดยเฉพาะในขั้นตอนการตัดสินใจการวางแผนงาน และการติดตามผล นอกจากนี้ควรพึงระวังเสมอว่า แม้มีผู้เข้าร่วมกันทั้งชุมชนแต่เป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้ทุกคนเห็นพ้องต้องกันหมด ในประเด็นหลักที่ควรพิจารณาคือ การกระจายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นอย่างเท่าเทียมกันและการนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์โดยก่อให้เกิดรายได้ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของชุมชนนั้น ย่อมจะทำให้ชุมชนเล็งเห็นความสำคัญของทรัพยากรท้องถิ่น แล้วนำไปสู่การให้ความร่วมมือ อนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและความยั่งยืนได้

จากการมีส่วนร่วมในการพัฒนาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า เป็นการมุ่งเน้นให้ประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน อันเป็นการพัฒนาที่มาจากฐานราก โดยการให้ประชาชนวิเคราะห์ศักยภาพของตนเอง ให้รู้จักการคิดเป็น แก้ปัญหาเป็น และมีการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีใหม่ ๆ ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน และส่งผลให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อตนเองและชุมชนได้อย่างแท้จริง ดังนั้นการจัดทำโปรแกรมสื่อความหมายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวก็เช่นเดียวกันควรนำหลักการพัฒนาโดยชุมชนมีส่วนร่วมเข้ามาประยุกต์ใช้โดยอธิบายได้ตามหลักของ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของประชาชนจากผู้รับบริการต่าง ๆ ควรไปสู่การก้าวเข้าไปเคียงไหล่กับหน่วยงานภาครัฐเพื่อผลักดันให้การพัฒนาดุล่วงไปด้วยดีการแสดงความรับผิดชอบต่อ ผลต่าง ๆ ซึ่งสืบเนื่องจากการดำเนินโครงการพัฒนาในพื้นที่ ตลอดจนการติดตาม ประเมินผลเพื่อปรับปรุงแนวทางการพัฒนาให้เหมาะสม (ปรีชาติ สถาปัตตานท์และคณะ, 2549 : 25; กาญจนา แก้วเทพ, 2549 : 49) การมีส่วนร่วมเป็นได้ทั้งวิธีการในการพัฒนาชุมชน และเป็นเป้าประสงค์ของการพัฒนาชุมชน ดังที่ Cohen (อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2539 : 16) อธิบายว่าการมีส่วนร่วมในฐานะวิธีการในการพัฒนาชุมชน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเชื่อมประสานทรัพยากรต่าง ๆ โดยบุคคลที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญกับการออกแบบกิจกรรมต่าง ๆ โดยคำนึงถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายอย่างเหมาะสม ส่วนในฐานะเป้าประสงค์นั้นเกี่ยวข้องกับการออกแบบกระบวนการต่าง ๆ โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนก้าวเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มรูปแบบ ตั้งแต่การกระตุ้นให้มีความตระหนักเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ การพัฒนาระบบที่เอื้อต่อการสนับสนุนให้ชุมชนเข้มแข็งและพัฒนา ระบบที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมในการกำหนดนโยบายและกำกับดูแลให้เกิดการขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติที่เหมาะสมโดยปราศจากการตั้งข้อสรุปเกี่ยวกับผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมไว้ล่วงหน้า

2.7.3 การท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วม

ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวจำเป็นต้องใช้การมีส่วนร่วมในทุกรูปแบบตั้งแต่ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินกิจกรรม และร่วมรับผลประโยชน์ เพื่อให้เกิดการจัดการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมและชุมชนได้อย่างเท่าเทียมกัน การท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วม จึงเป็นแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนได้

การท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วม ได้มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2544 : 57) ได้กล่าวถึง การท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วมเป็นการท่องเที่ยวที่ได้พัฒนาไปสู่รูปแบบหนึ่งที่สามารถดำเนินการบนแนวคิดของการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศในชุมชน โดยเป็นการพัฒนาชุมชน พัฒนาชนบทโดยการไปช่วยเสริมรายได้ เรื่องการท่องเที่ยวเข้าสู่ภาคชนบท การท่องเที่ยวแบบนี้สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม รูปแบบการท่องเที่ยวที่เน้นคุณภาพมากกว่าปริมาณ ให้คุณค่าแก่วัฒนธรรมและระบบนิเวศในชุมชนมากกว่า โดยชุมชนจะมีบทบาทในการจัดการดำเนินกิจกรรม การควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยว การเตรียมข้อมูลที่มีประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยว

สมศักดิ์ เตชะเอราวัณ (2544 อ้างถึงใน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544) กล่าวว่า การจัดการท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ชาวบ้านในชุมชนจัดบ้านของตนเองเป็นที่พักมีห้องหรือพื้นที่พอที่จะรับแขกผู้มาเยือนได้ โดยที่เจ้าบ้านและนักท่องเที่ยวต่างเปิดใจที่จะเรียนรู้วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน กิจกรรมท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วมนั้น ชุมชนต้องจัดบริการด้านการมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายแบบสังคมชนบท เป็นจุดขายที่สำคัญการจัดกิจกรรมที่พหุแบบสัมผัสวัฒนธรรมในชนบท จึงเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวในแหล่งชุมชน แต่ต้องอยู่ภายใต้ศักยภาพและความพร้อมของชุมชนเป็นหลักบริการที่เสนอให้ ได้แก่ วิธีการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายแบบสังคมชนบทวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ ความปลอดภัย ความสะอาดห้องพักพร้อมอาหารและกิจกรรมการท่องเที่ยว

มานิตย์ สิงห์ทองชัยและคณะ (2552 : 18) ได้กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวในท้องถิ่นว่า การท่องเที่ยวเป็นธุรกิจที่มีการเจริญเติบโตและขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในขณะเดียวกันการแข่งขันทางด้านการตลาดก็สูงขึ้น จนทำให้ผู้ประกอบการต้องพยายามแสวงหาสิ่งแปลกใหม่ที่แตกต่างกันออกไป มาเป็นจุดเสนอขายตามความนิยมและความต้องการของนักท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม การเดินทางของนักท่องเที่ยวมาสู่แหล่งท่องเที่ยว ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมการดำเนินชีวิตของประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น เป็นเป้าหมายสำคัญได้รับการเน้นให้มีในกระบวนการท่องเที่ยวใหม่ ถือเป็นพื้นฐานของการพัฒนาแบบยั่งยืนในองค์กรรวมของระบบ

จากการท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วมข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การจัดการท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วม เป็นการที่ชุมชนมีการพัฒนาความสามารถของประชาชนในการดูแลและจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในชุมชนรวมทั้งการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ตน โดยการมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมให้แก่นักท่องเที่ยวชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยตรง การจัดการท่องเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วม สามารถดำเนินการได้ในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ และแหล่งท่องเที่ยวทางวิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรม โดยในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ จะพบว่ามีจัดการในพื้นที่ที่ส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เช่น บ้านอู่ผึ้ง จังหวัดตาก เกาะยาว จังหวัดพังงา เป็นต้น ในขณะที่การจัดการบ้านพักสัมผัสวัฒนธรรมชนบท ทางประวัติศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยวทางวิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรม มักจะดำเนินการด้านการท่องเที่ยวที่นำเสนอเอกลักษณ์ของชุมชน เช่น บ้าน

ปลายโพพาง จังหวัดสมุทรสงคราม บ้านเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี บ้านโคกโก่ง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น

2.7.4 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในระดับท้องถิ่น

ในปี พ.ศ.2544 สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยได้ทำการศึกษาโครงการเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการ พัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งชาติในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ได้กล่าวถึง การบริหารจัดการการท่องเที่ยว ในระดับท้องถิ่นไว้ว่า การที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 ออกบังคับใช้โดยเน้นการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ส่งผลให้มีพระราชบัญญัติกำหนดขั้นตอนและการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542 ออกมารองรับกฎหมายฉบับนี้ กำหนดให้ปี พ.ศ.2544 รัฐต้องโอนเงินร้อยละ 35 หากพิจารณาประเด็นของการถ่ายโอนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งรวมถึงแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ และโบราณสถาน ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งหน่วยงานส่วนท้องถิ่นส่วนใหญ่ยังไม่มีประสบการณ์ในด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมทั่วไป การจัดการท่องเที่ยว ปัญหาการบริหารจัดการท่องเที่ยวจึงซับซ้อนมากขึ้น

มานิตย์ สิงห์ทองชัยและคณะ (2552 : 23-24) ได้กล่าวถึง ปัญหาการจัดการท่องเที่ยวในท้องถิ่น หลายมิติ ดังนี้

1. ปัญหาเชิงกระบวนการที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว มีดังต่อไปนี้

1.1 ความรู้ความเข้าใจที่มีต่อความหมายการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวถูกมองว่าเป็นกิจกรรมที่ทำขึ้นเพื่อหารายได้ แต่การท่องเที่ยวนั้นควรเป็น การเพิ่มความพึงพอใจและสวัสดิการทางสังคมเป็นเป้าหมายหลัก การเพิ่มรายได้เป็นเป้าหมายรอง ยิ่งไปกว่านั้นต้องตระหนักว่าความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวไทยเป็นเป้าหมายหลัก ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่างประเทศเป็นผลพลอยได้เมื่อผู้บริหารและผู้วางแผนนโยบายระดับสูงบางส่วนเห็นว่า การท่องเที่ยวเป็นการหารายได้ ปัญหาการท่องเที่ยวก็เริ่มยุ่งยาก เช่น เป้าหมายเบี่ยงเบนกลางเป็นการเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวต่างประเทศแทนที่จะเป็นความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวไทย วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมการท่องเที่ยวจึงเป็นแต่เรื่องหารายได้ไม่ว่าจะด้วยวิธีใด เช่นการเสนอตั้งบ่อนการพนันว่าเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว แต่ตามพระราชบัญญัติรัฐธรรมนูญการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ปี พ.ศ.2522 นักท่องเที่ยวหมายถึงผู้ออกเดินทางจากภูมิลำเนาไปค้างคืน อย่างน้อย 24 ชั่วโมง ไม่เกิน 60 วัน ด้วยความสมัครใจ เพื่อกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ไม่ได้เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้

1.2 วิธีคิดเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยว การวางแผน การพัฒนาและระบบการบริหารที่ให้เกิดความยั่งยืนจะต้องเริ่มต้นและมีรากฐานบนความพร้อมของชุมชนท้องถิ่น โดยการให้ชุมชนและผู้บริหารการท่องเที่ยว ในท้องถิ่นค้นหาประวัติ ตำนาน ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเสียก่อน จนเกิดความเข้าใจอันถ่องแท้เกี่ยวกับความเป็นมาของท้องถิ่น ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นจะเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เหมาะสมและความรู้ที่เกิดขึ้นยังเป็นแหล่งข้อมูลที่ใช้ในการให้ความรู้กับนักท่องเที่ยว หรือเป็นที่มาของคำโฆษณา ตลอดจนสัญลักษณ์ประจำถิ่น ตั๋วนาโชค ดอกไม้ ต้นไม้ประจำเมือง ดังนั้น ชุมชนและผู้บริหารที่มีความพร้อมและมีความเข้าใจ ในคุณค่าของทรัพยากรการท่องเที่ยวในท้องถิ่นของตนเท่านั้น จึงจะสามารถรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวให้ยั่งยืนได้

1.3 การพัฒนากลุ่มอุตสาหกรรมเชิงพื้นที่ กลุ่มธุรกิจเป็นกลุ่มของผู้ประกอบการที่อยู่ในอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกันซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกันและสามารถสร้างระบบการค้าขายที่แข่งขันภายในกลุ่ม แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ร่วมกันที่จะทำกำไรจากการค้าขายในตลาดความสำเร็จของกลุ่มธุรกิจจะอยู่ที่กลุ่มต้องมีวิสัยทัศน์ร่วมกันและเจตจำนงร่วมกันที่สร้างนวัตกรรมใหม่

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีสินค้าที่มีองค์ประกอบจากผู้ผลิตหลายประเภทด้วยกัน เช่น การขนส่ง อาหาร ที่พัก ฯลฯ ดังนั้น การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้ได้มาตรฐานต้องพัฒนาผู้ประกอบการในพื้นที่เดียวกันเป็นกลุ่มจึงจะสามารถพัฒนาสินค้าใหม่

2. ปัญหาจากการกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ท้องถิ่น

แผนปฏิบัติการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2543 ได้มีการถ่ายโอนภารกิจแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเรื่องการท่องเที่ยว ได้กำหนดขอบเขตการถ่ายโอน ดังนี้

2.1 ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดทำงบประมาณ วางแผนการท่องเที่ยวภายในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2.2 ปรับปรุง ดูแล และบำรุงรักษา สถานที่ท่องเที่ยวภายในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2.3 จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2.4 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นผู้กำหนดนโยบาย ในการส่งเสริมและการพัฒนาการท่องเที่ยวในภาพรวมของประเทศและให้คำแนะนำ ให้ความรู้ทางเทคนิค ให้คำปรึกษาและความช่วยเหลือในด้านทำสื่อประชาสัมพันธ์ระดับประเทศและนานาชาติ

จากภาระกิจการถ่ายโอนอำนาจดังกล่าวข้างต้น อาจเกิดปัญหาในด้านการเตรียมความพร้อมของท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องการจัดค่าเสนองบประมาณ ในการบริหารจัดการ การท่องเที่ยวในเขตความรับผิดชอบ เนื่องจากเป็นภารกิจใหม่ ในการจัดทำค่าของงบประมาณ จึงไม่ได้ได้รับการจัดสรร ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อ การปรับปรุงดูแล บำรุงรักษาและพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว

3. ปัญหาเชิงการจัดการท่องเที่ยวในท้องถิ่นโดยชุมชน

ปัจจุบันการท่องเที่ยวในชุมชน เกิดจากการรวมตัวกันของประชาชนโดยมีผู้นำท้องถิ่น ผู้นำธรรมชาติ ร่วมกับหน่วยงานของรัฐ ร่วมจัดกิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชนมากขึ้น ทั้งในรูปแบบนำเที่ยวชมของดีในชุมชน วิถีชีวิต ฯลฯ กำลังเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย แต่มีแนวโน้มบางอย่างก่อให้เกิดปัญหา ดังนี้

3.1 ตลาดการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นตลาดขนาดเล็กและเป็นตลาดผู้ที่สนใจเป็นพิเศษ

3.2 การท่องเที่ยวชุมชนที่ต่างประเทศสนใจ จะต้องเป็นหมู่บ้านที่ค่อนข้างจะมีลักษณะดั้งเดิมมาก ๆ เช่น หมู่บ้านชาวเขา

3.3 การท่องเที่ยวในชุมชน อาจรบกวนสมาชิกในชุมชนที่ไม่ได้มีส่วนได้เสียในกิจกรรมการท่องเที่ยว

3.4 แนวโน้มการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมในสังคม

3.5 การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บางแห่งก่อให้เกิดปัญหาการแย่งที่ทำกินของคนในชุมชนนอกจากนั้นยังเกิดปัญหาด้านการจัดการองค์ท้องถิ่น ดังนี้

3.5.1 องค์ท้องถิ่นต้องการความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการจัดการโบราณสถาน สิ่งแวดล้อม ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้ยั่งยืน

3.5.2 โครงสร้างการบริหารส่วนท้องถิ่นก่อให้เกิดปัญหาผลกระทบภายนอก การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว นับเป็นการจัดการสิ่งแวดล้อมประเภทหนึ่งที่ต้องมีการบริหารจัดการแบบองค์รวมตามขอบเขตระบบนิเวศ แต่พื้นที่เขตการปกครองของแต่ละท้องถิ่นเป็นการแบ่งเขตโดยคำนึงถึงองค์ประกอบสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศเดียวกัน เช่นการลงทุนขององค์การบริหารส่วนตำบลหนึ่งอาจมีผลกระทบไปอีกองค์การบริหารส่วนตำบล

3.5.3 ปัญหาการวางแผนระยะกลางและระยะยาวที่เป็นระบบ

3.5.4 ช่องว่างระหว่างภาคธุรกิจเอกชนกับผู้บริหารส่วนท้องถิ่น

3.5.5 ความลักลั่นในกฎหมาย

3.5.6 ปัญหาช่องว่างระหว่างองค์การบริหารส่วนจังหวัดและองค์การบริหารส่วนตำบล

3.5.7 ขาดงบประมาณในการบริหารจัดการระบบบำบัดและกำจัดของเสีย

จากการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนท้องถิ่น ที่มีส่วนร่วมในการคิดวางแผน ปฏิบัติตามแผน ได้รับประโยชน์ ติดตามตรวจสอบ ตลอดจนร่วมบำรุงรักษาทรัพยากรทางการท่องเที่ยว อันจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ในท้องถิ่น ทั้งการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิตและได้รับผลตอบแทนเพื่อกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วยและในที่สุดแล้วท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการควบคุมการท่องเที่ยวท้องถิ่นและอาจรวมไปถึงการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง

2.8 แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2.8.1 ความเป็นมาของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นระดับหนึ่งของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ผู้วิจัยมีส่วนร่วมในการวิจัยในลักษณะที่เป็นความร่วมมือกันทั้งผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยต่างมีสถานะที่เท่าเทียมกันในการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติและร่วมกันประเมินผล การใช้วิธีวิจัยหลักที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการหาคำตอบ ได้แก่ การวิจัยเชิงสำรวจ การวิจัยกึ่งทดลองและเชิงทดลองทั้งหมดเป็นวิธีวิทยาศาสตร์ของการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) สำหรับการวิจัยที่ต้องการหาความหมาย และทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นตามมุมมองของผู้ถูกวิจัย จะเป็นวิธีการของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) วิธีวิจัยเหล่านี้มีข้อจำกัดคือ การแก้ปัญหาไม่สามารถกระทำได้ทันทีทั้งที่ในระหว่างกระบวนการทำวิจัย แต่ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ได้ออกแบบวิธีการวิจัยให้มีการปฏิบัติการแก้ปัญหาผนวกเข้ามาไปด้วย ทำให้มีศักยภาพในการพัฒนาอันเป็นลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากวิธีวิจัยแบบอื่น ๆ (จำเริญ จิตรหลัง, 2555 : ออนไลน์)

Kurt Lewin (อ้างถึงใน จำเริญ จิตรหลัง, 2555 : ออนไลน์) นักจิตวิทยาสังคมชาวอเมริกันได้เขียนบทความชื่อ “Action research and minority problems” ในวารสาร “Journal of Social Issues” ตีพิมพ์ในปี 1946 ทำให้แนวคิดการทำวิจัย (Research) ไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติงาน (Action) โดยผู้ปฏิบัติงานเป็นนักวิจัยเองที่เรียกว่า “Action Research” ได้เผยแพร่ไปอย่างกว้างขวางในประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย แคนาดา รวมทั้งประเทศในทวีปยุโรปได้นำวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการไปใช้ในการปรับปรุงพัฒนางานในบริบทต่าง ๆ ทั้งงานพัฒนาชุมชน องค์กรธุรกิจ อุตสาหกรรม สาธารณสุข หรือการศึกษาในช่วงเวลาร่วม 50 ปีที่ผ่านมา

Corey (อ้างถึงใน จำเริญ จิตรหลัง, 2555 : ออนไลน์) ได้ยืนยันว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เกิดจากการเสนอแนวคิดของ Collier ต่อคณะกรรมการธิการของ Indian Affairs ระหว่าง ปี ค.ศ. 1933 –1945 ขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็นคณะกรรมการว่า ความสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการวางแผนทางสังคม นอกจากจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อโครงการวิจัยหรือเป้าหมายการวิจัยแล้ว ผลวิจัยก็ควรนำไปปฏิบัติได้โดยผู้ร่วมงานวิจัย และจะต้องมีการวิพากษ์วิจารณ์ในกลุ่มผู้ปฏิบัติงานโดยอาศัยประสบการณ์ที่ได้รับมา ผู้บริหารหน่วยงานและผู้ปฏิบัติงานต้องร่วมกันวิจัยในสิ่งที่เป็ความต้องการในหน่วยงานของตนเองด้วย Lewin (1946 : 149) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เพื่อปรับปรุงคุณภาพของการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยอาศัยแนวคิดสำคัญ 2 ประการ คือ การตัดสินใจของกลุ่มและความตั้งใจร่วมกันที่จะทำการปรับปรุงการปฏิบัติงาน ซึ่งแนวคิดเริ่มต้นเกิดจากการพยายามเชื่อมโยงทฤษฎีที่นักวิจัยได้วิจัยไว้ไปสู่การปฏิบัติของผู้ปฏิบัติงานในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่มีความแตกต่างของสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะการแบ่งชนชั้น ความมีอคติ และการปฏิบัติต่อชนกลุ่มน้อย (Elden & Chrisholm, 1993 : 132) ความคิดของคนที่กำลังเผชิญสถานการณ์ที่เป็นปัญหา หรือที่มีความคลุมเครือไม่กระจ่างชัด มักจะมีคำถามเกิดขึ้นในใจ 3 ข้อ คือ สถานการณ์ตอนนี้เป็นอย่างไรมีอันตรายอะไรบ้าง ? และที่สำคัญที่สุดคือ แล้วเราจะทำอย่างไร ? (Lewin, 1946 : 151) ต่อมาได้มีการนำแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการไปประยุกต์ใช้กับวงการอุตสาหกรรม ที่สถาบัน Tavistock ที่ประเทศอังกฤษ

Stephen M. Corey (อ้างถึงใน จำเริญ จิตรหลัง, 2555 : ออนไลน์) จากมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ได้นำการวิจัยเชิงปฏิบัติการมาใช้ในการจัดการศึกษาในอเมริกา โดยนำมาใช้ในการปรับปรุงการปฏิบัติงาน หลักสูตรและการเรียนการสอนในโรงเรียน (Corey, 1953) ซึ่งต่อมาได้แพร่หลายเข้าไปในวงการศึกษาของอังกฤษและออสเตรเลียในช่วงทศวรรษ 1970 โดยในอังกฤษได้พยายามส่งเสริมให้ครูทำการวิจัยในชั้นเรียน (Classroom Action Research) เพื่อให้ครูปรับปรุงการเรียนการสอนและเปลี่ยนแปลงบทบาทเรียกว่า ครูนักวิจัย (Teacher as a Researcher) โดยสอนคู่ไปกับการทำวิจัยในชั้นเรียน

ออสเตรเลีย ได้มีการขยายแนวคิดเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างกว้างขวางถึงกับจัดให้การวิจัยปฏิบัติการเป็นส่วนสำคัญในการปรับปรุงโรงเรียนและการศึกษาของออสเตรเลีย โดยมีเหตุผลสำคัญ 2 ประการ คือเพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าของโรงเรียนและการพัฒนาหลักสูตรระดับโรงเรียนและสร้างความตระหนักให้กับครูในการแสวงหาวิธีการใหม่ ๆ เพื่อพัฒนาวิชาชีพ โดยเฉพาะกลุ่มนักวิจัยของมหาวิทยาลัย ได้พัฒนากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการซึ่งประยุกต์แนวคิดพื้นฐานของ Kurt Lewin มาใช้ โดยกำหนดขั้นตอนของการวิจัยในลักษณะ “บันไดเวียน” (Spiral)

ประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Act) การสังเกต (Observe) และการสะท้อนผล (Reflect) (Elden & Chrisholm, 1993 : 133)

จากความเป็นมาของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการเริ่มต้นมาใช้ในการจัดการศึกษาในอเมริกา โดยนำมาใช้ในการปรับปรุงการปฏิบัติงาน หลักสูตรและการเรียนการสอนในโรงเรียน จากนั้นออสเตรเลียได้มีการขยายแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างกว้างขวาง โดยจัดให้มีการวิจัยปฏิบัติการเป็นส่วนสำคัญในการปรับปรุงโรงเรียนและการศึกษา จึงทำให้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยในลักษณะที่เป็นความร่วมมือกันทั้งผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยในการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติและร่วมกันประเมินผล ซึ่งประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Act) การสังเกต (Observe) และการสะท้อนผล (Reflect)

2.8.2 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

คำว่า “Action Research” ในตำราภาษาไทยหลายคำ เช่น “การวิจัยปฏิบัติการ” “การวิจัยเชิงปฏิบัติการ” “การวิจัยเชิงปฏิบัติ” “การวิจัยดำเนินการ” หรือ “การวิจัยในชั้นเรียน” ซึ่งน่าจะทำความเข้าใจในความหมายและมโนทัศน์ของคำนี้ให้ชัดเจน อย่างไรก็ตาม ได้มีนักวิชาการหลายคนได้ให้ความหมายพื้นฐานของการวิจัยปฏิบัติการไว้

กมล สุดประเสริฐ (2540 : 8) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) คือ การวิจัย ค้นคว้าและหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิมๆ ต่างกันเพียงแต่ว่า PAR นั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา และเป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของ ชุมชน ผู้ร่วมงาน รวมทั้งในกระบวนการวิจัยและการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย ซึ่งสอดคล้องกับ สุภางค์ จันทวานิช (2547 : 67) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) หมายถึง วิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจาก ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนดปัญหา การดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางในการแก้ปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม

นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล (2554: 114) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม หมายถึง การเรียนรู้และแสวงหาความรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย คือ ระหว่างชาวบ้านผู้มีส่วนได้เสีย นักปกครองและคณะผู้วิจัย โดยอาจจะเริ่มต้นตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลที่เกิดจากการดำเนินการ รวมทั้งมีการสรุปบทเรียนร่วมกันตลอดจนร่วมหาวิธีการแก้ไขปัญหาลงมือพัฒนาต่อไป

การวิจัยปฏิบัติการเป็นการเชื่อมโยง 2 เรื่องเข้าด้วยกันคือ แนวคิด ซึ่งเป็นการนำทฤษฎีไปสู่การปฏิบัติได้จริง จากบนไปสู่ล่าง ระดับรากหญ้า ผู้ปฏิบัติงานคือนักวิจัย (Practitioners as a Researcher) ซึ่งอยู่ในองค์กรหรือชุมชนที่กำลังเผชิญสภาพการณ์การปฏิบัติงานที่เป็นปัญหาหรือข้อสงสัยที่คลุมเครือไม่กระจ่าง เป้าหมายคือ 1) เพื่อแก้ปัญหา และ 2) เพื่อปรับปรุงการปฏิบัติงานแบบมีอาชีพ หัวใจสำคัญที่แฝงอยู่ในกระบวนการของการวิจัยปฏิบัติการคือการมีส่วนร่วม (Participation) และความร่วมมือกัน (Collaboration) เพื่อนำไปสู่ความเกี่ยวพันกัน (Involvement) ของ

ผู้เกี่ยวข้อง (Participants) ในองค์กรหรือชุมชนที่ดำเนินการวิจัย การมีส่วนร่วมในการวิจัยปฏิบัติการคือ การร่วมกันตระหนักในปัญหา วางแผน ตัดสินใจ ลงมือปฏิบัติ ส่องสะท้อนตัวเองและรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นกระบวนการศึกษาค้นคว้าแบบวิวัฒน์ ที่ค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นลำดับจากจุดเล็ก ๆ ของคนกลุ่มหนึ่งในประเด็นปัญหาที่ไม่ใหญ่โตซับซ้อนเกินไปจุดเด่นข้อหนึ่งของการวิจัยปฏิบัติการคือ ผู้ปฏิบัติงานในฐานะนักวิจัยเมื่อได้ทำวิจัยแล้ว ผลวิจัยจะตอบสนองความต้องการของตนเองทำให้อยากศึกษาค้นคว้าและปรับปรุงพัฒนางานต่อไป ซึ่ง Carr & Kemmis (1986 : 165) จำแนกการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ออกเป็น 3 ระดับ คือ 1) Technical Action Research ผู้วิจัยทำตัวเป็นผู้เชี่ยวชาญ 2) Practical Action Research ผู้วิจัยมีส่วนร่วมกับผู้ร่วมวิจัยมากขึ้น 3) Participatory Action Research ทั้งผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัย ต่างร่วมคิด ร่วมปฏิบัติและร่วมประเมิน

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นการวิจัยที่มีคุณลักษณะหลายประการแตกต่างไปจากการวิจัยแบบปกติทั่วไป เช่น กระบวนการที่ใช้สามารถปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ มีพันธะกรณีระหว่างนักวิจัยกับชุมชน กรอบของการดำเนินงานกำหนดขึ้นโดยกลุ่มคนในพื้นที่วิจัย จุดเน้นของการวิจัยเริ่มที่คนเป็นหลัก โดยทำให้คนมีคุณค่า มีความภูมิใจในการกระทำ เป้าหมายของการวิจัยสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการของกลุ่มคนในพื้นที่ตามเงื่อนไขที่เหมาะสมและตามความจำเป็น เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ถึงแม้ว่าแต่ละคนจะแตกต่างในด้านพื้นฐาน ทักษะและโครงสร้างทางสังคม แต่นักวิจัยเชื่อมั่น ในความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ของคน จึงต้องการให้คนเหล่านั้นมีส่วนร่วม โดยนักวิจัยจะไม่กำหนดกรอบที่ตายตัว แต่ผ่อนสั้นผ่อนยาวตามลักษณะของชุมชน ใช้วิธีการดำเนินการที่เรียบง่ายซึ่งคนในชุมชนรู้จักคุ้นเคยและมีทางเลือกหลากหลาย นักวิจัยมองชุมชนอย่างองค์รวมในลักษณะประสานสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ตามมาตรฐานเฉพาะพื้นที่นั้น ๆ ข้อมูลที่ศึกษา มีลักษณะเป็นนามธรรม ค่านิยม ความรู้สึก และความพอใจของคนในชุมชน การดำเนินการใช้หลักประชาธิปไตย โดยให้กลุ่มคนในพื้นที่ที่มีการตัดสินใจร่วมกัน มีการสร้างกำลังและอำนาจในการคิดและการต่อรองให้ได้รับความสำเร็จในสิ่งที่คนในชุมชนอยากทำ ส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งตนเอง ผู้ได้รับผลประโยชน์ต้องเป็นผู้ลงมือกระทำหรือมีส่วนร่วมให้โครงการประสบผลสำเร็จ ผลลัพธ์ที่ได้ ไม่เน้นวัตถุ แต่เน้นความสามารถของคนในชุมชน เน้นการเรียนรู้ และความพอใจของผลที่ได้รับ (พันธุ์ทิพย์ รามสูตร, 2540 : 60-63)

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่นักวิจัยมีความเกี่ยวข้องในฐานะเป็นผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนหนึ่งขององค์การและการเป็นนักวิจัย เป็นการนำแนวคิดและวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาใช้ในการศึกษา โดยผู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยช่วยกันแสวงหารูปแบบของการพัฒนาหรือหาวิธีการแก้ปัญหา มีการพัฒนาความสำนึกในการวิเคราะห์วิจารณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อปรับปรุงสภาวะความเป็นอยู่และวิถีชีวิต ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างและความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมของตนเอง (สมโภชน์ อเนกสุข, 2548 : 18)

จากความหมายการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ผู้วิจัยมีส่วนร่วมในการวิจัยในลักษณะที่เป็นความร่วมมือกันที่ทั้งผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยต่างมีสถานะที่เท่าเทียมกันในการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติและร่วมกันประเมินผล เป็นกระบวนการวิจัยช่วยกันแสวงหารูปแบบของการพัฒนาหรือหาวิธีการแก้ปัญหา มีการพัฒนาความสำนึกในการวิเคราะห์วิจารณ์ของผู้ที่

เกี่ยวข้องเพื่อปรับปรุงสภาวะความเป็นอยู่และวิถีชีวิต ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างและความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมของตนเอง

2.8.3 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในประเทศไทย

ประเทศไทยนั้นแนวคิดการวิจัยปฏิบัติการแพร่หลายมากพอสมควรในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางการศึกษา แนวคิดการวิจัยปฏิบัติการที่มีอิทธิพลมาก คือ แนวคิดจากมหาวิทยาลัย Deakin โดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้มีการแปลหนังสือชื่อ The Action Research Planner ของ Kemmis and McTaggart (1988 : 24) เป็นภาษาไทยชื่อ “นักวางแผนวิจัยปฏิบัติการ” เมื่อปี 2538 อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องนี้ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางเมื่อมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ระบุไว้ในมาตรา 30 ว่าให้สถานศึกษาสนับสนุนส่งเสริมให้มีการพัฒนางานในโรงเรียนโดยใช้การวิจัย จึงทำให้ผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาสนใจแนวคิดเรื่องนี้อย่างมากมาย โดยเฉพาะการนำการวิจัยปฏิบัติการไปใช้ปรับปรุงการเรียนการสอนในชั้นเรียนที่เรียกว่า Classroom Action Research : CAR

สมโภชน์ อเนกสุข (2548 : 75) เขียนบทความไว้ในวารสารวิจัยและวัดผลการศึกษา ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มีนาคม 2548 กล่าวถึง การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นการวิจัยที่มี คุณลักษณะหลายประการแตกต่างไปจากการวิจัยแบบปกติทั่วไป เช่น กระบวนการที่ใช้สามารถปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ มีพันธะกรณีระหว่างนักวิจัยกับชุมชน กรอบของการดำเนินงาน กำหนดขึ้นโดยกลุ่มคนในพื้นที่วิจัย จุดเน้นของการวิจัยเริ่มที่คนเป็นหลัก โดยทำให้คนมีคุณค่า มีความภูมิใจในการกระทำ เป้าหมายของการวิจัยสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการของกลุ่มคนในพื้นที่ตามเงื่อนไขที่เหมาะสมและตามความจำเป็น เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนถึงแม้ว่าแต่ละคนจะแตกต่างในด้านพื้นฐาน ทักษะและโครงสร้างทางสังคม แต่นักวิจัยเชื่อมั่นในความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ของคน จึงต้องการให้คนเหล่านั้นมีส่วนร่วม โดยนักวิจัยจะไม่กำหนดกรอบที่ตายตัว แต่ผ่อนสั้นผ่อนยาวตามลักษณะของชุมชน ใช้วิธีการดำเนินการที่เรียบง่าย ซึ่งคนในชุมชนรู้จักคุ้นเคยและมีทางเลือกหลากหลาย นักวิจัยมองชุมชนอย่างองค์รวมในลักษณะประสานสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ตามมาตรฐานเฉพาะพื้นที่นั้น ๆ ข้อมูลที่ศึกษามีลักษณะเป็นนามธรรม ค่านิยม ความรู้สึกและความพอใจของคนในชุมชน การดำเนินการใช้หลักประชาธิปไตยโดยให้กลุ่มคนในพื้นที่มีการตัดสินใจร่วมกัน มีการสร้างกำลังและอำนาจในการคิดและการต่อรองให้ได้รับความสำเร็จในสิ่งที่คนในชุมชนอยากทำ ส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งตนเอง ผู้ได้รับผลประโยชน์ต้องเป็นผู้ลงมือกระทำหรือมีส่วนร่วมให้โครงการประสบผลสำเร็จ ผลลัพธ์ที่ได้ ไม่เน้นวัตถุ แต่เน้นความสามารถของคนในชุมชน เน้นการเรียนรู้ และความพอใจของผลที่ได้รับ (พันธุ์ทิพย์ รามสูตร, 2540 : 60-63)

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน สังคม ระบบอุตสาหกรรมและองค์การต่าง ๆ แต่มีน้อยมากในงานด้านการศึกษา ซึ่งมีอยู่บ้างเมื่อครูแต่ละคนทำการแก้ปัญหาในชั้นเรียนหรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในโรงเรียนของตนเอง การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องมีการทำความเข้าใจที่ชัดเจนร่วมกับชุมชนและสังคม และมีจุดเน้นของการวิจัยที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความเป็นอิสระหรือมีส่วนร่วมกับการเปลี่ยนแปลงในสังคม การวิจัยในลักษณะนี้มักจะเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและอาจจะเก็บ

ข้อมูลเชิงปริมาณร่วมด้วยก็ได้ (Creswell, 2002 : 609) จะเห็นได้ว่าการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้นำแนวคิดของการวิจัยเชิงคุณภาพมาประยุกต์ใช้ โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัยมีส่วนร่วมกันแสวงหารูปแบบหรือวิธีการแก้ปัญหาของตน เน้นการพัฒนาความสำนึกในการวิเคราะห์วิจารณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อปรับปรุงสถานะความเป็นอยู่และชีวิต ตลอดจนเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างและความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมของตนให้ดีขึ้นและเป็นรูปแบบหนึ่งของการทำวิจัยเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง และเป็นการคืนอำนาจการตัดสินใจให้กับประชาชนอย่างสมบูรณ์แบบ เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือองค์การจากภายนอกทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาหรือเป็นผู้ประสานงาน

2.8.4 จุดมุ่งหมายของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงคุณภาพองค์การ ประชาชนชุมชนและชีวิตครอบครัว (Stringer, 1999, Cited in Creswell, 2002 : 609) โดยมีสาระที่สำคัญ คือ การใช้กระบวนการวิจัยเพื่อส่งเสริมจุดมุ่งหมายของความเสมอภาคและความเป็นประชาธิปไตยเปิดกว้างให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเกิดความร่วมมือในการตัดสินใจ มีความเห็นร่วมกันทั้งในฐานะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับองค์การและเป็นผู้ร่วมกระทำกิจกรรมการวิจัยบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ในทางการเมือง การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังมีจุดเน้นที่การกระจายอำนาจทางการเมืองไปสู่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการออกแบบและกำหนดวิธีการปฏิบัติในโครงการวิจัยนั้น การร่วมกันปฏิบัติในการดำเนินการวิจัยเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของการวิจัยรูปแบบนี้ ดังนั้นการมีส่วนร่วมของแต่ละบุคคลในการวิจัย จะทำให้คนส่วนใหญ่เกิดความเข้าใจที่ดีในรายละเอียดและทำให้เกิดข้อปฏิบัติที่ชัดเจน ซึ่งจะนำไปสู่การควบคุมวิถีชีวิตในส่วนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนวิธีการที่จะต้องปฏิบัติทั้งหมด (Merriam, 2002 : 138-139) เมื่อพิจารณาบทบาทของนักวิจัยจะพบว่า นักวิจัยมีบทบาทเป็นสมาชิกในบางด้านขององค์การ เป็นผู้มีส่วนร่วมตลอดกระบวนการของวิจัยในองค์การนั้น โดยมีเป้าหมายเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์การ นักวิจัยจะเป็นผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรม ทั้งในสถานะภาพของสมาชิกในองค์การและการเป็นนักวิจัย บทบาทเหล่านี้จะกำหนดให้นักวิจัยต้องพัฒนาข้อสรุปที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง (Valid conclusions) เพื่อนำไปสู่การสร้างความสำเร็จลักษณะเฉพาะของกลุ่มคนในองค์การและเกิดความพอใจต่อการเปลี่ยนแปลงนั้น

2.8.5 ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีรูปแบบที่แตกต่างกันและมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น การวิจัยโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Inquiry) การวิจัยปฏิบัติการแบบร่วมมือ (Collaborative Action Research) การวิจัยปฏิบัติการเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Critical Action Research) เป็นต้น คุณค่าของการวิจัยแบบนี้คือ กระบวนการของความร่วมมือ ลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติการสังเกต การสะท้อนการปฏิบัติ และการปรับปรุงแผนเพื่อนำไปปฏิบัติในวงจรต่อไป จนกว่าจะได้รูปแบบของการปฏิบัติงานที่พึงพอใจ ซึ่งต้องมีความยืดหยุ่นสูงและไม่ควรกำหนดเวลาในการวิจัยหรือกิจกรรมไว้ล่วงหน้า รวมทั้งตระหนักถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านว่ามีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าภูมิปัญญาของนักวิชาการ (สมอาจ วงศ์ชมทอง, 2536 : 5 อ้างถึงใน ประพิณ วัฒนกิจ, 2542 : 140)

Kemmis & McTaggart (1988 : 215) ได้สรุปลักษณะที่สำคัญของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ 6 ประการ คือ 1) เป็นกระบวนการทางสังคมที่นักวิจัยมีเจตนาขยายความสัมพันธ์ของบุคคลแต่ละบุคคลกับบุคคลอื่น ๆ เพื่อทำความเข้าใจว่าแต่ละบุคคลสร้างความสัมพันธ์หรือพฤติกรรมผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคมอย่างไร 2) รูปแบบของการวิจัยเน้นการมีส่วนร่วม หมายความว่า แต่ละคนจะเกิดความเข้าใจในสิ่งที่ตนทำ แล้วเสนอความรู้และความคิดเห็นสู่บุคคลอื่น รวมทั้งผลักดันให้เกิดการกระทำร่วมกัน 3) เป็นความร่วมมือในการปฏิบัติร่วมกัน เพราะการวิจัยจะมีความสมบูรณ์ต้องเกิดจากการกระทำของผู้ที่เกี่ยวข้อง มีการปฏิบัติเพื่อขยายผลไปสู่ชุมชน หรือสร้างความรู้ให้กับองค์กรทางสังคม เพื่อลดความไม่สมเหตุสมผล ความล้มเหลวและความไม่ยุติธรรม ในการปฏิบัติ หรือจากปฏิสัมพันธ์ที่ไม่น่าพึงพอใจ 4) การดำเนินงานไม่มีการบังคับ ทุกคนมีอิสระจากกฎเกณฑ์ที่ไม่มีเหตุผลและโครงสร้างที่ไม่ยุติธรรม ซึ่งเป็นข้อจำกัดในการพัฒนาตนเอง 5) ช่วยให้ทุกคนที่เกี่ยวข้องมีความเป็นอิสระในตัวเอง จากข้อกำหนดต่าง ๆ เช่น สื่อ ภาษาและกระบวนการทำงาน เป็นต้น 6) การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสามารถเกิดขึ้นซ้ำ ๆ กันได้อีก โดยการพิจารณาผลที่สะท้อนกลับและเหตุผลที่เหมาะสม เพราะเป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปฏิบัติ

2.8.6 วิธีการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วิธีดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะร่วมกันกับการวิจัยปฏิบัติการหลายประการ จึงขอสร้างความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการ ดังนั้นการวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) เป็นรูปแบบของการแสวงหาความรู้ความจริงอย่างเป็นระบบโดยผู้ที่ปฏิบัติมีส่วนเกี่ยวข้องในการใช้เทคนิคกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เพื่อปรับปรุงการดำเนินงานของตน ลักษณะของการวิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อหาคำตอบของปัญหาทั่ว ๆ ไปในระดับย่อยหรือเฉพาะท้องถิ่น โดยอาศัยศึกษาจากกลุ่มเฉพาะเล็ก ๆ ซึ่งการวิจัยลักษณะนี้ไม่เคร่งครัดในกฎเกณฑ์และรูปแบบเหมือนกับวิธีการวิจัยตามปกติการวิจัยปฏิบัติการเป็นสิ่งที่มีความยืดหยุ่น เป็นงานวิจัยที่มีเป้าหมายเพื่อเชื่อมโยงสิ่งที่ได้จากข้อค้นพบที่มีคุณภาพจากข้อมูลในการวิจัยเข้ากับประสิทธิผลของระบบที่เกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัยนั้น (Fryer & Feather, 1994 : 230) และใช้ข้อค้นพบนั้นไปปรับปรุงหรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพิจารณากระบวนการวิจัยปฏิบัติการจะพบว่า มีลักษณะเป็นเกลียวของการคิดการพิจารณาและการกระทำ ซึ่งเรียกว่า “เกลียวปฏิสัมพันธ์ (Interacting spiral)” ซึ่งเสนอไว้โดย Stringer, E.T. (2007 : 9) ประกอบด้วย 3 ระยะ คือ ดูว่ามีปัญหาอะไร (Look) คิดพิจารณา (Think) และลงมือปฏิบัติ (Act) ซึ่งรูปแบบลักษณะนี้จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ไม่จำเป็นต้องเป็นแนวเส้นตรง กระบวนการทั้งหลายสามารถเกิดขึ้นได้ซ้ำอีกและจะมีการปรับปรุงกระบวนการและการให้ความหมายในขั้นตอนต่อไป

Creswell, J. W. (2002 : 614) ได้สรุปลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ดังนี้ 1) มีจุดเน้นไปสู่การนำไปปฏิบัติ 2) การดำเนินการวิจัยมีการปฏิบัติร่วมกันระหว่างนักวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง 3) เป็นความร่วมมือกันระหว่างนักวิจัยและผู้เข้าร่วมการวิจัย 4) เป็นกระบวนการที่เป็นพลวัต (Dynamic Process) ของเกลียวปฏิสัมพันธ์ ที่มีกระบวนการย้อนกลับและนำไปสู่การพัฒนาขั้นต่อไป (Back and Forth) จากผลสะท้อนของสิ่งที่เป็นปัญหา การเก็บรวบรวมข้อมูล และการปฏิบัติ 5) การพัฒนาแผนการ

ดำเนินงานต้องสามารถนำไปปฏิบัติได้ 6) มีการนำเสนอผลการวิจัยต่อผู้เกี่ยวข้อง เช่น โรงเรียน ในท้องถิ่น ชุมชนและบุคลากรทางการศึกษา เป็นต้น แม้ว่าการวิจัยปฏิบัติการและการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะมีลักษณะร่วมกันหลาย ประการแต่มีข้อแตกต่างที่สำคัญ คือ การวิจัยปฏิบัติการมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อนำความรู้ไปใช้ ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนในการดำรงชีวิตประจำวัน (Reason & Bradbury, 2006 : 16) ดังนั้นระเบียบวิธีการวิจัยจึงต้องการมาตรฐานทางทฤษฎีที่มากเพียงพอต่อการนำไปใช้และการนำไปปฏิบัติ ส่วนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อสร้างความรู้และกระตุ้นประชาชนธรรมดา (Fals-Borda & Rahman, 1991 : 238) ซึ่งกระบวนการนี้มีการประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางใน ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการมีอำนาจและการไร้อำนาจของบุคคลในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ยากจนและกลุ่มผู้ด้อยโอกาส เพื่อส่งเสริมให้บุคคลเหล่านี้มีสิทธิมีเสียงในการกำหนดนโยบายหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อการดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตนเอง โดยเน้นความร่วมมือที่ทุกคนมีอำนาจอย่างเท่าเทียมกันทั้งตัวผู้วิจัย ผู้ให้ข้อมูลและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคนกระบวนการของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเป็นพลวัต มีความยืดหยุ่นในการดำเนินการสูง และเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความร่วมมือของทุก ๆ คนที่เกี่ยวข้อง ซึ่ง พันธุ์ทิพย์ งามสุต (2540 : 42-43) ได้เสนอกระบวนการของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่ประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

1. การเตรียมชุมชน เพื่อที่จะให้ชุมชนมีความพร้อมในการเข้ามีส่วนร่วมในการวิจัยในระดับที่เสมอภาคกัน
2. อบรมนักวิจัยร่วมจากชุมชน เพื่อเตรียมนักวิจัยในท้องถิ่นให้มีความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ในท้องถิ่น บทบาทของผู้ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยท้องถิ่น การจัดองค์การชุมชน รูปแบบของผู้นำการสนับสนุนและมนุษยสัมพันธ์
3. กำหนดรูปแบบการวิจัย โดยกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันกำหนดรูปแบบการวิจัย เช่น การพิจารณารายละเอียดปัญหาทั่วไปที่ชุมชนได้เลือกขึ้นมา การจำแนกออกเป็นปัญหาย่อย ๆ เพื่อที่จะสามารถทำการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาได้ทีละส่วน กำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ต้องการเครื่องมือที่จะใช้ รูปแบบคำถาม วิธีการถาม กลุ่มและขนาดของตัวอย่าง เป็นต้น
4. ลงมือเก็บรวบรวมข้อมูล
5. ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล กลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันประมวลผลและสรุปข้อมูลให้ข้อสังเกตหรือข้อวิจารณ์สิ่งที่พบ วิเคราะห์ว่าเหตุใดจึงได้ข้อมูลเช่นนั้น เขียนสรุปสิ่งที่พบออกอย่างกว้าง ๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะประกอบ
6. หาหรือข้อค้นพบกับชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเสนอคืนต่อชุมชนให้มีโอกาสตรวจสอบและแก้ไขให้เกิดความถูกต้อง ตลอดจนทำการวิเคราะห์ สรุปประเด็น หรือชี้แนะประเด็นสำคัญให้แก่กลุ่มนักวิจัย
7. วางแผนชุมชน โดยการอบรม กลุ่มที่ทำหน้าที่วางแผนให้สามารถเขียนโครงการได้รวมทั้งมีความสามารถในการจัดองค์การชุมชนด้วย โครงการที่กลุ่มวางแผนเขียนขึ้นนี้จะต้องนำมาปรึกษาหารือกับชุมชน ให้ชุมชนตรวจสอบแก้ไขและรับรองก่อนนำไปเสนอขอรับการสนับสนุนจากองค์การที่เกี่ยวข้องต่อไป

8. นำแผนไปปฏิบัติ โดยการระดมทรัพยากรต่าง ๆ ตลอดจนองค์การประชาชนต่าง ๆ ใน ชุมชนมาร่วมปฏิบัติตามแผนที่จัดวางขึ้น จากพื้นฐานข้อมูลที่เป็นผลมาจากการศึกษา ร่วมกัน

9. ติดตามกำกับและประเมินผลในชุมชน โดยกลุ่มนักวิจัยร่วมกับชุมชนข้อควรพิจารณา ในการเลือกชุมชนเป้าหมายควรมีเกณฑ์ที่ชัดเจนในการคัดเลือก มีการพิจารณาศักยภาพของชุมชนและศึกษาข้อมูลที่สำคัญของชุมชนนั้นมาก่อน การเข้าสู่ชุมชนต้องทำความรู้จักชุมชน หาความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้อง สร้างความคุ้นเคยกับบุคคลผู้นำชุมชน และกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน การเลือกทีมนักวิจัยท้องถิ่นที่สามารถเข้าร่วมกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้ตลอด โครงการ จากนั้นนักวิจัยร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่นจะทำการเก็บข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ ที่จำเป็น หลังจากทำการวิเคราะห์และสรุปผลข้อมูลเสร็จแล้ว ต้องนำข้อมูลเหล่านั้นเสนอให้ชุมชนรับทราบ มีการแนะนำกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้แก่ประชาชนทำการพัฒนาทัศนคติของประชาชนให้รู้จักการทำงานร่วมกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา ที่ต้องการทำการวิจัย จัดกิจกรรมการวิจัยขนาดเล็กเพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้ทักษะในการทำการวิจัยซึ่งทุกคนจะต้องเกี่ยวข้องตลอดกระบวนการในการพัฒนา เลือกปัญหาที่จะทำการวิจัยซึ่งปัญหานั้นต้องสามารถหาคำตอบมาแก้ปัญหาได้ จากนั้นจึงหาทางเลือกและวิธีการต่าง ๆ มาใช้

การวางแผนการวิจัย การวางแผนการปฏิบัติ การกำกับดูแล ติดตาม ความก้าวหน้า การประเมินผล การเขียนรายงานการวิจัย ถ้าการดำเนินการประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ประชาชนในชุมชนนั้นสามารถนำกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกลับมาใช้ใหม่ โดยไม่ต้องมีนักวิจัยจากภายนอกมาช่วยดำเนินการ และเป็นการเริ่มต้นวงจรต่อไปของกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของชุมชนนั่นเอง

เอนก ชิตเกษรและพรรณนุช ไชยปิ่นชนะ (2554: 26) ได้อธิบายแนวทางในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ประชากรผู้ทำการวิจัย ได้เปลี่ยนจากผู้วิจัยภายนอก โดยให้ประชาชนในชุมชนได้มีโอกาสเข้ามา เป็นนักวิจัยร่วมกันในการร่วมคิด วางแผนและตัดสินใจในการวิจัย
2. ขอบเขตของการมีส่วนร่วม จากเดิมที่การมีส่วนร่วมจะอยู่ในวงจำกัดเพียงบางขั้นตอนมาสู่การมี ส่วนร่วมตลอดกระบวนการการวิจัย ตั้งแต่การศึกษาชุมชน วิเคราะห์ปัญหา วางแผน ลงมือปฏิบัติและติดตามประเมินผล
3. การเป็นประชาธิปไตย หลักของความเป็นประชาธิปไตยจะเพิ่มมากขึ้นใน PAR เนื่องจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนก่อให้เกิดการพัฒนาที่มาจากชุมชนเอง ลดการพึ่งพิงจากสังคมภายนอก ให้ประชาชนตัดสินใจร่วมกัน ชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง ก่อให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด
4. การสร้างองค์ความรู้ เนื่องจากการผสมผสานความรู้ของนักวิชาการกับความรู้พื้นบ้าน ให้เกิด ความรู้ใหม่ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน และการผสมผสานความรู้จากทฤษฎีและการปฏิบัติเข้าด้วยกัน

5. ความรู้ที่ประชาชนได้รับ PAR เป็นการปฏิบัติที่ไม่ใช่การเข้าใจเพียงอย่างเดียวดังการวิจัยที่ผ่านมา หากแต่ต้องลงมือกระทำให้ความเข้าใจที่เป็นนามธรรมออกมาสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมและพัฒนาความรู้ ที่ได้รับอย่างต่อเนื่อง

6. การวิจัยนำไปสู่การพัฒนา PAR เป็นการวิจัยที่นำไปสู่การพัฒนาทั้งวิธีการวิจัยและการพัฒนามนุษย์

นางนภัส คำวรัญญู เทียงกมล (2554 : 29) ได้อธิบายแนวทางในการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมโดยมีหลักการที่สำคัญอยู่ 16 ประการ ดังนี้

1. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นวิธีการปรับปรุงการปฏิบัติในสังคมและเรียนรู้จากกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้นโดยการเน้นความสำคัญของการศึกษาชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน การประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Need assessment) เป็นการช่วยกันวิเคราะห์สถานการณ์ (Situation analysis) ปัจจุบันว่าในชุมชนมีข้อบกพร่องหรือปัญหาที่ใดบ้าง ในเรื่องอะไรบ้าง และมีความต้องการที่จะแก้ไขหรือพัฒนาในเรื่องใดบ้าง

2. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Authentic participation) ซึ่งเกี่ยวกับความต่อเนื่องของการหมุนเวียนของการวางแผน (Continuing spiral of planning) การกระทำ คือ การดำเนินการตามแผนนั่นเอง (Acting-implementing plans) การสังเกตอย่างเป็นระบบ (Systematically observing) การสะท้อนกลับ (Reflecting) และย้อนกลับไปทำการวางแผนอีก (Re-planning) และเริ่มรอบการหมุนเวียนอีกครั้ง

3. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นความร่วมมือความรับผิดชอบสำหรับการกระทำจะเกี่ยวกับการปรับปรุงด้วยความร่วมมือของกลุ่มและจะขยายวงกว้างออกไปจากที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงอย่างมากไปสู่การเกี่ยวข้องโดยตรงอย่างมากไปสู่การเกี่ยวข้องโดยตรงมากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้จากผลกระทบเหล่านั้นจากสนใจในการปฏิบัติ

4. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นการสร้างชุมชนแห่งการวิพากษ์วิจารณ์ตนเอง (Self-critical communities) ของประชาชนที่มีส่วนร่วม และที่ให้ความร่วมมือในกระบวนการวิจัยของการวางแผน (Planning) ลงมือกระทำ (Acting) สังเกต (Observing) และไตร่ตรอง (Reflecting) ด้วยจุดมุ่งหมายสร้างชุมชนของประชาชนที่ให้คำมั่นที่จะบรรลุการหยั่งรู้ด้วยปัญญาญาณ (Enlightening with intuition) ด้วยตนเองเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมการกระทำ ผลที่ตามมาและการปลดปล่อยตนเองจากระบบสถาบันและความบีบคั้นส่วนตัวที่ปิดกั้นพลังของการออกเสียงตามสิทธิของตนเอง และอิสระที่จะเลือกค่านิยมของสังคม (Social values)

5. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ (Systematic Learning Process) ที่ประชาชนผู้ปฏิบัติจะสามารถตอบสนองและแสดงออกตามโอกาสที่เปิดกว้างให้ซึ่งกระบวนการที่ใช้ปัญญาวิเคราะห์วิจารณ์ (Critical Intelligence) เพื่อสื่อสารถึงการกระทำ และเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ ดังนั้น การปฏิบัติทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่ได้รับรู้และยอมรับ การปฏิบัติดังกล่าวจึงเกี่ยวข้องกับความสนใจใคร่รู้และต้องการมีเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม (Circumstances) การกระทำ (Action) และสิ่งที่ตามมา (Consequences) ใน

สภาพความเป็นอยู่ของตนเอง ดังนั้น ทฤษฎีการวิจัยเชิงปฏิบัติจึงถูกพัฒนาขึ้นโดยอาจจะแสดงออกในตอนต้นในรูปแบบของเหตุผลสำหรับการปฏิบัติ เหตุผลที่เริ่มต้นเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ต้องพินิจพิจารณาผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

6. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นการเกี่ยวข้องกับประชาชนทั้งในเชิงทฤษฎีและการปฏิบัติของเขา

7. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมต้องการประชาชนให้มีส่วนร่วมทั้งด้านปฏิบัติ ด้านแนวความคิดและด้านการตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับสถาบันที่จะต้องทดสอบด้วยการรวบรวมหลักฐานที่น่าเชื่อถือเพื่อพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ชัดเจน

8. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจึงเกี่ยวข้องไม่แค่เพียงการรักษารายงานที่อธิบายมีอะไรเกิดขึ้นในปัจจุบันมากที่สุดแต่ยังเป็นการรวบรวมและวิเคราะห์กลุ่มผู้ทำหน้าที่ตัดสินใจในส่วนที่เกี่ยวกับปฏิกริยาและความประทับใจเกี่ยวกับสิ่งที่กำลังจะเกิดต่อไปภายหน้าอีกด้วย

9. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเกี่ยวกับผู้เข้ามามีส่วนร่วมให้ได้ประจักษ์เห็นชัดในประสบการณ์ของตนเอง ซึ่งสามารถกระทำได้โดยการเก็บรักษาบันทึกส่วนบุคคลของผู้ที่เข้ามามีส่วนในการร่วมบันทึกความก้าวหน้าของตนเองและสะท้อนความคิดของตนเองเกี่ยวกับการเรียนรู้ของกลุ่มที่ขนานกันไปเกี่ยวกับ (ก) การปฏิบัติตนเองว่า การปฏิบัติของปัจเจกบุคคลและกลุ่มกำลังพัฒนาอย่างไร และ (ข) กระบวนการศึกษาการปฏิบัติโครงการวิจัยปฏิบัติการดำเนินการอย่างไร

10. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการทางการเมืองเพราะว่าเกี่ยวกับประชาชนที่ทำการเปลี่ยนแปลงที่จะระบบตนเองด้วยเหตุผลที่บางครั้งจะเป็นการสร้างแรงต่อต้านการเปลี่ยนแปลงทั้งในผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมและบุคคลอื่น ๆ

11. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการวิเคราะห์อย่างพินิจพิจารณาในการสร้างสถานการณ์ของสถาบัน (โครงการ รายการ ระบบ) ในที่ซึ่งประชาชนทำงานอยู่ นักวิจัยอาจรู้สึกถึงการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างเสนอวิธีปฏิบัติแบบใหม่และการยอมรับการปฏิบัติ เช่น การสนใจ การสื่อสาร การตัดสินใจและงานศึกษา (Educational work) การวิเคราะห์อย่างวิพากษ์วิจารณ์นี้จะช่วยให้วิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมีการกระทำที่เป็นการเมืองโดย (ก) เกี่ยวกับการประสานความร่วมมือในกระบวนการวิจัยเชิญชวนให้ผู้เข้ามามีส่วนร่วมสำรวจการปฏิบัติของตนเอง และ (ข) การทำงานในบริบทของสถาบันที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้นต่อการเข้าใจอย่างมีเหตุผลมากขึ้น กระบวนการตัดสินใจมากขึ้นและในรูปแบบการทำงานที่เกี่ยวข้องที่สามารถตอบสนองความพึงพอใจของบุคคลในชุมชนได้

12. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะเริ่มต้นอย่างเล็กๆ ด้วยการทำงานบนพื้นฐานการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยที่ปัจเจกบุคคลสามารถบริหารจัดการและควบคุมได้และทำงานกันต่อไปในรูปแบบขยายการเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้น รวมถึงการวิพากษ์วิจารณ์ของสถาบันนำไปสู่ความคิดเพื่อปฏิรูปทั่วไปของโครงการ รายการ หรือระบบอย่างกว้างขวาง

13. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเริ่มต้นด้วยวงจรเล็ก ๆ ของการวางแผน กระทำ สังเกตและการสะท้อนที่สามารถช่วยกันกำหนดประเด็น ความคิดและสมมติฐานที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนั้น สิ่งที่เกี่ยวข้องนั้นจะสามารถระบุคำถามที่ทรงพลังมากกว่าสำหรับความก้าวหน้าในงานที่ตนเองทำอยู่

14. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมต้นด้วยวงจรถัดๆ ของผู้ประสานความร่วมมือแต่ขยายกว้างขึ้นในชุมชน ดังนั้น ผู้วิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและผู้ที่เกี่ยวข้องจะมีผลจากคำถามจากการปฏิบัติการ

15. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมต้องการผู้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างการบันทึกเกี่ยวกับการปรับปรุงของผู้เข้ามามีส่วนร่วมในกลุ่มดังกล่าว โดยบันทึก

15.1 การเปลี่ยนแปลงของกลุ่มผู้ที่มีส่วนร่วมเกี่ยวกับกิจกรรมและการปฏิบัติต่างๆ

15.2 การเปลี่ยนแปลงในภาษาและวาทกรรมในกลุ่มที่มีส่วนร่วมที่จะบรรยาย อธิบายและตัดสินการปฏิบัติของกลุ่มตนเอง

15.3 การเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางสังคมและรูปแบบของการจัดองค์กรที่แสดงคุณลักษณะและบีบบังคับการปฏิบัติของกลุ่ม

15.4 การพัฒนาความเชี่ยวชาญของกลุ่มผู้มีส่วนในการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ผู้มีส่วนร่วมเหล่านี้ต้องสามารถแสดงหลักฐานบรรยากาศของกลุ่มที่ประชาชนคาดหวังและให้หลักฐานสนับสนุนการเรียกร้องต่อภายในกลุ่ม และแสดงความเคารพสำหรับคุณค่าของหลักฐานที่รวบรวมและวิเคราะห์อย่างเคร่งครัดอีกทั้งสามารถแสดงและอธิบายทำให้ผู้อื่นเชื่อถือได้

16. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมต้องการให้ผู้ที่มีส่วนร่วมให้เหตุผลในการตัดสินใจเกี่ยวกับงานสังคมหรือการศึกษาแก่ผู้อื่นเพราะว่ากลุ่มผู้ที่มีส่วนร่วมสามารถแสดงหลักฐานที่เขารวบรวมได้กระทำไปจะช่วยพวกเขาเองในการสร้างสรรค์ การพัฒนาทดสอบและตรวจสอบอย่างสมเหตุสมผลสำหรับสิ่งที่พวกเขากำลังกระทำการมีการพัฒนาเหตุผลดังกล่าวทำให้เขาสามารถสอบถามผู้อื่นอย่างมีเหตุผลว่าบุคคลอื่นตัดสินการปฏิบัติของพวกเขาในรูปแบบทฤษฎีของพวกเขาเองและหลักฐานที่สะท้อนโดยพวกเขานั้นเป็นอย่างไร (These participatory action) (Tenets, 1997 และ Robin MC Taggart's., 1988)

เอนก ชิตเกสรและพรรณนุช ไชยปิ่นชนะ (2554 : 62) ได้อธิบายหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบ การสร้างความรู้และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการ

2. ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้านด้วยการส่งเสริม ยกย่อง และพัฒนาความเชื่อมั่น ในตัวเองของเขา ให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง

3. ให้ความรู้ที่เหมาะสมกับชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบ สังคมของเขา และสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้ อย่างเหมาะสม

4. สนใจปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน

5. ปลดปล่อยความคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจนสามารถ ใช้ความคิดเห็นของตนอย่างเสรี

เอนก ชิตเกสรและพรรณนุช ไชยปิ่นชนะ (2554 : 84) ได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม โดยมีขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. ขั้นการศึกษาพื้นที่เป้าหมาย ในขั้นนี้นักวิจัยจะทำการกำหนดพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่จะทำการศึกษาวิจัย โดยมีตอนสำคัญดังนี้

1.1 ในกรณีพื้นที่วิจัยใหม่ ศึกษาแหล่งข้อมูลพื้นที่เบื้องต้นจากเว็บไซต์และบุคคลที่เป็น ผู้นำกลุ่มได้แก่ ผู้นำของกลุ่มเป้าหมายกับผู้นำชุมชน

1.1.1 ประสานงานกับหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีหน้าที่กำกับดูแลโดยตรง

1.1.2 ลงพื้นที่พบปะพูดคุยประเด็นปัญหาวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับประเด็นโจทย์งานวิจัย

1.1.3 สังเกตบุคคลที่จะสามารถเป็นผู้ประสานงานในพื้นที่ ซึ่งจะต้องเป็นคนในพื้นที่มีมนุษยสัมพันธ์ กระตือรือร้น และเป็นที่ยอมรับในกลุ่ม

1.2 ในกรณีพื้นที่วิจัยเก่า จะใช้วิธีการโดยการเข้าร่วมศึกษากับทีมวิจัยที่กำลังทำวิจัยในพื้นที่นั้น โดยหาโอกาสพูดคุยกับชุมชนในการพัฒนาโจทย์ใหม่ร่วมกัน

2. ขั้นตอนนี้เมื่อโครงการได้รับการอนุมัติ แล้ว ทีมวิจัยจะต้องสรุปคำถามหรือปัญหา รวมทั้ง อธิบายเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการแก้ไขปัญหามาให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เห็นภาพและเกิดความเข้าใจ ตรงกัน ทำความเข้าใจประเด็นปัญหาและมองถึงผลของการวิจัยได้อย่างชัดเจนว่าทุกคนเป็นทีมวิจัยร่วมกัน

3. ก่อนการลงพื้นที่วิจัยแต่ละครั้งนักวิจัยจะต้องมีความชัดเจนในการปฏิบัติงานวิจัยให้ชัดเจน รวมทั้งระบุว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำวิจัยแต่ละฝ่ายจะมีส่วนร่วมอะไรและอย่างไร เมื่อใดบ้าง และ เป้าหมายในการลงพื้นที่แต่ละครั้งจะต้องเห็นผลการวิจัยอย่างชัดเจนและในระหว่างการทำกิจกรรม ร่วมกับกลุ่มเป้าหมายจะต้องสังเกตและจับประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นในขณะดำเนินการ เพราะประเด็นเหล่านี้ จะเป็นข้อค้นพบใหม่ ซึ่งหัวข้อนี้เป็นหัวข้อสำคัญหัวข้อหนึ่งในวิจัยฉบับสมบูรณ์

4. นักวิจัยจะต้องสามารถปรับตัวและแสดงความจริงใจในการลงพื้นที่ แต่อย่างไรก็ตามในการ ดำเนินงานต้องยึดวัตถุประสงค์และกรอบการวิจัยอย่างเข้มงวด เนื่องจากในขณะ ที่ทีมวิจัยลงพื้นที่ทำงาน ร่วมกับชุมชน มักจะเกิดความผูกพัน และถูกดึงไปทำกิจกรรมนอกเหนือจากกรอบการวิจัย ซึ่งจะส่งผลทำให้ การวิจัยล่าช้าและเกินงบประมาณ

จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR = Participatory Action Research) เป็นการวิจัยที่ผสมผสานการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) รวมทั้งวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เข้าด้วยกัน เพื่อได้มาซึ่งองค์ความรู้ใหม่ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคณะวิจัย ชุมชนและแกนนำชาวบ้านมีส่วนร่วมในการ วิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบและร่วมรับประโยชน์ควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People-centered development)

และแก้ปัญหาโดยใช้กระบวนการเรียนรู้ (Problem-Learning Process)

การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ยังก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน ชาวบ้าน นักวิจัยและนักพัฒนา โดยชาวบ้าน ประชาชน จะตื่นตัว ได้รับการศึกษามากขึ้น สามารถคิดและวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง ประชาชนได้รับการแก้ไขปัญหา การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ มีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยและนักพัฒนาจะได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชุมชน อันก่อให้เกิดความเข้าใจชุมชนได้ดีขึ้นและเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองอย่างแท้จริง จากประสบการณ์วิจัยสู่การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR = Participatory Action Research)

2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ขวัญสุตา ชันธวิทย์ (2542 : 231) ศึกษาเรื่องการศึกษาผลขององค์การจัดการจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชนท้องถิ่น ซึ่งศึกษาถึงรูปแบบและองค์ประกอบการบริหารจัดการระหว่างการจัดการแบบมูลนิธิกับแบบชุมชนดั้งเดิม และเปรียบเทียบผลของการบริหารจัดการที่มีต่อชุมชน ในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและคุณภาพสิ่งแวดล้อม ผลการศึกษาพบว่า การจัดการแบบมูลนิธินั้นชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ นโยบายที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ถูกกำหนดโดยคณะกรรมการที่มาจากกลุ่มข้าราชการเกษียณอายุ และมีนโยบายที่มุ่งเน้นกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและมีสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ในขณะที่การจัดการแบบชุมชนดั้งเดิมมีคนในชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการ ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่และจัดวางนโยบายที่มุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวของคนในชุมชนและสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว

ผลที่ชุมชนได้รับจากการจัดการนั้นในด้านเศรษฐกิจ พบว่า การจัดการแบบมูลนิธิสร้างอาชีพ/รายได้ต่อชุมชนมากกว่าการจัดการแบบชุมชนดั้งเดิม ด้านการกระจายรายได้ การจัดการแบบมูลนิธิทำให้ชุมชนมีอาชีพมากกว่าการจัดการแบบชุมชนดั้งเดิม แต่ด้านการเข้าร่วมงานประเพณี วัฒนธรรมนั้น งานของกลุ่มมูลนิธิมีประชาชนเข้าร่วมงานน้อยกว่างานของกลุ่มชุมชนดั้งเดิม ซึ่งมีลักษณะที่สืบทอดเอกลักษณ์เดิมรวมถึงกิจกรรมที่สร้างความสนุกสนานและความสัมพันธ์ร่วมกันของชุมชน ส่วนด้านการอนุรักษ์พื้นที่ พบว่า กลุ่มมูลนิธิมีการอนุรักษ์พื้นที่มากกว่า เพราะมีงบประมาณในการจัดการพื้นที่มากกว่า ส่วนกลุ่มชุมชนดั้งเดิมมีงบประมาณในการจัดการพื้นที่จำนวนน้อยและไม่มีความสนใจในการจัดการพื้นที่โบราณสถานเพราะอำนาจการจัดการขึ้นอยู่กับกรมศิลปากร

การจัดการของกลุ่มมูลนิธิให้ผลตอบแทนทางอ้อมต่อชุมชนในพื้นที่น้อยกว่าการจัดการของชุมชนดั้งเดิม เพราะครัวเรือนในพื้นที่ไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแล และไม่มีการสร้างความรู้สึกร่วมกันคุ้นเคยและไม่เกิดผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน ส่วนกลุ่มชุมชนดั้งเดิมนั้นให้ความรู้สึกร่วมกันมากกว่าครัวเรือนได้รับการเอาใจใส่ดูแลและสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันโดยตลอด นอกจากนี้ การจัดการของมูลนิธิยังสร้างผลกระทบขึ้นในพื้นที่ศึกษามากกว่าแบบชุมชนดั้งเดิม เพราะแต่ละวันจะมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากที่มาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ทำให้เกิดปัญหามลพิษการท่องเที่ยวเพิ่มตามจำนวน แต่กลุ่มชุมชนดั้งเดิมนั้นนักท่องเที่ยวมีจำนวนน้อย การจัดการพื้นที่จึงง่ายต่อการจัดการ ส่วนผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ศึกษาที่กระทบต่อชุมชนโดยรอบ พบว่า ชุมชนมีความคิดเห็นว่า

ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของกลุ่มมูลนิธิส่งผลกระทบต่อชุมชนมากกว่ากลุ่มชุมชนดั้งเดิม เพราะเมื่อเกิดปัญหาในพื้นที่ย่อมจะส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยรอบ ส่วนกลุ่มชุมชนดั้งเดิมนั้นชุมชนไม่ได้รับปัญหาเพราะในพื้นที่มีการจัดการในขอบเขตที่เหมาะสม

อนุกุล ศิริพันธ์ (2542 : 214) ศึกษาการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชน กรณีศึกษา คูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง พบว่าโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมของบ้านปงสนุกมีปัญหาเรื่องความสัมพันธ์อันเกิดจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ การขยายตัวของตัวเมืองและสภาพการจัดการของหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่ไม่มีศักยภาพเพียงพอในการเข้าไปจัดการ คือ การขาดงบประมาณ การขาดกำลังคน มีเพียงการวางแผนการแต่ขาดการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งข้อมูลที่หน่วยงานทำการรวบรวมก็ไม่ได้มีการจัดทำหรือเผยแพร่เป็นเอกสารให้ความรู้แก่ประชาชน ซึ่งประชาชนในชุมชนเองก็ขาดความรู้ และความเข้าใจ ไม่สามารถมองเห็นคุณค่าของโบราณสถานของชุมชนตนเอง ทำให้ไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องการจัดการโบราณสถาน

มธุรส ปราบไพรี (2543 : 243) ได้ศึกษาเรื่องศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีศึกษาชุมชนไทยทรงดำบ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี พบว่า ปัจจัยที่มีผลในการทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพประกอบด้วย 3 ปัจจัย ได้แก่ วัฒนธรรมที่มีความแข็งแกร่งโดยได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องและมีผลต่อความเป็นชุมชน การพึ่งตนเองของชุมชน โดยการอาศัยปัจจัยในชุมชนที่มีอาชีพและรายได้ โดยเห็นว่าการท่องเที่ยว คือ อาชีพเสริมจึงไม่เกิดการพึ่งพาการท่องเที่ยว การมีผู้นำอาสา ผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ได้รับความเคารพนับถือจากชุมชนและเป็นผู้ที่มีความรู้ จึงทำให้ชุมชนต่างมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จึงเป็นปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยวของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ตั้งแต่ระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจนถึงการรับประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกโครงการ ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนทำให้เกิดการยอมรับต่อการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

ฤทัยวัลค์ มโนสา (2544 : 129) ศึกษาแนวความคิดในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี ผลการศึกษาพบว่า แนวทางในการจัดการควรมีการพัฒนาบุคลากร ปรับปรุงระบบสื่อความหมายและการให้บริการนักท่องเที่ยว ควบคุมคุณภาพการให้บริการด้านการท่องเที่ยว เน้นการสร้างความร่วมมือและการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับภาครัฐ เอกชนและชุมชนท้องถิ่น และมีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง

ชนกันต์ หิรัญพันธุ์ (2544 : 211) ศึกษาการจัดกิจกรรมของชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านศรีวัง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช มุ่งศึกษาปัจจัยที่เกื้อกูลการจัดการกิจกรรมชุมชน กระบวนการจัดกิจกรรมชมรม และผลกระทบจากการจัดกิจกรรมชมรม ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยในที่เกื้อกูลการจัดการกิจกรรมชมรมได้แก่ ตัวผู้นำที่มีบทบาทในการดำเนินงาน มีความรู้ มีประสบการณ์ในการทำงานที่หลากหลาย สมาชิกในชมรมที่มีความแน่นแฟ้น ปัจจัยด้านทุนของชมรมได้มาจากการสนับสนุนจากภายนอกและภายใน

เนตรชนก นันท์ (2544 : 249) ศึกษาการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาทห้วยต้ม อำเภอเถลิง จังหวัดลำพูน ได้เสนอแนวทางการจัดการที่เหมาะสมไว้ด้วยกัน 4 ด้านคือ 1) การจัดการด้านการจัดโครงสร้างองค์การการท่องเที่ยว โดยมีชุมชนเป็นโครงสร้าง

หลักและหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่ช่วยให้คำแนะนำ 2) การจัดการด้านบุคลากร 3) การจัดระบบการดำเนินงาน และ 4) การจัดการน้ำท่วม การศึกษาดังกล่าว เนตรชนก นันท์ (2544 : 26) พบข้อจำกัดคือ ยังไม่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในชุมชนแห่งนี้ เพราะยังไม่มี การประชาสัมพันธ์เพียงพอส่งผลให้ชุมชนยังไม่มีโอกาสฝึกทักษะในการลงมือปฏิบัติการ จึงควรมีการศึกษาหรือการทำวิจัยด้านการตลาดสำหรับชุมชนวัดพระบาทห้วยต้มต่อไป

จิราวรรณ กาวีละ (2545 : 198) ศึกษาเรื่องทางเลือกของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม : กรณีศึกษาหมู่บ้านววลาย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านววลาย เป็นถิ่นที่อยู่ของช่างฝีมือเครื่องเงินที่อพยพมาจากกลุ่มแม่น้ำสาละวิน ประเทศพม่าและได้ตั้งบ้านเรือนอยู่โดยรอบวัดหมื่นสาร และประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องเงินสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน ซึ่งการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องเงินนี้เองทำให้หมู่บ้านววลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

สงศรี วงษ์เวช (2545 : 178) ศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำปิง ผลการศึกษาพบว่า สองฝั่งแม่น้ำปิงมีองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ครบถ้วน ซึ่งสามารถจัดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ 2 รูปแบบ คือ การท่องเที่ยวทางน้ำและทางบก แต่จากการศึกษาพบว่า ปัจจุบันยังขาดความชัดเจนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งกล่าวได้ว่าลุ่มแม่น้ำปิงเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย แต่รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไม่เด่นชัด อีกทั้งยังขาดความรับผิดชอบของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการดูแลสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์บริเวณลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งทั้งนี้ลุ่มแม่น้ำปิงสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้โดยการเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางของคนทั่วไป

สุจิตรา พันธุ์วิไล (2545 : 216) ศึกษาแบบการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม กรณีศึกษาบ้านหล่อชา (อาชา) ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย พบว่ารูปแบบและวิธีการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมบ้านหล่อชาที่มีการดำเนินอยู่ในปัจจุบันเป็นการทำงานร่วมกันของชุมชนกับสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชนเชียงราย โดยมีโครงสร้างองค์กรในการดำเนินงานอย่างชัดเจนทั้งในการจัดการพื้นที่หมู่บ้านรูปแบบการนำเที่ยว บุคลากร การเงิน ด้านรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในอนาคต พบว่า องค์กรเพื่อการท่องเที่ยวของชุมชนจะต้องเป็นเอกเทศและแบ่งหน้าที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน ที่สำคัญต้องมีฝ่ายพัฒนาจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งต้องช่วยกันคิดรูปแบบการนำเที่ยวที่แสดงถึงลักษณะเด่นทางด้านวัฒนธรรมและธรรมชาติของแหล่งท่องเที่ยว โดยต้องคำนึงถึงการจัดการขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม

สงศรี วงษ์เดช (2545 : 164) ศึกษาแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำปิง ผลจากการศึกษาสรุปได้ว่า กลยุทธ์และแนวทางในการพัฒนาลุ่มแม่น้ำปิงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีดังนี้

1. กลยุทธ์การจัดการ ได้แก่ การจัดหางบประมาณที่สนับสนุนการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง และจัดหางบประมาณเสริมเพื่อใช้ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว จัดหาบุคลากรจากชุมชนที่มีความรู้

ในประวัติศาสตร์ของแหล่งท่องเที่ยว และด้านการจัดการท่องเที่ยว จัดการประชุมประเมินผลการทำงานทุกเดือน

2. กลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ ได้แก่ จัดโฆษณา ประชาสัมพันธ์ ข้อมูลข่าวสารของแหล่งท่องเที่ยวแก่กลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ โดยการประสานความร่วมมือจากหลายฝ่าย

3. กลยุทธ์การส่งเสริมการตลาดและบริการท่องเที่ยว ได้แก่ การนำเอกลักษณ์หรือจุดแข็งผนวกกับกิจกรรมที่น่าสนใจเสนอขาย การกำกับส่งเสริมการตลาดให้เหมาะสม ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างผู้ประกอบการและชุมชน พัฒนาคุณภาพของการบริการให้สม่ำเสมอ ทำการส่งเสริมการตลาดด้วย 4Ps ได้แก่ สินค้า ราคา ช่องทางการจำหน่าย การโฆษณาประชาสัมพันธ์

4. กลยุทธ์การจัดโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมอยู่ในหลัก สงวน รักษา ฟื้นฟู ควบคุมดูแล ตามกฎหมาย

5. กลยุทธ์การสร้างจิตสำนึก เช่น สนับสนุนให้มีการศึกษาในประวัติศาสตร์ล้านนาแก่เยาวชนและชุมชนท้องถิ่น เพื่อจะได้ตระหนักถึงคุณค่าและเกิดความภาคภูมิใจในแหล่งท่องเที่ยวพื้นที่ของตน

6. กลยุทธ์การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เช่น เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวางแผน ตัดสินใจ และติดตามประเมินผล ตลอดจนได้รับประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

พจนารถ กริ่งไกร (2545 : 237) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับชุมชน ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม : กรณีศึกษาตำบลโป่งงาม อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาพบว่า ตำบลโป่งงามได้มีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวนั้น ทั้งกลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนทั่วไป ทั้งเพศชายและเพศหญิง ที่หลากหลายอาชีพ หลายระดับการศึกษา หลายระดับรายได้ มาร่วมมือกันทำงานเพื่อให้เกิดการจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืน มีเป้าหมายสำคัญที่สุดของการจัดการท่องเที่ยว คือ การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยว

วาสิกา แสนคำ (2545 : 264) ศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่าบ้านเปียงหลวงมีความหลากหลายด้านกลุ่มชาติพันธุ์ ความหลากหลายด้านวัฒนธรรม มีแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ ทั้งแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นและพบว่าบ้านเปียงหลวงมีระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานครบถ้วนเพียงพอสำหรับรองรับการท่องเที่ยว แต่ควรปรับปรุงด้านสิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้น อันได้แก่ ศูนย์บริการทางการท่องเที่ยวและห้องน้ำสาธารณะตามแหล่งท่องเที่ยว

อนุชา ปัญจันต์ (2545 : 312) การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบนพื้นที่สูง กรณีศึกษาตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดพะเยา ผลการศึกษาพบว่า พื้นที่ตำบลผาช้างน้อยนั้น มีประชาชนและองค์กรท้องถิ่นร่วมกันจัดตั้งเป็นโครงสร้างคณะกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านผาช้างน้อย มีการดำเนินงานเพื่อใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดรายได้แก่ชุมชนและยังเป็นการพัฒนาท้องถิ่นจากการท่องเที่ยว ซึ่งการดำเนินงานจะกำหนดกฎท่องเที่ยวปฏิบัติ เพื่อป้องกันผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมชุมชนจากการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวที่จัดขึ้นในตำบล ผลจากการ

ดำเนินงานพบปัญหา อุปสรรค คือ การขาดมาตรการควบคุมเสียงอึกทึกของนักท่องเที่ยว ขาดป้ายสื่อความหมายธรรมชาติ การจัดกิจกรรมเส้นทางเดินป่ายังไม่มีความปลอดภัย ขาดประสิทธิภาพในการประชาสัมพันธ์และท้องถิ่นยังมีส่วนร่วมน้อยในการเข้ามาจัดแหล่งท่องเที่ยว

ดารณี บุญธรรม (2546 : 128) ศึกษาเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม โดยชุมชนชาวม้งบ้านน้ำเค - สานก้วย ตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดพะเยา ได้ข้อสรุปสำคัญที่จะนำไปสู่การยกระดับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ชุมชนต้องสำรวจความต้องการของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ซึ่งปัจจุบันให้ความสนใจการท่องเที่ยวระบบนิเวศและวัฒนธรรม การจัดการท่องเที่ยวเชิงระบบนิเวศและวัฒนธรรมต้องไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม นอกจากนี้การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ต้องมีการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรมเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง ชุมชนต้องมีบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบตามความสามารถของตัวเอง ที่สำคัญชุมชนควรมีความรู้เท่าทันสถานการณ์ภายนอก รับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ได้

วิชานันท์ ผ่องศรีและสมพงษ์ ธงไชย (2547 : 164) ได้ทำการศึกษาเรื่องการสร้างสรรค์รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการพื้นที่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสำรวจสถานการณ์การใช้ทรัพยากรและประเมินศักยภาพในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เป็นทรัพยากรท่องเที่ยว เพื่อสร้างแบบอย่างการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการ และเพื่อวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของแบบอย่างการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการ ผลการวิจัยพบว่า ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นเป็นทรัพยากรท่องเที่ยวอยู่ในเกณฑ์ดีมาก การศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวพบว่า หมู่บ้านเวินบึกได้รูปแบบการท่องเที่ยวทางธรรมชาติเป็นหลัก เพราะอยู่ใกล้เขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ และปากแม่น้ำมูลซึ่งไหลมาบรรจบกับแม่น้ำโขง บ้านตามุยได้รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เพราะมีการทำสวนเกษตรไม้ผลริมแม่น้ำโขง บ้านท่าล้งได้รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพราะเป็นหมู่บ้านของชนเผ่าขม บ้านชะขอมได้ รูปแบบการท่องเที่ยวเกษตรผสมผสาน ในหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่ บนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพราะมีการทำนาข้าวและการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ เพราะเป็นหมู่บ้านแห่งแรกที่มีการจัดการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ของอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

เพ็ญพรรณ โกมลศิริ (2549 : 79) ได้ทำการวิจัยเรื่องระบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พบว่า แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารมีคณะกรรมการบริหารงานเป็นหน่วยงานหลักที่มีบทบาทในการดูแลจัดการแหล่งท่องเที่ยว เนื่องจากมีศักยภาพที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินงานทั้งด้านทรัพยากร บุคลากร งบประมาณในการพัฒนา ทำให้การดำเนินงานในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ทั้ง 6 ระบบของคณะกรรมการบริหารงานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารมีบทบาทที่ชัดเจนและมีความเป็นเอกเทศสูง การประสานขอความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ จึงมีน้อย นอกจากกรมศิลปากรที่ 6 (สุโขทัย) และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระพุทธชินราชที่ทำหน้าที่ในการดูแลอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุภายในวัด ซึ่งผลจากการวิจัยการจัดการท่องเที่ยวทั้ง 6 ระบบ สามารถอธิบายได้ว่า รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร

ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมีการดำเนินงานในเรื่อง การเผยแพร่ การบริการ การจัดการดูแล การพัฒนา การอำนวยความสะดวกและการส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยว

ขมาพร คงคร (2549 : 241) ได้ทำการวิจัยเรื่องการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเจ้าหน้าที่และชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) ศักยภาพภาพด้านพื้นที่และบุคลากรของชุมชนในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร 3) ระดับความสามารถในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร 4) ความต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐ 5) สภาพปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะของชุมชน พบว่า กลุ่มตัวอย่างทั้งคณะกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร และเจ้าหน้าที่ มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก มีรายได้เฉลี่ย 9483.3 บาท / เดือน และมีรายได้จากการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เฉลี่ย 1,073.7 บาท / เดือน ซึ่งข้อมูลด้านศักยภาพและความสามารถในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ชุมชนมีศักยภาพด้านพื้นที่ในระดับสูง มีศักยภาพด้านบุคลากรในระดับปานกลาง มีความสามารถในการบริหารจัดการในระดับปานกลาง และมีความต้องการการสนับสนุนจากรัฐบาลในระดับมาก

อุบลรัตน์ ทองเชียง (2549 : 81) ศึกษาความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อสื่อประชาสัมพันธ์เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง พบว่า พบว่า การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์แผนที่ให้เป็นที่น่าสนใจและดึงดูดใจนักท่องเที่ยวได้นั้นต้องเป็นแผนที่ที่มีความชัดเจน มีเส้นทางท่องเที่ยวที่น่าสนใจ มีการใช้สัญลักษณ์ในการบอกตำแหน่งที่ชัดเจนและอาจมีการใช้ภาพกราฟิกประกอบเพื่อให้แผนที่ดูน่ามอง น่าอ่านมากยิ่งขึ้น

สุดชีวัน นันทวัน ณ อยู่ธยา (2551 : 287) ได้ทำการวิจัยเรื่องการบริหารจัดการการท่องเที่ยววัฒนธรรมโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง กรณีศึกษาอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ประชาชนในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีอายุตั้งแต่ 20-60 ปีทราบดีว่า อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ทำรายได้หลักให้จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้เกิดการจ้างงานและการกระจายรายได้และมีความคิดเห็นว่าการใช้ชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นจากอดีตจนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ควรอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมไว้เพราะมีความเห็นว่าการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีแบบดั้งเดิมไว้จะเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว อีกทั้งวัฒนธรรมงานประเพณี เทศกาล ภูมิปัญญาของท้องถิ่นและแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถาน ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาในชุมชน แต่พบว่าการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนเจ้าของท้องถิ่นในการจัดการการท่องเที่ยวยังมีอยู่น้อยมากและภาครัฐควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้นโดยปัญหาและอุปสรรคของปัจจัยดึงดูดทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 8 ประการ ในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ายังมีปัจจัยดึงดูดทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบางประการ เช่น พิพิธภัณฑ์ ดนตรีพื้นบ้านและวรรณกรรมท้องถิ่น ที่ยังไม่ได้รับการสนับสนุนให้เป็นปัจจัยดึงดูดเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ โดยพบปัญหาทั้งทางด้านบุคลากรที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมีอยู่น้อยและไม่ได้รับการสนับสนุนทั้งทางด้านนโยบายและงบประมาณ คนในชุมชนและเยาวชนคนรุ่นใหม่ยังคงเห็นความสำคัญในเรื่องดังกล่าวน้อย ผู้วิจัยได้สรุปแนวทางการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยเน้นให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง ดังนี้ 1) การกำหนดนโยบายการศึกษาของรัฐเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการอนุรักษ์วัฒนธรรม และเป็นเครื่องมือในการจัดการ

ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ 2) การกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวของรัฐ จำเป็นต้องส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความตระหนักในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวของท้องถิ่น 3) เสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง และเปิดพื้นที่ให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีส่วนร่วมในการประเมิน และที่สำคัญคือมีส่วนร่วมในผลประโยชน์มากยิ่งขึ้น 4) การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภาครัฐ องค์กรที่เกี่ยวข้อง และคนในชุมชนไม่ควรมุ่งเน้นประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว เป็นสำคัญ ควรมุ่งเน้นวัตถุประสงค์และความต้องการของเจ้าของชุมชนและประโยชน์ที่ชุมชนพึงจะได้รับอย่างยั่งยืนในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านคุณภาพชีวิต ความมั่นคงทางสังคม ความงามทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนด้วย ทั้งนี้เพื่อป้องกันการผูกขาดทางวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ ที่อาจเกิดขึ้นได้

ทิพากร พลอยสมบูรณ์ (2552 : 269) ได้ทำการวิจัยเรื่องชุมชนโบราณถิ่นเดิมโคราช : แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา พบว่า ประวัติความเป็นมาของชุมชนโบราณถิ่นเดิมโคราช มีสืบมาตั้งแต่โบราณกาล มีการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตสะท้อนปัญหาความเป็นอยู่ได้เป็นอย่างดี ชุมชนโบราณถิ่นเดิมโคราชที่มีประวัติเด่นชัดที่สุด คือ ชุมชนโบราณบ้านตะคุ มีความต่อเนื่องในการสืบทอดเอกลักษณ์การดำเนินชีวิตสภาพที่ชัดเจน โบราณสถานและโบราณวัตถุที่น่าสนใจ เกิดความภาคภูมิใจหวงแหนในสมบัติของตนและของชาติ ร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมด้านสภาพปัจจุบันและปัญหาของชุมชนโบราณถิ่นเดิมโคราชพบว่า ขาดการประสานงานขาดความรู้ในการช่วยดูแลและจัดการปัญหาเกี่ยวกับตัวโบราณสถานในชุมชนและสภาพคมนาคมอาหารที่พักมีไม่เพียงพอ ขาดการส่งเสริมการตั้งกลุ่มร้านขายของที่ระลึก การบริการข้อมูลโฆษณาประชาสัมพันธ์ กิจกรรมการท่องเที่ยวยังมีน้อยไม่ต่อเนื่อง ซึ่งผู้วิจัยได้แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชุมชนโบราณถิ่นเดิมโคราชว่า การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนในการอนุรักษ์และพัฒนากระบวนการจัดการนั้น ต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงทุกส่วนเข้ามามีบทบาทในการจัดการ คือ มีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การปฏิบัติการรับประโยชน์และการประเมินร่วมกันอย่างน้อยต้องมีส่วนรับรู้และยอมรับในการปฏิบัติของทุกฝ่ายได้เป็นอย่างดี

พรวิไล วงศ์ไตรพิพัฒน์ (2552 : 279) ได้ทำการวิจัยเรื่องเส้นทางสายหิน : การจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา ได้ศึกษาประวัติและความเป็นมา สภาพปัจจุบันและปัญหาการจัดการและศึกษาแนวทางการจัดการเส้นทางสายหินเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา พบว่า เส้นทางสายหินที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจในจังหวัดนครราชสีมาได้แก่แหล่งหินตัด ตั้งอยู่ในเขตอำเภอสีคิ้ว ปรากฏร่องรอยการตัดหินไว้เป็น 2 แห่ง คือ บ้านมอจะบก ตำบลลาดบัวขาวและวัดเขาหินตัด บ้านคลองตะแบกตำบลลาดบัวขาว ซึ่งหินเหล่านี้จะนำไปใช้ในการสร้างปราสาทในเขตอำเภอสูงเนินและอำเภอใกล้เคียง ร่องรอยการสร้างโบราณวัตถุสถานในเขตอำเภอสูงเนิน เป็นการสะท้อนถึงวิถีของความเชื่อ ความศรัทธาทางศาสนาของมนุษย์ในยุคประวัติศาสตร์ แสดงถึงผลงานด้านสถาปัตยกรรมประติมากรรมและจิตรกรรมบนแผ่นหิน ซึ่งบ่งบอกถึงการรวมกลุ่มที่ชัดเจนของวัฒนธรรมชุมชนด้วยผลงานทางวัฒนธรรม เช่น ยุคสมัยทวารวดีในเขตเมืองเสมา ซึ่งเป็นเมืองโบราณของจังหวัดนครราชสีมาในยุคแรก ๆ และผลงานทางวัฒนธรรมยุคสมัย

ขอม ตำบลโคราช อำเภอสูงเนิน ซึ่งถือเป็นเมืองโบราณของจังหวัดนครราชสีมาในยุคหลัง ปัจจุบันคนในท้องถิ่นได้ใช้ ศาสนสถานดั้งเดิมเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน จัดพิธีกรรมบวงสรวง เช่นไหว้เทพยดา จัดประเพณีกินข้าวคั่วและประเพณีลอยกระทงพระราชทาน ซึ่งกลายเป็นกิจกรรมที่มีชื่อเสียงโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของอำเภอสูงเนิน สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาสัมผัสกับบรรยากาศย้อนยุคและเพิ่มรายได้ให้กับคนท้องถิ่นเป็นประจำทุกปี สถานการณ์ด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของแต่ละตำบล จะเริ่มต้นดำเนินการด้วยกรมศิลปากรเข้ามามีบทบาทในการชุดแต่งตามหลักวิชาการและมอบหมายให้ชุมชนท้องถิ่นดำเนินการดูแลสถานที่ดังกล่าว ส่วนปัญหาที่เกิดจากการท่องเที่ยวที่สำคัญ คือ ขาดการประชาสัมพันธ์ในการนำเสนอข้อมูลให้นักท่องเที่ยวทราบโดยเฉพาะแผ่นป้ายแสดงประวัติความเป็นมาและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว การบริหารจัดการด้านนโยบาย การสารสนเทศเพื่อวางแผนการพัฒนาอย่างยั่งยืนมีไม่เพียงพอและโครงสร้างของการจัดการยังไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ศูนย์กลางของหมู่บ้านยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยว รวมทั้งการส่งเสริมการค้า การบริการชุมชน ปัญหานโยบายการท่องเที่ยวของจังหวัดและอำเภอ เน้นส่งเสริมประเพณีมากกว่าการท่องเที่ยว ขาดการประสานงานเพื่อการร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ความพร้อมของบุคลากรเพื่อการท่องเที่ยวมีจำกัด โดยเฉพาะงานวิชาการของบุคลากรในตำบลเป็นคนนอกเขตพื้นที่ จึงทำให้ขาดการสื่อความหมายให้เห็นคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวของท้องถิ่น ซึ่งการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมตามเส้นทางสายหินที่สำคัญ ได้แก่ การจัดการความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวให้กับชุมชนท้องถิ่นและการประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ โดยอาศัยเทคโนโลยีที่ทันสมัยให้มากขึ้น เพื่อให้เกิดความมีสำนึกและร่วมกันอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว เพื่อความเข้มแข็งที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

วุฒิชัย ง่วงกลางดอน (2552 : 60) ศึกษาการออกแบบสื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยววัดป่าหลักร้อย อำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา พบว่า การออกแบบโปสเตอร์ควรใช้ภาพสอดคล้องกับเนื้อหา ด้านรูปตัวอักษรควรชัดเจนและอ่านง่าย ใช้สีกลุ่มโทนสีที่มีความสวยงาม การจัดรูปแบบขนาดของภาพตัวอักษรมีความสอดคล้องและผสมผสานอย่างกลมกลืนกับองค์ประกอบอื่นๆ

กรรณิกา พิมลศรี (2553 : 4) ได้ทำการศึกษาเรื่องการพัฒนาแบบการสื่อความหมายในแหล่งท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบของการจัดทำโปรแกรมสื่อความหมายในแหล่งท่องเที่ยว โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นนั้น ควรประกอบ ด้วย 9 องค์ประกอบ คือ L4T PINE Model ซึ่งสามารถดำเนินการเป็นกระบวนการได้โดยเริ่มจาก L : ผู้นำชุมชน (Leader) 4T : คณะทำงานหรือทีมงาน (Team) การวิเคราะห์พื้นที่หรือทรัพยากรการท่องเที่ยว (Tourism area) การวิเคราะห์นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือน (Tourists) การกำหนดเค้าโครงและแผนการสื่อความหมาย (Theme) P : การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Participation) I : การออกแบบและจัดทำโปรแกรมสื่อความหมาย (Interpretation design) N : เครือข่าย (Network) และ E : การประเมินผล (Evaluation) เป็นองค์ประกอบที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา เช่น การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นควรดำเนินการตั้งแต่แรกเริ่มโครงการและสนับสนุนให้เกิดขึ้นทุกขั้นตอนในการดำเนินการ รวมทั้งการสร้างเครือข่ายทั้งภายใน ภายนอกถือเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำให้การสื่อ

ความหมายในแหล่งท่องเที่ยวชุมชนประสบผลสำเร็จ นอกจากนี้ การติดตามประเมินผล ควรกระทำทุกระยะในการดำเนินการสื่อความหมายของชุมชน ตลอดจนการคงรักษาไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของชุมชนต่อไปอันจำเป็นต้องมีการประเมินผลอยู่เสมอ

Jorge & Livio (1995 : 27) ได้ทำการศึกษามุมมองด้านสังคมวัฒนธรรมต่อการวางแผนและพัฒนากองท่องเที่ยว โดยมุ่งเน้นในแต่ละแผนการซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในการที่จะระบุว่าตารางต่าง ๆ การตรวจสอบทบทวนแผนการเป็นการสะท้อนถึงพัฒนา การรับรู้ของเจ้าบ้านหรือผู้ให้บริการ ของที่ระลึกและสิ่งประดิษฐ์ ตลอดจนการวางแผนการท่องเที่ยว การเข้าใจซึ่งการรับรู้ของผู้อาศัยในชุมชนเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยวอันถือเป็นพื้นฐานต่อการวางแผนการท่องเที่ยวและการพัฒนา การศึกษาครั้งนี้ได้ใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมซึ่งเป็นการชี้ประเด็นและมีการเสนอแนะว่าเมื่อการแลกเปลี่ยนของทรัพยากรระหว่างชุมชนและการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างเป็นทางบวกโดยชุมชนในพื้นที่ ในทางกลับกันเมื่อการแลกเปลี่ยนของทรัพยากรทางการท่องเที่ยวและการแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุลกัน ย่อมก่อให้เกิดผลกระทบทางลบ การศึกษาเกี่ยวกับสถานะทางสังคมและการรับรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวของชุมชนใน Zambia พบว่า การรับรู้ของชุมชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวมีความสัมพันธ์กับสถานะทางสังคมและระดับชั้นทางสังคม การเดินทางและจุดหมายปลายทาง แผนจำลองของอุปสงค์การท่องเที่ยวอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีการใช้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจซึ่งมีการสมมุติว่าเป็นกระบวนการตัดสินใจ โดยมีทางเลือกของการท่องเที่ยวที่เป็นอิสระของการตัดสินใจก่อนว่าจะเดินทาง ซึ่งมีปัจจัยด้านเวลาและงบประมาณในการตัดสินใจและจากการศึกษาพบว่าผลกระทบทางบวกของนโยบายระดับภูมิภาคเกี่ยวกับการพัฒนากองท่องเที่ยว ได้สร้างการพัฒนาแก่ชุมชน ได้แก่ การพัฒนาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกนักท่องเที่ยว การพัฒนาสาธารณูปโภคด้านการคมนาคมขนส่งและการจัดเขตพื้นที่ที่เหมาะสม (Zoning) ในการท่องเที่ยว

Austin (2002 : 455) ได้ทำการศึกษาการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกทางวัฒนธรรม : การตลาดที่ท้าทายต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา แหล่งท่องเที่ยว Cape Coast ซึ่งอยู่ ณ บริเวณภูมิภาคตอนกลางของสาธารณรัฐ Ghana ในภาคตะวันตกของทวีปแอฟริกา ผลการศึกษาพบว่า การได้ทำความเข้าใจในประเด็นต่าง ๆ เป็นโอกาสสำหรับดำเนินงานในแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นเอกลักษณ์ทางประวัติศาสตร์และโครงการพัฒนากองท่องเที่ยว การศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับด้านอารมณ์ความรู้สึกของนักท่องเที่ยวและการจัดจำแนกความแตกต่างว่าอะไรจะสามารถนำมาเป็นแนวทางในการบริหารจัดการการตลาดให้ได้ผลดี การดำเนินงานด้านการตลาดสำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมควรดำเนินต่อไป เพื่อให้เกิดผลประโยชน์แก่ทั้งด้านบริหารจัดการและทางด้านการให้การศึกษาและเป็นความพยายามที่จะส่งเสริมและเป็นเครื่องมือพัฒนากองเที่ยวต่อไป

ช่องทางในการดำเนินงานการบริหารจัดการทางด้านการตลาดสำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีความอ่อนไหวต่อความรู้สึกทางอารมณ์ของนักท่องเที่ยว ความท้าทายต่าง ๆ เหล่านี้รวมถึงความสลับซับซ้อนทางด้านปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มนักท่องเที่ยวด้วยกัน คณะทำงานที่อยู่ประจำหน่วยงานแหล่งท่องเที่ยว หน่วยงานของรัฐในระดับท้องถิ่น รวมถึงประชาชนผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณรอบ ๆ สถานที่ที่มีส่วนช่วยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการที่จะก่อให้เกิดการตลาดที่ดี การให้ข้อมูลข่าวสารในทางที่ถูกต้องและยังต้องมีการยอมรับการแสดงออกทางอารมณ์ของ

นักท่องเที่ยวผู้มาเยือนและรวมทั้งมาตรการต่าง ๆ ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) ในการที่จะบริหารจัดการให้ผู้มาท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจประทับใจ ความยากลำบากในการทำการตลาดและการวางแผนเป้าหมายทางการตลาดเป็นเรื่องค่อนข้างละเอียดอ่อน การเปิดช่องทางให้มีการเข้าเยี่ยมชมและการกำหนดราคาค่าธรรมเนียมก็เป็นประเด็นที่ค่อนข้างสำคัญเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม องค์กรที่ดีที่บริเวณแหล่งท่องเที่ยว Cape Coast Castle พบว่า ความท้าทายต่าง ๆ เหล่านี้นั้นมีผลมาจากประเด็นการจัดการท่องเที่ยว อย่างเช่น กรณีก่อนที่จะทำให้แหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เรามีการเตรียมสถานที่ไว้อย่างไร อะไรคือสิ่งที่จะนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวและการแปลตีความหมายของสิ่งที่น่าสนใจ ความรู้สึกที่อ่อนไหวต่อสภาวะทางอารมณ์ของนักท่องเที่ยวอีกด้วย

ในการที่จะทำการตลาดให้สัมฤทธิ์ผลในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จะต้องเริ่มต้นจากการกำหนดระบุและเน้นทางด้านลักษณะทางอารมณ์ของนักท่องเที่ยวและรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของสถานที่นั้น ๆ ในแนวทางที่สร้างสรรค์ โดยการกำหนดนโยบายการบริหารแบบผสมผสานระหว่างการให้ความบันเทิง ให้การศึกษาและการดำเนินงานด้านการตลาด ควรให้สามารถจัดการแบบท่องเที่ยวที่เป็น Packaging ได้ด้วย จะได้เป็นทางเลือกให้นักท่องเที่ยวซึ่งมีอยู่หลากหลาย เพื่อเปิดโอกาสให้พวกเขาได้เข้ามาสัมผัส เรียนรู้ แต่อย่างไรก็ดีความเป็นเอกลักษณ์ของการเป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ยังคงต้องรักษาไว้ให้เป็นจุดเด่นและเป็นแรงดึงดูดใจของนักท่องเที่ยว ในทำนองเดียวกันการสนับสนุนส่งเสริมการตลาดโดยการสื่อสารข้อมูลให้กับนักท่องเที่ยวที่ยังไม่เคยมาก็ควรจะมีควบคู่กันไปและท้ายที่สุดแม้ว่าการกำหนดราคาค่าธรรมเนียมในการเข้าชมสถานที่มรดกทางแหล่งวัฒนธรรมจะไม่มีผลสำคัญมากนักแต่ก็อาจจะเป็นสิ่งที่อาจจะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความไม่พอใจ (Garrod and Fyall, 2000)

Balleseros & Ramirez (2007 : 686) ได้ทำการศึกษาอัตลักษณ์และชุมชน : เสี่ยงสะท้อนจากการพัฒนาการท่องเที่ยวมรดกเหมือนแร่ในภาคใต้ของสเปน ได้ดำเนินการศึกษาในเมืองแอนดาลูเซีย ประเทศสเปน วัตถุประสงค์ของการศึกษาคือการเน้นลักษณะที่ซับซ้อนของระบบการท่องเที่ยวมรดก อยู่เป็นรากฐานอัตลักษณ์และการสร้างชุมชนว่ามีอิทธิพลสำคัญในชนิดของกิจกรรมการท่องเที่ยวนี้หรือไม่ วิธีการนี้จะใช้เพื่อเน้นบทบาทของสังคมท้องถิ่นในการพัฒนาและความยั่งยืนของการท่องเที่ยวประเภทนี้ นอกจากนี้จะเพิ่มเติมและให้ความกระจ่างกับบทบาทของการท่องเที่ยวในรูปแบบของการพัฒนาท้องถิ่น ให้เนื้อหาที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้นสำหรับการให้ความคิดเรื่องของการทุนทางสังคมและความยืดหยุ่น ในการพัฒนาของการท่องเที่ยว ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาของการท่องเที่ยว มรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่จะต้องสามารถถูกแปลงเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยว ในทางกลับกัน ในฐานะอุตสาหกรรมเศรษฐกิจ อาจมีการไหลล้นของตลาดที่มีการออกกฎหมายของรัฐที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม มรดกทางวัฒนธรรมเป็นรากหลักในความรู้สึกของชุมชน อีกนัยหนึ่ง เป็นเนื้อหาของอัตลักษณ์ของชุมชน ถ้าไม่มีความรู้สึกของชุมชน ไม่มีมรดกร่วม ถ้าไม่มีอัตลักษณ์ที่มีพื้นฐานรอบการทำเหมืองแร่ จะไม่มีมรดกการทำเหมืองแร่ จะมีเพียงซากที่เหลืออยู่และสถานที่ปรักหักพังที่ยังไม่ได้มีมูลค่าหรือถูกนำไปใช้ ดังนั้น การแปลงให้เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวจากความคิดริเริ่มที่เกิดภายในจะเป็นสิ่งที่ยากและไม่ถูกนำเสนอในตลาดการท่องเที่ยว อัตลักษณ์และชุมชนเป็นปัจจัยชี้ขาดที่จะเข้าใจการพัฒนาของการท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ในสิ่งที่ได้รับการเรียกว่าการท่องเที่ยวใหม่และการท่องเที่ยวขนาดเล็ก (Hampton, 2005) แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่คิดว่าสถานการณ์เดียวกันเหล่านี้สามารถพบได้ในบริบทและมรดกทางวัฒนธรรมอื่นๆ สำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมค่านึงถึงว่าการริเริ่มเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวต้องมาจากภายในสังคมท้องถิ่นเอง แต่ยังขึ้นอยู่กับ การสนับสนุนจากภายนอกจากภาครัฐ อย่างไรก็ตาม สมาชิกของชุมชนจะต้องเห็นคุณค่าศักยภาพของมรดกของพวกเขาคือเป็นผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว เพื่อที่จะขยายข้อเสนอของพวกเขา ในการดำเนินการนี้ พื้นฐานสำหรับประชากรในท้องถิ่นเองต้องสร้าง "ความสัมพันธ์ของการบริโภค" กับมรดกของตน (Garcia, 1995; Hannabus, 1999; Miller, 1999; Ortiz, 1998) อีกนัยหนึ่ง มรดกที่กล่าวจะต้องถูกวางอย่างมีกลยุทธ์ในการก่อสร้างสัญลักษณ์ของชุมชน

Lindroth, Ritalahti, & Soisalon-Soininen (2007 : 113) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาทัศนคติของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทางการท่องเที่ยว คุณค่าและความรู้สึกที่มีต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในกรอบการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ มีพื้นที่ในการวิจัย เมืองเก่า Porvoo โดยมีการออกแบบวิธีการวิจัย เป็นคำถามงานวิจัยเน้นการมีส่วนร่วมของนักท่องเที่ยว ความร่วมมืออย่างสร้างสรรค์ การพบเจอกันระหว่างนักท่องเที่ยวกับเจ้าบ้าน และการใช้จ่ายเงินในแหล่งท่องเที่ยว การประชุมกลุ่มย่อยด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่างด้วยวิธีสโนวบอลล์ (Snowball) เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติ ความรู้สึกและความเชื่อ ประสพการณ์ และปฏิสัมพันธ์ต่างๆของผู้เข้าร่วม ดังตารางที่ 2.3

ตารางที่ 2.3 องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในเมืองเก่า Porvoo

องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์	ประสพการณ์	สถานการณ์ปัจจุบัน	ความขัดแย้ง / สิ่งที่ทำหาย	การแก้ปัญหา
การมีส่วนร่วมของนักท่องเที่ยว	นักท่องเที่ยวต้องการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวทุกอย่าง	นักท่องเที่ยวต้องการหาประสบการณ์	การใช้วัฒนธรรมของชุมชนและประวัติศาสตร์เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว	ผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวสามารถเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้วยความร่วมมือของชุมชน
การร่วมมืออย่างสร้างสรรค์	ผู้เข้าร่วมที่หลากหลายระยะยาว องค์กรที่เน้นการสร้างความร่วมมือ	มีเวลาน้อยมากในการให้ความร่วมมือ มีความจำเป็นต้องมีผู้ประสานงานภายนอกองค์กร	การร่วมมือด้านการจัดรวมผลิตภัณฑ์ ความจำเป็นในการร่วมรับผิดชอบ	นวัตกรรมเชิงระบบในการทำงานและการพัฒนาผลิตภัณฑ์
การใช้จ่ายเงินในชุมชน	นักท่องเที่ยวไม่มีเวลาในการซื้อของ ต้องการซื้อของที่มีคุณภาพ	เมืองเก่าที่มีความวุ่นวาย นักท่องเที่ยวทางเรือเป็นกลุ่มหลัก	ธุรกิจขนาดเล็กด้วยข้อจำกัดของทรัพยากร	เพิ่มธุรกิจของชุมชน เพิ่มจำนวนวัน ผลิตภัณฑ์มีความหลากหลาย
การพบปะกันของนักท่องเที่ยวกับชุมชน	ไม่มีข้อคิดเห็น	เป็นการยากในการพบคนท้องถิ่นในเวลาเย็นและฤดูหนาว	ปรากฏการณ์ใหม่	การพบปะคนท้องถิ่น Porvoo ถือว่าเป็นผลิตภัณฑ์

ที่มา : Lindroth, Ritalahti, & Soisalon-Soininen (2007 : 113)

จากตารางที่ 2.3 พบว่า ทักษะคิดต่อการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของการท่องเที่ยว สามารถแบ่งเป็น 10 กลุ่ม คือ ลักษณะสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของแหล่งท่องเที่ยว โครงสร้างการบริการ พฤติกรรมการบริโภคของนักท่องเที่ยว เทคโนโลยีการสื่อสาร การจราจร การขนส่งและความสามารถในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว เครือข่าย อุปสงค์และอุปทาน การท่องเที่ยว ทรัพยากรของชุมชน การตลาดและการประชาสัมพันธ์

Slater (2010 : 44) ได้ทำการศึกษาความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม วัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อเสนอทฤษฎีจิตวิทยาของ George Kelly ซึ่งเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับโครงสร้างขององค์กร รวมถึงการหาวิธีการที่จะให้เทคนิคของ Repertory Grid มาช่วยให้เกิดความเข้าใจในสมาชิกในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้ดีขึ้น ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้างกับสมาชิกของพื้นที่แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม จำนวน 5 แห่ง และผู้ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมจำนวน 16 คน ในช่วง ค.ศ. 2007 ซึ่งเป็นการศึกษาแบบผสมผสานและใช้เทคนิค Repertory Grid ผลการวิจัยพบว่า การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการใช้ Repertory Grid ช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับการรับรู้ในการมีส่วนร่วมขององค์กรที่เป็นผู้ให้การสนับสนุนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและปัจจัยที่เกี่ยวข้องอีก 5 ประการ คือ องค์กร ข้อตกลงขององค์กร การมีส่วนร่วม แรงจูงใจ และความสัมพันธ์ที่มีให้กับสมาชิกอื่น ๆ ที่เป็นสมาชิกของพื้นที่แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ การปฏิบัติงานของสมาชิกที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับการให้บริการนั้นจะสอดคล้องกับบุคคล วิธีการรับรู้ และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับบุคลากรในสมาชิกของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ด้านคุณค่าของผลการศึกษา การศึกษามีคุณค่าในการเป็นข้อมูลสนับสนุนการวิจัยโดยการศึกษานี้ได้แสดงถึงวิธีการใช้ Repertory Grid มาใช้ในตลาดทางวัฒนธรรมอีกทั้งยังเป็นการปูพื้นฐานการศึกษาไปยังสมาชิกของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมโดยตรง แต่พบว่ายังมีการศึกษาที่ไม่ครอบคลุมพื้นที่ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม

2.10 กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนงานวิจัยนี้ เชื่อในหลักการของแนวคิดตามกรอบแนวความคิดเชิงเหตุผลสัมพันธ์ (Logical Framework) ที่วางหลักไว้ว่า ปัจจัยนำเข้า (Input) ซึ่งเป็นตัวผลักดันขั้นพื้นฐาน ขึ้นไปสู่ขั้นกระบวนการ (Process) แล้วจึงจะนำไปสู่ผลผลิต (Output) และผลลัพธ์ (Outcome) ที่ได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ปัจจัยนำเข้า (Input)

โครงการวิจัยชุดที่ 1 เป็นการศึกษาองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมซึ่งมีด้วยกัน 3 ด้าน คือ ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยวและการบริหารจัดการ ต่อจากนั้นก็จะมีประเมินคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเลือกแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ผ่านการประเมินขึ้นมายกระดับการพัฒนาโดยทำการต่อยอดงานวิจัยด้วยโครงการวิจัยชุดที่ 1 ชุดที่ 2 ชุดที่ 3 และชุดที่ 4

โครงการวิจัยชุดที่ 2 เป็นการนำข้อมูลจากโครงการวิจัยชุดที่ 1 คือ องค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ด้านที่ 2 ได้แก่ ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว มาศึกษาหาความพร้อมด้านศักยภาพและการจัดการของผู้ประกอบการเกี่ยวกับธุรกิจการท่องเที่ยว

2. กระบวนการ (Process)

โครงการวิจัยชุดที่ 1 เป็นการศึกษาต่อยอดงานวิจัยหลังจากที่ได้เลือกแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ผ่านการประเมินมายกระดับการพัฒนา โดยการหารูปแบบและนำไปสู่การลงมือปฏิบัติตามเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมพร้อมกับการติดตามและประเมินว่าแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมีคุณค่าเป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานตามที่ชุมชนเห็นชอบร่วมกัน

โครงการวิจัยชุดที่ 2 เป็นการศึกษาต่อยอดงานวิจัยหลังจากที่ทราบศักยภาพและการจัดการของผู้ประกอบการเกี่ยวกับธุรกิจการท่องเที่ยวแล้วก็ทำการหาแนวทางและรูปแบบการบริหารจัดการตลอดจนการสร้างเครือข่าย การประมาณการต้นทุนและผลตอบแทนทางการเงินของเครือข่ายธุรกิจการท่องเที่ยวพร้อมกับการประเมินหลังจากที่เสร็จสิ้นการระดมความคิดเพื่อให้ได้รูปแบบและการนำกลุ่มเป้าหมายลงมือปฏิบัติ

โครงการวิจัยชุดที่ 3 เป็นการนำข้อมูลจากโครงการวิจัยชุดที่ 1 ในส่วนแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ผ่านการประเมินและผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวจากโครงการวิจัยชุดที่ 2 (ในส่วนของที่ระลึก) มาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อหาองค์ประกอบของผลิตภัณฑ์ หลังจากนั้นนำไปสร้างเป็นแบบสอบถามถามนักท่องเที่ยวและสร้างแบบสัมภาษณ์กับกลุ่มผู้ผลิต กลุ่มผู้จำหน่ายและกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อหาคุณค่า แล้วนำมาสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ต้นแบบที่ดึงดูดใจและประทับใจนักท่องเที่ยว ก่อนจะลงมือผลิตและทำการทดสอบผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

โครงการวิจัยชุดที่ 4 เป็นนำข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ผ่านการประเมินจากโครงการวิจัยชุดที่ 1 นำข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพ รูปแบบและการสร้างเครือข่ายของธุรกิจการท่องเที่ยวจากโครงการวิจัยชุดที่ 2 และนำข้อมูลเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวจากโครงการวิจัยชุดที่ 3 มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อนำไปออกแบบและผลิตสื่อประชาสัมพันธ์ คือ คลังความรู้ออนไลน์ (Knowledge Management) ระบบพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-Commerce) และสื่อประชาสัมพันธ์ประเภทต่างๆ หลังจากนั้นก็นำไปทดลองใช้ทำการประเมินเพื่อปรับปรุง ก่อนผลิตและนำไปใช้เผยแพร่ประชาสัมพันธ์

3. ผลผลิต (Output)

ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีความรู้ความเข้าใจในการวิเคราะห์ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม นำไปสู่แนวทาง รูปแบบ กลวิธีและการลงมือปฏิบัติ อันจะนำไปสู่การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพเหมาะสมกับบริบทของชุมชนและเป็นที่พึงพอใจของนักท่องเที่ยว

4. ผลลัพธ์ (Outcome)

ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในฐานะที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพการสูงสุดต่อมนุษย์อย่างเป็นรูปธรรม โดยดูจากตัวชี้วัด (Indicator) ที่ส่งผลต่อจำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นและประชาชนในชุมชนมีรายได้และมีความเป็นอยู่ที่ยั่งยืน

ดังนั้น แผนงานวิจัยนี้จึงกำหนดกรอบแนวคิดเชิงเหตุผลสัมพันธ์ (Logical Framework) เพื่อการขับเคลื่อน ไว้ดังภาพประกอบที่ 2.3

